

Szerkesztőség

Főszerkesztő: Mohay Ágoston (PTE ÁJK)

Szerkesztők: Jusztinger János (PTE ÁJK), Cseporán Zsolt (PTE ÁJK), Kovács Kolos (PTE ÁJK), Hengl Melinda (PTE ÁJK)

A szerkesztőség titkára:

A szerkesztőbizottság elnöke: Szalayné Sándor Erzsébet (PTE ÁJK / NKE / AJBH)

A szerkesztőbizottság tagjai: Jorn van Rij (InHolland University Department of Management, Finance and Law); Hornyák Szabolcs (PKKB); Kokoly Zsolt (Sapientia – EMTE); Csink Lóránt (PPKE JÁK); Farkas Csaba (SZTE ÁJK); Pozsonyi Norbert (SZTE ÁJK); Szomora Zsolt (SZTE ÁJK); Tóth Norbert (NKE); Mészáros Bence (NKE RTK); Kocsis Miklós (PTE ÁJK)

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Óriás Nándor
Szakkollégiuma

Felelős kiadó: Prof. dr. Kecskés László, dékán

A kiadó székhelye és postacíme: 7622 Pécs, 48-as tér 1.

Email: szakkollegium@ajk.pte.hu

Tartalom

Krónika	4
Bánfai Edina: A vezető tisztségviselők polgári jogi felelősségének egyes kérdései	7
Biró Zsófia: Habsburg-magyar örökösödési szerződések 1462 és 1723 között	17
Hoppár Kira: Az állami büntetőhatalom kezdetei az antik Rómában – Történeti áttekintés	27
Kasza Melinda: Gépjármű vaddal történő ütközésének egyes felelősségi kérdései a régi és az új Ptk.-ban.....	41
Krizsics Zorán: Újratervezés a hazai építésügy igazgatásában: középpontban a CSOK	52
Kühár Noémi Marianna: Az italmérés szabályozása a XVI-XVII. században és napjainkban	69
Lovas László: Néhány gondolat a sérelemdíj intézményéről a római <i>iniuriák</i> kontextusában.....	79
Németh Boróka: Az elkövetői szándék megítélése az emberölésnél a római jogban a <i>lex Cornelia de sicariis et veneficis</i> alapján.....	93
Niklai Patrícia Dominika: A közoktatás államosítása Ausztriában a XIX. század második felében.....	105
Pókecz Kovács Attila: Óriás Nándor és a római közjog - A 130 éve született professzor emlékezete	122
Schmidt Virág: Az angolszász birtokvédelmi rendszer tanulságai a magyar szabályozás szempontjából.....	136
Suhajda Máté: A választójogi szabályozás és az általános választójog kérdése a Magyar Királyságban 1906 és 1918 között.....	148
Vajdai Anita: A római jogi haszonélvezet tárgya, sajátos fejlődéstörténetének tükrében	156

Krónika

Szakkollégiumunk a 2016-os évet is igyekezett a lehető legtartalmasabban eltölteni, minél több szakmai valamint társasági rendezvényen részt venni, programokat szervezni és a tagok tudományos pályáját hatékonyan elősegíteni.

Őszi felvételi eljárásunk során mindegyik tagozatunkba új tagokat vettünk fel. A Bűnügyi Tagozat Fincza Dóra, Molnár Nikoletta és Czotter Regina, a Közjogi Tagozat Fajtai Krisztina, az Elméleti-történeti Tagozat Suhajda Máté Gáspár és Breszkovics Botond, a Civilisztika Tagozat pedig Kasza Melinda hallgatókkal bővültek.

Legutóbbi számunk megjelenése óta a Karunkon és szakkollégistáink körében is az egyik legjelentősebb és legtöbb embert érintő esemény a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Kari fordulójának megrendezése volt. A Kar rendelkezésére álló 40 továbbjutó helyből 14-et tagjaink szereztek meg. A 2017-ben Miskolcon megrendezésre kerülő OTDK Büntetőjogi Tagozatában Hanák Dóra és Szabó András; az Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tagozatban Niklai Patrícia Dominika; a Közigazgatási Jogi Tagozatban Hohmann Balázs; a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tagozatban Biró Zsófia, Suhajda Máté és Kühár Noémi; a Munkajogi Tagozatban Biró Zsófia; a Nemzetközi Jogi Tagozatban Kis Kelemen Bence; a Polgári Jogi Tagozatban Bánfai Edina és Krausz Bernadett; a Római Jogi Tagozatban pedig Németh Boróka, Lovas László valamint Kasza Melinda (opponensként) is megmérettetik tudásukat.

Az őszi szemeszter egyik első programja Szakkollégiumunk szinte már tradicionálisnak számító részvétele volt a Kutatók Éjszakáján. Idén egy egyre aktuálisabbá váló és nagy érdeklődésre számot tartó témával, az online világ veszélyeivel kapcsolatos előadások hangzottak el *Adatvédelem és internethasználat, avagy a Nagy Testvér téged is figyel* címmel Kis Kelemen Bencétől, Róna Bencétől és Dr. Szőke Gergely László adjunktusztól (PTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék, Informatikai és Kommunikációs Jogi Csoport), akinek a szakmai segítségét ezúton is köszönjük.

A Civilisztika Tagozat novemberben egy szakmai programmal egybekötött borkóstolót szervezett, ahol dr. Bércesi Zoltán fellebbviteli főügyész helyettes tartott tájékoztatót az ügyész szerepéről a polgári perben. A kissé szokatlan helyszín és a kötöttségektől, formalitásoktól mentes környezet lehetőséget biztosított az előadó és a hallgatóság közötti témához kapcsolódó

színvonalas, kötetlen beszélgetés kibontakozására. A programon az ÓNSZ több tagozata is képviseltette magát.

A szakmai programok sorozata decemberben is folytatódott. A félévben Közjogi Tagozatunk *Magyarország alkotmányos identitása* címmel tagozati kutatást kezdeményezett, melynek eredményeképp a tagok tanulmányokat készítettek az alkotmányos identitás alkotmányjogi, európaijogi és közigazgatás jogi vizsgálatát alapul véve. A tudományos kutatás záró rendezvényeként 2016. december 9-én konferenciára került sor a kutatással megegyező címmel, amelyen a tagozat tagjai mellett előadott dr. Drinóczi Timea, a PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszékének docense, dr. Csink Lóránt, a PPKE JÁK Alkotmányjogi Tanszékének docense, Dr. Mohay Ágoston, a PTE ÁJK Nemzetközi- és Európaijogi Tanszékének tanszékvezetője és Dr. Lukonits Ádám, az ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszékének doktorandusza.

Szakkollégistáink több ízben részt vettek szakmai rendezvényeken, versenyeken és konferenciákon is, ahol előadták kutatásaik eredményét. A IX. Nemzetközi és XVI. Országos Interdiszciplináris Grastyán PhD és TDK Konferencia előadói között voltak Krausz Bernadett, Bánfai Edina, Kis Kelemen Bence és Hohmann Balázs, akik előadásukkal valamennyien helyezést értek el. Kis Kelemen Bence részt vett továbbá a Moszkvában rendezett *Civil and Political Rights: Concept and Meaning in International Law and National Legal Systems* c. tudományos tanácskozáson, ami kitűnő lehetőséget jelentett nemzetközi tapasztalatok megszerzésére. Niklai Dominika, Elméleti-Történeti Tagozatunk tagja szintén idegen nyelvű előadást tartott, a pécsi és grazi jogi kar közös szervezésében megvalósult *Österreichisches und ungarisches Familienrecht im Vergleich* című konferencián. Közjogi tagozatunk tagja, Hohmann Balázs előadást tartott többek között a *Growing Up in a Globalized World* konferencián, a *Fiatalok Európában* nemzetközi konferencián és a *Pro Scientia Aranyérmesek XIII. Konferenciáján*. Civilisztika Tagozatunk vezetője, Bánfai Edina, a kari fordulóról sikeresen tovább jutva mérettette meg magát a 2016. évi Dr. Nagy László Magánjogi Érvelési Verseny szóbeli fordulóján. Kasza Melinda (Civilisztika Tagozat) társkutatóként vesz részt az Igazságügyi Minisztérium által támogatott „A jogászképzés színvonalának emelését célzó programok” keretében megvalósuló „A birtokvédelem szabályozásának elméleti és gyakorlati kérdései. Hatékonyság és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban” című pályázatban, valamint hallgatóként közreműködött „Az új Ptk. egyes szerződéseinek római jogi alapjai” c. K-115720. sz. NKFIH (OTKA) pályázati projektumban.

A szorgalmas, lelkes és kitartó kutatómunka gyümölcseként tagjaink rengeteg ösztöndíjat nyertek el és komoly elismeréseket kaptak. Az Új Nemzeti Kiválóság Program ösztöndíjában részesültek Közjogi Tagozatunkból Kelemen Anna, Hohmann Balázs és Kis Kelemen Bence; Civilisztika Tagozatunkból Bánfai Edina, Elméleti- történeti Tagozatunkból pedig Niklai Dominika és Biró Zsófia. A Közjogi Tagozat két tagja, Fajtai Krisztina és Hohmann Balázs eredményesen szerepeltek A Jövő Közigazgatásáért Alapítvány Kuratóriuma által kiírt Szamel Lajos tudományos ösztöndíj pályázaton. Biró Zsófia és Hohmann Balázs eredményesen pályáztak a PTE Átütő Tehetségek Ösztöndíjra és ezzel együtt a PTE Tehetségkövete címet viselik.

A PTE idén is meghirdette a tehetséges, szakterületükön legkiválóbb hallgatói számára a PTE Kriszbacher Ildikó Ösztöndíjat, amelynek célja a legtehetségesebb hallgatók egyetemi oktatóvá és kutatóvá válásának támogatása. Ezt Szakkollégiumunkból három hallgató, Krausz Bernadett, Lovas László és Suhajda Máté nyerték el. Németh Boróka a Magyar Országos Közjegyzői Kamara Ösztöndíjában részesül, valamint Niklai Dominika 2016-2017-ben Karunk egyik Köztársasági Ösztöndíjasa.

Tagjaink szép számmal publikálják is kutatási eredményeiket és cikkeiket, többek között a Jogászvilágban, az Ars Boniban, a Jurában, a Szociális Szemlében és különböző tanulmánykötetekben. Ezen felül rendszeresen résztvevői az Erasmus- és nyári egyetemek programjainak és valamennyien ellátnak demonstrátori, TDK felelősi tevékenységeket.

A szakmaiság mellett nagy hangsúlyt fektetünk a közösségépítésre és a társadalmi szerepvállalásra. Ennek jegyében több tagunk részt vett a pécsi Autómentes Nap keretében megvalósult, rászorulóknak szóló jótékonyági főzésen.

ÓNSZ Elnökség

Bánfai Edina

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz Civilisztika tagozatának tagozatvezetője

A vezető tisztségviselők polgári jogi felelősségének egyes kérdései¹

I. Bevezető gondolatok

A vezető tisztségviselők felelősségére vonatkozó bizonyos rendelkezések már a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) hatálybalépését megelőzően ellenérzéseket váltottak ki még a szakmabeliek egy jelentős részéből is, ami e rendelkezések igen rövid időn belüli hírhedtté válásához vezetett vagy, ahogy Vékás Lajos professzor² fogalmazott: „ez volt az első kifejezetten mondvacsinált probléma az új polgári törvénykönyvvvel kapcsolatban”.³ Akár mondvacsinált volt a probléma, akár nem, azt egészen 2016 júniusáig nem sikerült megoldani és akkor is csak egy olyan Ptk.-t módosító csomag elfogadása árán, mely a vezető tisztségviselőkre vonatkozó szabályokat is érintette. A vezető tisztségviselők felelősségére vonatkozó rendelkezések módosítása ellen Vékás Lajos professzor nyílt levélben tiltakozott, amit még 2016 januárjában egy nyílt vita követett a Magyar Jogász Egylet szervezésében. A Ptk.-ba bekerült, a sajtó és a jogvégezett emberek által egyaránt vitatott 6:541. §-t végül a T/10528. számú törvényjavaslattal hatályon kívül helyezték.

E tanulmány – a vezető tisztségviselők, mint kategória meghatározásán felül – kizárólag a vezető tisztségviselők társaság fennállása alatti felelősségével foglalkozik a károsult személyi kör alapján. A társasággal szembeni, kontraktuális alapú, illetve a vezető tisztségviselők harmadik személyekkel szemben fennálló felelősségével kapcsolatos rendelkezésekben bekövetkezett változásokat, a rendelkezésekkel kapcsolatos aggályokat kívánom bemutatni. A

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült

² 1984-től egyetemi tanár, 1979-től 1999-ig tanszékvezető, 1990 és 1993 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora volt. 1976-ban az állam- és jogtudomány kandidátusa, 1984-ben az állam- és jogtudomány doktora címet szerezte meg. Hosszabb külföldi tanulmányutakat tett, számos európai egyetemen és tudományos intézetben tartott előadásokat. 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1995-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. 1999 és 2007 között, valamint 2010 szeptemberétől 2013 februárjáig az új Polgári Törvénykönyv megalkotásán munkálkodó Kodifikációs Főbizottság elnöke.

³ Vékás Lajos: Veszélyes máris hozzányúlni a Ptk.-hoz. http://jog.mandiner.hu/cikk/20160211_veszelyes_maris_hozzanyulni_a_ptkhoz_vekas_lajos_interju_mandiner?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_jog_201605&utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_jog_201610 (Letöltés ideje: 2016.11.19.)

terjedelmi kötöttségekre is tekintettel – jelen tanulmányban – a teljesség igénye nélkül csak néhány, általam fontosnak tartott problémára, hiányosságra szeretném felhívni a figyelmet.

II. Ki minősül vezető tisztségviselőnek?

A vezető tisztségviselők a gazdasági társaságok ügyvezetését⁴ látják el, illetve azon személyek, akik a vezető tisztségviselőkből álló testületet alkotják. 2007. szeptember 1. óta a vezető tisztségviselő e feladatát a Ptk. megbízásra vonatkozó szabályai szerint, vagy munkaviszonyban láthatja el a társasággal kötött megállapodás szerint.⁵ Az ügyvezetés jellege módosulhat a szerint, hogy melyik társasági forma üzletvitelét látja el. Az egyszerűbb személyegyesítő társaságok ügyvezetése nem választható el a tagok személyétől. A közkereseti és betéti társaságok üzletvezetését kizárólag maguk a tagok láthatják el, ügyvezetőként, míg a korlátolt felelősségű társaság ügyvezetését egy vagy több ügyvezető, aki(k) lehet(nek) akár a tagok körén kívül eső személy(ek) is. A részvénytársaság ügyvezetését az igazgatóság látja el. Zártkörűen működő részvénytársaság esetén egyetlen vezető tisztségviselő is gyakorolhatja ezt a hatáskört, mint vezérigazgató. A nyilvánosan működő részvénytársaság alapszabálya pedig lehetővé teszi, hogy az ügyvezetési és ellenőrző funkciókat egyazon testületi szerv, az igazgatótanács lássa el, amelynek tagjai vezető tisztségviselőnek minősülnek.⁶ A témául választott rendelkezések minden jogi személy típus valamennyi vezető tisztségviselőjére vonatkoznak.

A 2006. évi V. törvény a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról (a továbbiakban: Ctv.) értelmében a fentiekben felül vezető tisztségviselőnek minősülő személyek a tanulmány fókuszán kívül esnek.

A Ptk. hatálybalépést közvetlenül megelőzően a szakmán belül is kezdett terjedni az az álláspont, miszerint a cégvezetők is – a vezető tisztségviselőkhöz hasonlóan – kötelezhetők lesznek kártérítésre.⁷ Ez természetesen nem következett be, mert bár a cégvezetők funkciója lényegében a vezető tisztségviselőkével megegyezik, mégsem tekinthetők vezető tisztségviselőnek. A cégvezető olyan munkavállalója a társaságnak, akit a legfőbb szerv az ügyvezetési feladatokban való közreműködésre jogosít fel. A cégvezető lényegében a vezető

⁴ Ügyvezetésnek minősül a társaság irányításával összefüggésben szükséges mindazon döntések meghozatala, amelyek törvény vagy a társasági szerződés alapján nem tartoznak a társaság legfőbb szervének vagy más társasági szervének a hatáskörébe.

⁵ Gárdos, Füredi, Mosonyi, Tomori: A gazdasági társaságok vezető tisztségviselőinek felelőssége és annak biztosítása. Gárdos, Füredi, Mosonyi, Tomori Ügyvédi Iroda, Budapest 2008. 5. o.

⁶ Kecskés András, Kovács Kolos, Márton Mária: Üzleti jog. Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó, Budapest 2015. 32. o.

⁷ Új Ptk. a cégvezető is kötelezhető kártérítésre. <http://jogaszvilag.hu/rovatok/napi/uj-ptk-a-cegvezeto-is-kotelezhető-karteritesre> (Letöltés ideje: 2016.11.20.)

tisztviselő feladatainak ellátásában segédkezik. Bár a cégvezető az ügyvezetés körébe eső feladatokat lát el, mégsem tekinthető vezető tisztviselőnek, mert a tevékenységét nem önállóan, hanem a vezető tisztviselő irányítása alatt látja el. Ennek megfelelően indokolatlan lenne őt ugyanolyan felelősséggel terhelni, mint a vezető tisztviselőt. A cégvezető felelősségére a munkajogi szabályokat kell alkalmazni.⁸

III. A vezető tisztviselők jogi személy felé fennálló felelőssége

A vezető tisztviselő gazdasági társasággal szembeni felelősségének konjunktív előfeltételei a következők⁹:

- a, szerződéses jogviszony fennállása a gazdasági társaság és a vezető tisztviselő között
- b, a vezető tisztviselő a gazdasági társaság és a vezető tisztviselő közötti szerződés megszegésével okozza a kárt¹⁰
- c, a vezető tisztviselő az ügyvezetői tisztségével összefüggésben okozzon kárt
- d, a kár bekövetkezése a gazdasági társaság oldalán és
- e, okozati összefüggés álljon fenn a szerződésszegés és a kár között¹¹.

A Ptk. a vezető tisztviselőnek a jogi személlyel szemben fennálló (ún. belső) felelőssége körében megváltoztatta a gazdasági társaságokról szóló 2006. évi IV. törvény (a továbbiakban: Gt.) felróhatóságon alapuló felelősségi szabályát. A változás alapja, hogy a vezető tisztviselő és a társaság között minden esetben szerződés áll fenn, így a kárfelelősség kérdésében is a Ptk.-nak a szerződésre vonatkozó szabályait kell alkalmazni. Ebből következően a Ptk.-ban nincs sajátos társasági jogi felelősségi szabály. A Ptk. a vezető tisztviselők társasággal szembeni felelősségének típusát egyértelműen meghatározza:

3:24. § [A vezető tisztviselő felelőssége]

(1) A vezető tisztviselő az ügyvezetési tevékenysége során a jogi személynek okozott károkért a szerződésszegéssel okozott kárért való felelősség szabályai szerint felel a jogi személlyel szemben.

⁸ Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez. <http://uj.jogtar.hu/#doc/db/367/id/A14Y1522.KK/ts/20161001/lr/chain1967> (Letöltés ideje: 2016.11.20.)

⁹ *Török Tamás*: Felelősség a társasági jogban. HVG-ORAC, Budapest 2015. 347. o.

¹⁰ A vezető tisztviselő a gazdasági társasággal fennálló szerződésének megszegésével összefüggésben közvetlen vagy közvetett módon okozhat kárt a gazdasági társaságnak.

¹¹ A vezető tisztviselő pl. az ügyvezetési döntés jogszerű átengedése esetén az ellenőrzés gondatlan elmulasztásával képes kárt okozni a gazdasági társaságnak. Ilyenkor a gazdasági társaság tartozik bizonyítani az okozati összefüggés fennállását, ami rendkívül nehéz tekintettel a nagyvállalatok többlépcsős döntéshozatali rendszerére is.

Tekintettel arra, hogy a vezető tisztségviselők nem szükségszerűen érintettek vagy érdekeltek a jogi személy működésében, szükséges annak kimondása, rögzítése a Ptk.-ban, hogy ügyvezetési tevékenységük során a vezető tisztségviselők a jogi személy érdekeinek megfelelően kötelesek eljárni. E kötelezettségük megszegése a jogi személlyel szembeni kártérítési felelősséggel jár, és mivel a vezető tisztségviselő és a jogi személy közötti viszony a felek akaratán alapul - még ha a jogviszony létesítése nem is feltétlenül a klasszikus szerződéskötési szabályok szerint történik -, a szerződésszegésért való felelősség szabályait kell alkalmazni.¹²

A vezető tisztségviselő szerződésszegése egyrészt az, amikor a gazdasági társaság érdekeit sértő ügyvezetési döntést hoz (aktív magatartás), másrészt, amikor a gazdasági társaság érdekeit sértő ügyvezető döntés meghozatalát elmulasztja (passzív magatartás), harmadrészt, amikor az ügyvezetési döntés jogszerű átengedése esetén elmulasztja az ellenőrzést, számonkérést (passzív magatartás).

A Ptk. szakított az egységes polgári jogi felelősség elvével, a kontraktuális felelősséget szigorúbb alapokra helyezte. A vezető tisztségviselő mentesülése aszerint alakul, hogy visszterhes vagy ingyenes jogviszonyban áll-e a gazdasági társasággal. Ingyenes jogviszony esetén a kimentés a Ptk. 6:147. § (2) bekezdése szerint lehetséges.¹³ Visszterhes szerződéses jogviszony esetén a vezető tisztségviselő csak abban az esetben mentesülhet a felelősség alól, ha a Ptk. által előírt, három konjunktív feltételnek megfelel, azaz bizonyítja, hogy a szerződésszegést ellenőrzési körén kívül eső¹⁴, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa.¹⁵ Egyetértek azzal az állásponttal, mely szerint a második mentesülési feltétel megfogalmazása – miszerint a Ptk. az előreláthatóság referencia-időpontjaként a szerződéskötés időpontját (megválasztás, kinevezés, kijelölés elfogadása) határozza meg – sok esetben méltánytalan megoldást eredményez a gazdasági társaság számára. A Ptk. által alkalmazott megoldás legfeljebb az egyszeri szolgáltatással teljesíthető szerződéses jogviszonyok esetén eredményezhet a károsultra nézve méltányos megoldást. A tartós jogviszonyok esetén a szerződés megkötésének időpontja és a szerződés megszegésének időpontja között igen hosszú

¹² *Nochta Tibor*: A vezető tisztségviselők magánjogi felelősségének mércéjéről és irányairól az új Ptk. alapján.. Gazdaság és Jog 2013/6. sz. 3-8. o.

¹³ A törvény kimentő bizonyításterher elosztást alkalmaz, a vezető tisztségviselő akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy magatartása nem volt felróható.

¹⁴ Azok a körülmények tekinthetők ilyennek, amelyekre a vezető tisztségviselő nem képest hatást gyakorolni.

¹⁵ Nem az egyedi vezető tisztségviselői szempontokat kell vizsgálni, hanem azt, hogy az adott helyzetben általában milyen előrelátás várható el a vezető tisztségviselőtől.

idő telhet el. Nyilvánvaló, hogy a szerződéskötés időpontjában nem lesz előrelátható az a körülmény, ami a károsodáshoz vezet, ezért ezt a feltételt a vezető tisztségviselő könnyedén tudja bizonyítani. Helyesebb lenne a károkozás időpontjához kötni az előreláthatóságot.

Lényeges új szabály a Ptk.-ban, hogy a vezető tisztségviselő természetes személy és jogi személy egyaránt lehet valamennyi társasági forma esetében. A Ptk. kimondja, hogy amennyiben a vezető tisztségviselő jogi személy, a jogi személy köteles kijelölni azt a természetes személyt, aki vezető tisztségviselői feladatokat a nevében ellátja, valamint, hogy a vezető tisztségviselőre vonatkozó szabályokat a kijelölt személyre is alkalmazni kell. Nincs egységes álláspont a tekintetben, hogy úgy kell-e értelmezni ezt a szabályt, hogy csak a vezető tisztségviselővel szembeni követelményekre és kizáró okokra vonatkozó szabályokat kell a kijelölt természetes személyre alkalmazni, vagy úgy kell-e értelmezni ezt a szabályt, hogy a vezető tisztségviselőre vonatkozó valamennyi polgári jogi szabályt alkalmazni kell a kijelölt természetes személyre. Utóbbi esetben a vezető tisztségviselő által kijelölt természetes személy esetében is alkalmazni kellene a vezető tisztségviselőkre vonatkozó felelősségi szabályokat annak ellenére, hogy a gazdasági társaság és a kijelölt személy között szerződéses kapcsolat nem jön létre, így a vezető tisztségviselő által kijelölt természetes személy nem tartozhat a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint felelősséggel a társasággal szemben. A gazdasági társaság önálló érdekének, valamint a hitelezők érdekeinek védelme szempontjából aggályos, hogy a Ptk. lehetővé teszi, hogy valamennyi gazdasági társasági forma esetén jogi személy láthassa el a vezető tisztségviselői feladatokat.

Némileg ellentmondásos, hogy a vezető tisztségviselők munkaviszony¹⁶ keretében is elláthatják feladataikat annak ellenére, hogy a munkaviszony nem a vezető tisztségviselői jogviszonyra van modellezve. A munkaviszony lényegi ismérveinek egyike sem áll fenn a vezető tisztségviselői jogviszony esetében, a vezető tisztségviselői jogviszony egy mellérendeltségi viszony. Ennek ellenére, ha a vezető tisztségviselő munkaviszonyban áll, úgy a társaság munkáltatóként a kártérítési igényt a munkaügyi bíróság előtt érvényesítheti függetlenül attól, hogy a vezető tisztségviselő felelősségére a polgári jog általános szabályai az irányadóak (BH 1993.98. , 1993.492.).¹⁷

IV. A vezető tisztségviselők harmadik személyekkel szembeni felelőssége

¹⁶ A klasszikus munkaviszony lényegi fogalmi ismérvei: az alá-fölé rendeltségi viszony, a folyamatos széleskörű munkáltatói utasítási, ellenőrzési jogkör, és a munkavállaló önálló cselekvési szabadságának korlátozottsága.

¹⁷ Török. i.m. 354. o.

A vezető tisztségviselők nemcsak a társasággal fennálló belső jogviszonyukban okozhatnak kárt és nemcsak a társaságnak. A vezető tisztségviselők harmadik személyeknek is kárt okozhatnak e minőségükben, a társaság nevében eljárva egy szerződés megkötésének alkalmával. Ha ennek a szerződésnek a megszegése folytán a harmadik személyt kár éri, az a társaságnak betudható, így a társaság felel érte. A társaság persze a vezető tisztségviselőjével szembe fordulhat és követelheti azt a kárt, amit a vezető tisztségviselő eljárása miatt a harmadik (károsult) személynek meg kellett térítenie. Tipikusan ilyen helyzet, amikor a vezető tisztségviselő kölcsönszerződést köt a társaság nevében úgy, hogy tudja, hogy azt a társaság nem fogja tudni visszafizetni.¹⁸ Ebben az esetben a harmadik személy a társaságot perelheti (bár ennek ellentmondó döntéssel is találkozhatunk¹⁹).

Ennél azonban jóval érdekesebb a vezető tisztségviselők harmadik személyek irányába történő szerződésen kívüli károkozása. Ebben az esetben nincs szerződéses kapcsolat sem a társaság és a harmadik személy, sem a vezető tisztségviselő és harmadik személy között.

IV.1. A korábbi szabályozásról

A gazdasági társaságokról szóló 2006. évi IV. törvény a régi Ptk. általános kárszabályához képest sajátos társasági jogi felelősségi szabályt fogalmazott meg a vezető tisztségviselő és a társaság közötti viszonyban. Ennek keretében a Gt. 30. § (2) bekezdése azt mondta ki, hogy a „vezető tisztségviselők a polgári jog általános szabályai szerint felelnek a gazdasági társasággal szemben a jogszabályok, a társasági szerződés, illetve a gazdasági társaság legfőbb szerve által hozott határozatok, illetve ügyvezetési kötelezettségeik felróható megszegésével a társaságnak okozott károkért”. A Gt. általános felelősségi szabálya alapján a társaság volt felelős azért a kárért, amelyet vezető tisztségviselője e jogkörében eljárva harmadik személynek okozott. A Ptk. a vezető tisztségviselőnek a jogi személlyel szemben fennálló (ún. belső) felelőssége körében megváltoztatta a Gt. felróhatóságon alapuló felelősségi szabályát. A változás alapja, hogy a vezető tisztségviselő és a társaság között minden esetben szerződés áll fenn, így a kárfelelősség kérdésében is a Ptk.-nak a szerződésre vonatkozó szabályait kell alkalmazni. Ebből következően a Ptk.-ban nincs sajátos társasági jogi felelősségi szabály.²⁰

¹⁸ Nagyobb a füstje, mint a lángja – a vezető tisztségviselők felelősségének új Ptk.-beli szabályozása. <file:///D:/Dokumentumok/Dokumentumok/Vezet%C5%91%20tiszt%C3%A9gvisel%C5%91k/OBH%20tanulm%C3%A1ny.pdf> (Letöltés ideje: 2016.11.20.)

¹⁹ Lásd: Szegedi Ítéltábla Polgári Kollégium 1/2005. (VI. 17.) számú kollégiumi ajánlás

²⁰ Mohai Máté: A vezető tisztségviselők felelősségének lehulló lepléről (gondolatok a Ptk. 6:541. §-ának értelmezéséhez). Magyar Jog 2015/9. sz. 506-513.o.

A Ptk. nagy újítása, valamint az egyik legtöbbet és legmélyebben vitatott változtatása volt, hogy a 6:541. § kimondta, hogy amennyiben „a jogi személy vezető tisztségviselője e jogviszonyával összefüggésben harmadik személynek kárt okoz, a károsulttal szemben a vezető tisztségviselő a jogi személlyel egyetemlegesen felel”. Ez az új felelősségi tényállás a gazdasági életben komoly aggodalmat keltett. Sokan úgy értelmezték ezt a rendelkezést, hogy a vezető tisztségviselők a saját vagyonukkal felelnek majd, ha a társaság nem tudja valamely tartozását kifizetni. De nem erről volt szó, hanem kizárólag a szerződésen kívüli felelősségről, és éppen ellenkező volt az értelme: nem a tisztségviselő felelt a társaság helyett, hanem pont hogy a társaság is belépett felelősként a vezető tisztségviselő mellé, de csak és kizárólag abban az esetben, ha a vezető tisztségviselő a munkakörében eljárva valakinek – szerződésen kívül – kárt okozott. Például, ha tárgyalás előtt, alatt, után véletlenül összetört volna egy drága vázát, vagy ellopott volna egy „kakukkosórát” a tárgyalópartnere irodájából.

Vékás Lajos a rendelkezéssel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „természetes, hogy vannak szakmai viták, hiszen a polgári jog kockázatokat telepít, és senki sem örül, ha a törvény rá nagyobb kockázatot telepít, mint amennyit vállalni szeretne”.

IV.2. Az eredeti jogalkotói szándék a T/10528. számú törvényjavaslat alapján

A T/10528. számú törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény módosításáról (a továbbiakban: Javaslat) Általános indokolásában olvasható, hogy a gyakorlat másként értelmezte ezt az új felelősségi tényállást, mint ami a vonatkozó szakirodalom szerint az eredeti jogalkotói szándék lett volna. De valóban a vonatkozó szakirodalom álláspontjával ellentétes bírói gyakorlat alakult ki a vitatott rendelkezés vonatkozásában? A vonatkozó szakirodalom szerint valóban az lett volna az eredeti jogalkotói szándék, ami a Javaslatban olvasható? Persze minden csak nézőpont kérdése, így valószínűleg az is, hogy mit tekintünk vonatkozó szakirodalomnak, ennek ellenére azonban megkísérlem az általam feltett kérdések megválaszolását.

Mindenek előtt leszögezhetjük, hogy a Javaslat szerint az eredeti jogalkotói szándék az lett volna, hogy a következő feltételek együttes fennállása esetén legyen megállapítható a vezető tisztségviselők felelőssége: „(a) a jogi személy szerződéses viszonyain kívül jár el, (b) a kárt okozó esemény, magatartás a vezető tisztségviselői minőségével összefüggő volt, (c) a

magatartás felróható volt és (d) a vezető tisztségviselő a kárt előre látta vagy előre láthatta volna”.²¹

IV.3. A vonatkozó szakirodalom

Véleményem szerint a vonatkozó szakirodalomban kifejtettek nem támasztják alá azt, hogy a jogalkotó eredeti szándéka az lett volna, hogy csak szándékos károkozás esetén lehessen megállapítani a vezető tisztségviselők egyetemleges felelősségét. Annak érdekében, hogy ezt alátámasztjam, bemutatom az általam legrelevánsabbnak tartott szakirodalmakban – illetve a terjedelmi kötöttségekre tekintettel azoknak csupán egy részében – a Ptk. 6:541. §-ához fűzött gondolatokat.

Az új Ptk. magyarázata a következőket tartalmazza a fent nevezett paragrafussal összefüggésben: „Ez a rendelkezés kiterjeszti az alkalmazottért való kárfelelősséget, miközben egyúttal a felelősség áttörését is jelenti. Ez a szabály a vezető tisztségviselő önálló felelősségét teremti meg, amelyhez nem feltétel a szándékos károkozás.”²²

A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal című könyv a következőket említi a hatályon kívül helyezett szakasz vonatkozásában: „A Ptk. tehát elhagyja a közvetlen felelősség megállapításának feltételéül a jogi személyiséggel való visszaélés kritériumát, egyrészt azért, mert az alkalmazott, a tag szándékos károkozása szinte kivétel nélkül a visszaélés eszközével történik, másrészt viszont azért, mert a közvetlen felelősségi szabályt tovább szigorítja. Ugyanezért mondja ki a vezető tisztségviselő károkozásáért való közvetlen felelősségét – mégpedig a károkozás szándékosságától függetlenül –, amely esetben a felelősség a jogi személlyel egyetemleges, azaz... A szabályt a jogi személy vezető tisztségviselőjével szembeni szigorúbb elvárhatósági követelmények indokolják.”²³

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárjában pedig az alábbiakat találjuk: „Mindezekből a jogalkotó azt a következtetést vonta le, hogy a vezető tisztségviselőkre a tagtól eltérő, szigorúbb, a betudás elvét áttörő szabályozásra van szükség. A törvény a végső szövegében a vezető tisztségviselővel szemben támasztott szigorúbb követelményekre tekintettel ezt nem köti sem a magatartás szándékos voltához, sem pozíciójával való visszaéléshez.”²⁴

²¹ T/10528. számú törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény módosításáról

²² Wellmann György (szerk): Az új Ptk. magyarázata VI/VII. HVG-ORAC, Budapest 2014. 522. o.

²³ Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Complex Kiadó, Budapest 2013. 953. o.

²⁴ Osztovits András (szerk.): A Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. Opten, Budapest 2014. 179. o.

Jól látható, hogy az általam hivatkozott példákban említésre került a vezető tisztségviselők önálló felelőssége, a velük szembeni szigorúbb elvárhatósági követelmény, illetve a szándékos károkozásra tekintet nélküli felelősség is. A szigorúbb elvárhatósági követelmények a tagi, alkalmazotti felelősséghez képest jelentenek, illetve már csak jelentettek egy magasabb szintű mércét, hiszen egy tag vagy alkalmazott felelőssége csak szándékos károkozás esetén állapítható meg, azonban a szakirodalomban kialakult álláspont szerint a törvény szövegével (6:541. §) összhangban a vezető tisztségviselők esetén a felelősség nem kötődött a magatartás szándékos voltaához.

A Javaslat a felróhatóságot is említi a vezető tisztségviselők felelősségének megállapításához szükséges feltételként. Ez a feltétel mindamellet, hogy a bírói gyakorlat számára kellő mozgásteret biztosít, megfelelően ötvözi a két alapvető felelősségi elvet, a szubjektív és az objektív felelősséget. A norma már nem tisztán szubjektív vétkességfogalom, a klasszikus vétkességelvet objektivizálja.²⁵

Véleményem szerint a legnagyobb félreértés a Ptk 6:541. §-ával kapcsolatban a tekintetben alakult ki, hogy sokan figyelmen kívül hagyták, hogy bár a vezető tisztségviselők szerződésen kívüli károkozása esetén alkalmazandó, csakis harmadik személyekkel szembeni károkozás esetén, mely személyi kör nem foglalja magába a hitelezőket.

IV.4. A 6:541. § hatályon kívül helyezése

A Ptk. felülvizsgálatának egyik eredményeként a vezető tisztségviselők felelősségére vonatkozó szabályok rendezése körében a vezető tisztségviselők szerződésen kívüli károkozásáért egyetemleges felelősséget megállapító és a sokak által vitatott 6:541. §-t hatályon kívül helyezték, mellyel párhuzamosan a Ptk. 3:24. §-át egy új (2) bekezdéssel egészítették ki. Eszerint a vezető tisztségviselő által e jogkörében eljárva harmadik személynek okozott károkért a jogi személy felel. Ha azonban kárt a vezető tisztségviselő szándékosan okozta, a jogi személlyel egyetemlegesen felel.

Az értelmezési bizonytalanságot tovább növelte és a 6:541. § hatályon kívül helyezését indokolta az a vitatott kérdés is, hogy a Ptk. 6:541. §-a alkalmazható-e abban az esetben is, ha a károsult és a jogi személy között jogviszony áll fenn. A kérdéssel foglalkozó szakmai vélemény szerint ennek a kérdésnek az eldöntése és az értelmezési bizonytalanságok feloldása

²⁵ *Lábadý Tamás: A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban* In: Jogtudományi Közlöny (szerk. Dr. Vörös Imre). Buday Miklós, Budapest 2014. 172. o.

nem történhetett a joggyakorlat által. A vezető tisztségviselő felelősségének egységes meghatározása kétségtelenül azzal az előnnyel jár, hogy immár nem merül fel értelmezési kérdésként az, hogy a károsult és a jogi személy között fennállt-e jogviszony vagy sem, hanem annak a kérdésnek van csupán jelentősége, hogy a vezető tisztségviselő a károkozaskor e jogkörében járt-e el.

V. Záró gondolatok

A vezető tisztségviselők, mint fogalom külön fejezetben történő említését amiatt tartottam fontosnak, hogy a Ptk. hatálybalépése kapcsán e kategóriával összefüggésben is felmerültek félreértések, melyek tisztázásra szorultak.

Bár a vezető tisztségviselők jogi személlyel szembeni felelősségével kapcsolatos szabályozás korántsem volt annyira vitatott, mint a vezető tisztségviselők harmadik személyekkel szembeni deliktuális felelősségére vonatkozó rendelkezés, igyekeztem e tényállás vonatkozásában is felhívni néhány problémára a figyelmet, melyek egy része még ma is megoldásra vár.

A Ptk. hatálybalépése óta eltelt idő lehetővé teszi, hogy levonjuk azt a következtetést, hogy a vezető tisztségviselők felelőssége a Ptk. 6:541. §-ával szigorodott, vagy legalábbis mind a szakirodalomban, mind pedig a bírói joggyakorlatban megfigyelhető volt egy irányvonal, mely ezt az álláspontot képviselte. Kétségtelen, hogy azáltal, hogy a Javaslat hatályon kívül helyezte a Ptk. 6:541. §-át – és ezzel egyidejűleg kiegészítette a Ptk. 3:24. §-át egy új (2) bekezdéssel, sikerült megoldást találni a joggyakorlatban kialakult jogbizonytalanságra és valószínűleg sokak fogják felülvizsgálni korábbi álláspontjukat. Úgy gondolom, hogy a tanulmány végére érve sikerült választ kapni a feltett kérdésekre és megállapítható, hogy nem alakult ki a vonatkozó szakirodalom álláspontjával ellentétes bírói gyakorlat a Ptk. 6:541. §-a vonatkozásában, vagy legalábbis azt, hogy a kialakult bírói gyakorlat a szakirodalom egy jelentős részének álláspontjával megegyező – legalábbis ami a vezető tisztségviselők szándékos károkozását illeti. A tanulmányban igyekeztem rámutatni arra, hogy bár a 6:541. § hatályon kívül helyezése és a 3:24. § kiegészítése a Javaslatban meghatározott jogalkotói célnak megfelelő, nem teljesen illeszkedik a kialakulófélben volt gyakorlathoz és a szakirodalomban kialakult álláspontok jelentős részéhez sem, ennek ellenére mindenképpen megoldásnak tekinthető, mely valószínűleg jobban szolgálja a gazdasági szereplők érdekeit, mint a korábbi rendelkezés.

Biró Zsófia

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz Elméleti-történeti tagozatának tagozatvezetője

Habsburg-magyar örökösödési szerződések 1462 és 1723 között

I. Az út 1462-ig, az első Habsburg-magyar örökösödési szerződésig

Hazánk első Habsburg uralkodója, V. Habsburg Albert már viszonylag korán, 1437-ben ült a magyar trónra, bár itt még csak meghívásos alapon, Luxemburgi Zsigmond házassági politikájának köszönhetően, aki lánya, Erzsébet férjének rendelte őt.¹ Habsburg Albert 1439-es halálát követően a várandós Erzsébet nem fogadta el a rendek által trónra hívott III. Ulászló lengyel királyt (Magyarországon I. Ulászló), ezért fiát megkoronáztatta, majd a csecsemő „uralkodóval” és a Szent Koronával együtt elhagyta az országot, III. Frigyeshez menekült.² Az 1444-i várnai csatában Ulászló odaveszett,³ ezért a rendek tárgyalásokba kezdtek III. Frigyes német-római császárral, miszerint V. László és a Szent Korona kiadásáért cserébe elismerik Lászlót királyuknak. A császár beleegyezését adta, de V. László még kiskorú volt, ezért gyámot, az ország szemében pedig kormányzót kellett mellé rendelni. Így 1446-ban kormányzót választottak a rákos mezei országgyűlésen, aki nem lett más, mint Hunyadi János.⁴

II. Habsburg remények a Szent Koronáért cserébe

II. 1. Hunyadi Mátyás és III. Frigyes örökösödési szerződése

1457-ben V. László váratlanul meghalt, az ország ismét uralkodó nélkül maradt.⁵ A nemesség Hunyadi-hű része Mátyást akarta a királyválasztó országgyűlésen uralkodóvá választatni, bár ő éppen Podjebrád György, cseh király fogságában volt, Prágában. Mátyás nagybátyja, Szilágyi Mihály meglátta a lehetőséget, Vitéz Jánost elküldték, hogy alkudja ki Mátyást Prágából. Rákos mezején összegyűlt az országgyűlés, ahová Szilágyi a zsoldos sereget is odavezette sok jeles

¹ Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Osiris Könyvkiadó, Budapest 2003. 375-376. o.

² Holub József: A magyar alkotmánytörténelem vázlata. Első kötet. A legrégibb időktől a mohácsi vészig. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs 1944. 179-181. o.; Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1987². 38-39. o.

³ Fraknói Vilmos: A magyar királyválasztások története. Attraktor Könyvkiadó, Máriabesnyő-Gödöllő 2005². 64. o.

⁴ Holub: i. m. 183-192. o.

⁵ Engel Pál: Szent István birodalma. MTA História, Budapest 2001. 248. o.

nemessel az oldalán. Összegyűlt a nemesség, a főpapság, a hivatalviselő rendek, és a városok küldöttei, hogy megválasszák a királyt.⁶

A korabeli felfogás szerint a teljes királyi hatalom a Szent Korona általi koronázással száll át az uralkodóra, ezért Mátyás számára – aki nem örökösödési jogon ült trónra – kiemelkedő fontossággal bírt. Egy jelentős összegért és egy – a megkötésekor még jelentéktelennek tűnő – örökösödési szerződésért cserébe Mátyás megváltotta a Szent Koronát III. Frigyesről, s így már törvényesen, a koronaeszme szabályai szerint 1463-ban megkoronáztatott.⁷

A koronáért később Mátyás, és végső soron az ország is nagy árat fizetett, ugyanis az 1462-ben Frigyesrel megkötött örökösödési szerződés értelmében, ha Mátyás törvényes fiú utód nélkül hal el, III. Frigyes léphet Magyarország trónjára, amennyiben Frigyes már nem él, akkor annak fia, ha pedig több fiút is hátrahagyott, akkor a nemzet kiválaszthatja, melyikük legyen a magyar király.⁸

Érdekes kérdés, hogy mi történik, ha Frigyes elfoglalja a trónt, majd elhalálozik? Vajon fia, Miksa követi őt, vagy feléled a nemzeti királyválasztói jog? A megállapodás szövegezése alapján az alku csak Frigyesre és annak fiára (vagy fiaira) vonatkozott, tehát azok fiaira már nem, illetve ha még Frigyes életében elfoglalja a trónt, akkor a megállapodás teljesítettnek minősül, minek értelmében Frigyes fiai nem öröklik a magyar trónt, s uralkodását követően azonnal életbe lép a nemzeti királyválasztói jog. A Habsburgok természetesen nem így értelmezték a megállapodást.⁹

Mátyásnak nem született törvényes örököse, hiába próbálta minden eszközzel támogatni fiát, Corvin János nem ülhetett trónra, ugyanis ő valószínűsíthetően egy Borbála nevű, sziléziai előkelő családból született nőtől származott, aki hosszú viszonyt folytatott Mátyással. Ezen kívül felmerültek még olyan elképzelések is, hogy Beatrix megpróbálta férje halála esetére a maga számára biztosítani a trónt. 1490-ben Mátyás halála után az ország megingott és hirtelen öt trónkövetelővel találta szemben magát.¹⁰

II.2. A füstbe ment terv, avagy III. Frigyes örökösödési szerződése egyelőre mit sem ér

⁶ Bonfini, Antonio: Mátyás király - Tíz könyv a magyar történet-ből. Magyar Helikon Kiadó, Budapest 1959. 67-70. o.

⁷ Bonfini: i. m. 122. o.

⁸ Fraknói: A magyar királyválasztások... 88-90. o.

⁹ Fraknói: A magyar királyválasztások... 88-90. o.

¹⁰ Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás Király 1440-1490. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1890. 412. o., 340-341. o., 412. o.

Apja halálával Corvin János még nem adta fel azon elképzelését, hogy király legyen, bár erre semmi joga nem volt. Az örökösödési szerződés értelmében III. Frigyes már szilárdabb alapokkal indult a magyar trónért. Fia, Miksa pedig szándékosan figyelmen kívül hagyta a szerződés értelmezését, miszerint neki csak akkor van joga a magyar trónra, ha apja már meghalt, és szintén harcba szállt a magyar királyi címért. Velük szemben a magyar rendek egy része Ulászló cseh királyt támogatta, akinek egyébként az özvegy Beatrix királyné is házassági ajánlatot küldött, a rendek másik csoportja pedig a lengyel János Albert herceg mellett tette le a voksot.¹¹ A rendek 1490. július 15-én királyválasztó országgyűlést tartottak, ahol Ulászlót választották királyukká.¹² Mindebből arra következtethetünk, hogy az ekkor még erős Magyar Királyság, illetve annak rendjei megengedhették maguknak, hogy a nemesi szabad királyválasztást részesítsék előnyben, korábbi uralkodójuk megállapodásaival szemben.

III. A Rákosi-végzések és a válaszul adott titkos Habsburg-Jagelló örökösödési szerződés

A királyválasztói jog kiteljesedésében a két, talán legfontosabb fordulópont az 1498-as szerződés, valamint a „Rákosi végzések” voltak. 1498. április 24-én szerződés kötött a rendek és II. Ulászló között: a királyt – ha születik – fia követi a trónon. Ha lánya születik és az magyar főúrhoz megy feleségül, akkor azt a királyválasztásnál a rendek kötelesek figyelembe venni. Ha nem születik gyermeke, akkor a rendek választanak maguk közül magyar királyt.¹³ 1505-ben ez az elgondolás továbbfejlődött. Nem tartottak országgyűlést, hanem Rákos mezején gyűltek össze a rendek, ahol a Rákosi végzéssel kijelentették, hogy konföderáció jön létre a köznemesség, a főpapság és a bárói rétegek között, akik együttesen választanak saját keblükből királyt, ha II. Ulászló örökös nélkül hal el.¹⁴ A végzés szerint:

„Az ország rémséges szétrongyollása és csúfságos pusztulásra jutása fő okát az idegen királyokban találják, a kik a szittya nép erkölceit nem tanulták meg, és magánügyeikkel foglalkozva, örömeztőbb nyugalomra mint fegyverforgatásra adták magokat, s így az ország melléktartományait és végvárait egymás után elvesztették.”

¹¹ Engel: i. m. 285-287. o.

¹² Fraknói: A magyar királyválasztások... 109-115. o.

¹³ Fraknói Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt a pápai követek jelentései alapján. Szent István Társulat, Budapest 1884. 3. o.

¹⁴ Mezey Barna: A magyar állam és jogtörténet forrásai. Osiris Könyvkiadó, Budapest 1998. 37. o.

Vagyis a rendek nem voltak megelégedve az idegen házból jött királyok uralkodásával, nem irányították elég gondosan az országot.

„Nehogy tehát, ha a jelenleg uralkodó király fiörökös nélkül múlték ki e világból, valamelyik idegen fejdelem az országot erőszakosan bitorolja, és örökös szolgaságra vesse: határozzák, hogy valahányszor az ország királyától megfosztatik, és fiörökösei, a kikre törvényhez és szokáshoz képest az ország száll, nem maradnak, idegent királylyá nem választanak; csak illetén tisztre alkalmas és képes magyart fogadnak el uruk- és királyuknak”. (1505. október 12.)¹⁵

Azaz II. Ulászló magszakadása esetén a rendek csak magyar uralkodót választanak meg maguk közül. *Hóman* szerint ez nem volt más, mint egy Miksa [III. Frigyes fia] ellenes konföderáció, amelyben tíz főpap, ötvenhárom főúr és százhuszonöt megyei követ kimondta, hogy mivel Magyarország az Árpád-ház alatt nagyhatalomnak számított, idegen uralkodók alatt pedig csak romlásnak indult, ezért ha Ulászló fiú örökös nélkül hal meg, akkor idegen királyt többé nem választanak. Sőt, ezen elképzelés tüztét szította a háttérben Szapolyai is.¹⁶

A rákosi végzéseket a Habsburg-ház érthetően nem nézte jó szemmel, s válaszul a Jagellókkal szövetkezve megkötötték a Habsburg – Jagelló kettős házassági szerződést: 1515-ben Habsburg Miksa kisebbik unokáját, Ferdinándot kötelezte, hogy vegye feleségül II. Lajos cseh és magyar király nővérét, Annát, illetve másik unokája, Mária pedig menjen férjhez II. Lajoshoz. Így a Habsburgok és a Jagellók kölcsönösen biztosították egymásnak a magyar trónt a másik dinasztia kihalása esetére.¹⁷ Ezzel a megegyezésükkel tulajdonképpen felüliarták a rákos mezei végzéseket.¹⁸

IV. A Habsburgok végső térnyerése

IV. 1. I. Habsburg Ferdinánd és a magyarok örökösödési megállapodásai

A mohácsi vésztől kezdődően nem csak történelmünk, de jogtörténetünk vonala is mélyrepülésbe kezdett, a magyarok hasonló mértékű jogi és állami függetlenséget legközelebb 1848 áprilisában élvezhettek. A Habsburgoktól kezdve a német császári korona és a magyar

¹⁵ *Fraknói*: Magyarország a mohácsi vész... 6. o.

¹⁶ *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar Történet III. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935.

¹⁷ *Gonda Imre – Niederhauser Emil*: A Habsburgok. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1987. 30-31. o.

¹⁸ *Fraknói*: A magyar királyválasztások... 123-138. o.

Szent Korona egyazon fizikai személy fejét illették, amely személy nem magából az ország központjából kormányozta a magyar korona tartományait, hanem a német császári székhelyről.¹⁹ „A Habsburg-ház tulajdonképpen már 1526 óta öröklí a trónt fiágon, primogenitúra szerint”.²⁰

A Habsburg-Jagelló örökösödési szerződés beváltotta a hozzá fűzött reményeket, minek folyományaként I. Ferdinánd foglalta el a magyar trónt. „I. Ferdinándtól I. Lipótig – 1526-tól 1655-ig – Miksa kivételével a magyar országgyűlés formálisan választotta Magyarország királyát, helyesebben az 1526-ban megválasztott Ferdinándnak családjából mindig megválasztotta az országgyűlés azt a főherceget, akit az uralkodó király utódjának és magánjogi örökösének a Habsburg-ház törvényei és szokásai szerint kijelölt. Ez a választás tehát még csak „öröklésbe oltott” választás sem volt, mert hiszen a rendek nem maguk választották ki a dinasztia tagjai közül királyuknak azt, akit akartak. Ezeken a „választásokon” sohasem történt más, mint amit az udvar akart, [...]”.²¹

A rákosi végzés alapján Szapolyai János is igényt tartott a magyar trónra, de 1538-ban, a váradi békében lemondott királyi címének örökítéséről maga és örökösei nevében, I. Ferdinánd és örökösei javára, hogy fiának, János Zsigmondnak biztosíthassa az erdélyi fejedelmi címet. Szapolyai így még jobban megerősítette a Habsburgokat abban a hitükben, hogy egyszer ők lesznek Magyarország örökös királyai. Az 1538-as megállapodás teljesen felülírta az 1505-ös végzést.²² Az 1538-as váradi béke után, amikor Szapolyai lemondott magyar királyi címéről Ferdinánd javára, azt is rögzítették, hogy halála után nincs helye királyválasztásnak, de kikötötték, hogy I. Ferdinánd halálát követően annak fiát az ország közös megállapodással válassza majd királlyá – *regnum istud communi consensu in regem eligere tenebitur*. Bár ez nem jogosította a rendeket egyébre, mint a kijelölt trónutód jogának deklarálására.²³

Ezt követően az 1547. évi nagyszombati országgyűlés elismerte Ferdinánd és minden utóda, azaz a Habsburg dinasztia jogát a magyar trónra,²⁴ „1547:5.tc: A Karok és RendeK, mondja ez a törvény, magukat nem csak őfelsége, hanem az ő utódai uralmának és hatalmának is minden időre alávetették [magukat]”.²⁵

¹⁹Thallóczy Lajos: Vázlatok a magyar közigazgatás történetéből. Különlenyomat a „Jogállam” VIII. évfolyamának I., 2. és 3-ik füzetéből, Budapest 1909. 5. o.

²⁰Bartóniek: i. m. 96. o.

²¹Bartóniek: i. m. 96. o.

²²Fraknói: A magyar királyválasztások... 162. o.

²³Béli Gábor: A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai. In: Quadripartitum kézirat azonosítása – NK IV. 1573, (szerk. Máthé Gábor). Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Budapest 2015. 332. o.

²⁴Fraknói: A magyar királyválasztások... 164. o.

²⁵Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar Történet IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935. 99. o.

Ferdinánd tehát három lépcsőben, három megállapodással, kvázi „szerződéssel” erősítette meg és véglegesítette saját és háza uralmát: 1526-ban magyar királlyá koronázták, 1538-ban Szapolyai lemond a javára, majd végül 1547-ben házának örökösödését is elismertette. Mindez nem mehetett volna végbe az egykor még jelentéktelennek tartott Hunyadi Mátyás - III. Frigyes örökösödési megállapodás, valamint a titkos Habsburg-Jagelló örökösödési szerződések nélkül; a jogalapot ugyanis végső soron ezen megállapodások szolgáltatták, s nekik köszönhetően foglalhatták el a Habsburg-ház a magyar trónt.

Mindez csak megerősítést nyert, mikor I. Ferdinánd fia 1563. szeptember 8-án megkoronáztatott magyar királlyá.²⁶ A koronázás választás nélkül ment végbe, a Habsburg ház örökösödési elképzelése, jobban mondva szinte már örökösödési joga elsőpró közjogi győzelmet aratott a magyar rendek királyválasztói jogával szemben. Ferdinánd elérte, hogy fia, Miksa koronázása szinte Habsburg családi aktusnak minősüljön, kis túlzással a magyar rendek vendégszereplésével. Az ország családi birtokként való átvételéről beszélhetünk apa és fia között.²⁷

IV.2. A legvégső örökösödési „szerződés”: az 1687. évi törvénycikkek

IV. Ferdinánd 1654 nyarán elhunyt, III. Ferdinánd pedig ifjabb, Lipót fiának igyekezett juttatni a magyar trónt. 1655-ben véglegesíteni szerette volna az örökösödő királyság intézményét, s akadály nem lévén, a rendek elfogadták királyuknak I. Lipótot.²⁸ Az országgyűlésen Pálfalvay János választott erdélyi püspök úgy nyilatkozott, hogy a felszabadításért cserébe a Habsburg-ház kiérdemelte Magyarország trónját.²⁹ Sőt, mivel Magyarországot Ausztria szabadította fel a török uralom alól, ezért az mintegy katonai hódításnak minősül, amely kellő jogalapot szolgáltatott a dinasztíának arra, hogy Magyarországra közel örökös tartományi szinten tekintsen.³⁰

Már II. Ferdinánd végrendelete (1621) rögzítette a férfiág elsőszülöttségi örökösödési jogát az örökös tartományokban. Magyarországon ezt a török kiűzéséért cserébe látták indokolttá tenni. A Habsburg-ház akarata világos volt: I. Lipót fiát, I. Józsefet ne választás, hanem örökösödés okán koronázzák a rendek magyar királlyá, s ismerjék el, hogy valójában már 1547-

²⁶ *Fraknói: A magyar királyválasztások...* 181. o.

²⁷ *Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar Történet IV. ...* 100. o.

²⁸ *Fraknói: A magyar királyválasztások...* 207-215. o.

²⁹ *Baranyay Béla: Az örökös királyság eszméje 1655-1687 és Esterházy Pál.* In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére* 1933. október 7. Sárkány-nyomda, Budapest 1933. 84-86. o.

³⁰ *Bartoniek: i. m.* 97-98. o.

ben lemondtak királyválasztói jogukról, továbbá mondjanak le az ellenállási záradékról, sőt egyezzenek bele egy szűkebb jogokat biztosító hitlevélbe.³¹

Az 1687. évi II. *articulus*ban a török kiűzésére tekintettel kimondták, hogy az 1547-i 5. tc. értelmében Lipót ágának fiági elsőszülöttjét ismerik el magyar királynak és koronázzák meg. „*Nemcsak őfelségének, hanem örökösei uralmának és hatalmának is minden időkre alávetették magukat – non solum majestati suae, sed etiam suorum haeredum imperio, et otestati, in omne tempus subdiderint.*”³²

A 3. *articulus*ban a spanyol ág örökösödését is elismerték Lipót ágának kihalása esetére, s csak ezt követően száll vissza a nemzetre a királyválasztói joga. A 4. *articulus* az ellenállási záradékot törölte el, ugyanakkor a hitlevél tartalmáról nem született megegyezés, de végül I. József megkoronázásakor az ifjú király csak általánosságban tett ígéretet a nemesi jogok és az ország szabadságjogainak tiszteletben tartására.³³

Az országgyűlés ettől kezdve nem választhatta meg a primogenitúra szabályai szerint következő Habsburg uralkodót, hanem azok immár a Habsburg örökösödési rendnek megfelelően követték egymást.

V. A Pragmatica Sanctio

Nem egész két évszázad alatt a Habsburg örökösödés jogát, de még a nőági örökösödést is rákényszerítették az osztrák uralkodók a magyarokra, kihasználva azok kiszolgáltatott helyzetét. 1711-ben I. József örökös nélkül halt meg, ezért az 1687. évi III. 3. tc. értelmében a Habsburg ház spanyol ágának férfi tagja örökölte az örökös tartományokat Magyarország örökletes trónjával együtt. Ennek értelmében a spanyol III. Károly volt a trón jogosultja, de azt az örökösödési háború miatt csak 1712-ben tudta elfoglalni.³⁴ A Rákóczi szabadságharc alatt az ország mindinkább elgyengült, míg a Habsburg birodalom a francia vereségek folytán erősödött, így felmerült a kompromisszum gondolata: Károlyi Sándor (Rákóczi tábornoka) és Pálffy Miklós megkötötték 1711-ben a szatmári egyezséget, mely a rendi alkotmányt és a Habsburg-ház örökösödési jogát ismét helyreállította.³⁵

III. Károlynak nem született fiú gyermeke, de trónját szerette volna megőrizni lányának, Mária Teréziának. 1703-ban örökösödési szerződést módosított a Habsburg-házon belül

³¹ Baranyay: i. m. 103-104. o.

³² Béli: i. m. 333. o.

³³ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar Történet V. ... 367. o.

³⁴ Bartoniek: i. m. 153. o.

³⁵ Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza. Dick Manó Kiadása, Budapest 1917. 147. o., 150. o.

(úgynevezett házszabályok), törvényessé tette a nőági örökösödést, melyet *Pragmatica Sanctio* formájában hirdet ki. 1712-ben elfogadtatta a horvát-szlavón rendekkel, majd 1722-ben Erdéllyel. 1722. június 27-én végül a magyar rendek is elfogadták, 1723-tól hatályba lépett, amiért cserébe a rendi jogok tiszteletben tartását kérte a nemesség, valamint azt, hogy a Szent Korona országai „*oszthatatlanul és elválaszthatatlanul – invisibiliter ac inseparabiliter*” a birodalom részét képezzék, azok mindenkor együttesen kormányoztassanak. Ez azt jelentette, hogy arra az esetre is lemondtak a magyar rendek a királyválasztói jogról, hogy ha a Habsburg-ház osztrák és spanyol fiága is kihal és a nőági öröklése kerülne sor.³⁶

A *Pragmatica Sanctio* szerint, ha III. Károly férfi örökös nélkül hal meg, akkor elsőként III. Károly nőága, majd I. József nőága, végül I. Lipót nőága örököl; a nőágon belül elsőként a férfiak, aztán a nők, s majd a többi, soron következő ág. A határozatnak személyi feltételei is voltak, az uralkodó személye csak osztrák főherceg, római katolikus keresztény és törvényes házasságból született lehet. Ha mindezen feltételeknek egyetlen Habsburg sem tud megfelelni, akkor visszaszáll a királyválasztás joga a magyar rendekre. Összességében a Habsburg Birodalom érdekei érvényre jutnak, mert nem volt más megoldás, és a török még mindig ott volt a keleti határainkon.³⁷

Ugyanakkor *Ferdinandy* szerint az 1723-as törvénycikkek hiányosak, mert nincs pontosan megállapítva és kifejtve példának okáért az utószülött trónöröklési joga. Ha ezek a kérdéses problémák interregnum időszakában merülnek fel (van örökös jelölt, de még nem koronáztatott meg), akkor nincs, ki szentesítse a magyarázó törvényeket, továbbá a félreértések elkerülése végett előre meg kell állapítani a szóba jöhető trónöröklésre jogosultak törvényes rendjét, hogy az ne okozzon éles helyzetben problémát. S mindezeket a királynak szentesítenie kell, továbbá az országgyűlésnek el kell fogadnia, vagy különben kétes esetben a rendek nem nyilatkozhatnak a leendő király legitimitását illetően.³⁸ Tehát sem az örökösödési jog, sem a királyválasztási jog nem tudna ilyen helyzetben érvényre jutni, amelynek beláthatatlan közjogi és történelmi következményei lehetnek.

Horváth álláspontja szerint kevésbé az ország kiszolgáltatottsága hatására fogadták el a rendek *Pragmatica Sanctiot*, azt inkább „kölcsonös egyezkedés során létrejött

³⁶ *Bartoniek*: i. m. 101. o.

³⁷ *Dr. Ferdinandy Gejza – Dr. Schiller Bódog*: A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1903. 4-8. o.; *Horváth Lajos*: Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1898. 30. o.

³⁸ *Ferdinandy-Schiller*: i. m. 26-28. o.

alapszerződésnek” nevezi, melyben a rendek újfent lemondtak királyválasztói jogukról a Habsburg-ház nőága javára, amennyiben a fiág kihalna, cserébe III. Károly a nemzet szabad választói jogát a nőág kihalása esetére elismerte, az ország önállóságát, függetlenségét, jogainak, szabadságainak, törvényeinek fenntartását ígérte. Így a *Pragmatica Sanctio*t kétoldalú alapszerződésnek kell tekintenünk, amiből következik, hogy a törvény nem más, mint államjogi szerződés és alaptörvény.³⁹ A *Pragmatica Sanctio* emiatt a közjogi rendszerben oly jelentőséggel bír, hogy ezen alapultak az 1791, 1848, 1867. évi alapvető törvények.⁴⁰ Nemzetközi viszonyokban Európa szintű ellenszenvet váltott ki a rendelkezés, mert az így Ausztria és Magyarország között létrejött jogi helyzet a monarchiát annyira megerősítette, hogy az a nagyhatalmak részéről rosszállást, félelmet váltott ki.⁴¹ Magyarország Ausztrián keresztül a mohácsi vészt követő időszak után először ismét nagyhatalmi értéket képviselt, így a *Pragmatica Sanctio* hatalmi jelentősége nemzetközi viszonylatokban is elismerendő.

VI. Összegzés

Hosszú út vezet Hunyadi Mátyástól III. Károlyig, mely során a Habsburgok kezdetben csak igényt formáltak a magyar trónra, s az idő előrehaladtával véghezvitték akaratukat. Az 1462-es első Habsburg-magyar örökösödési szerződés megvillantotta a lehetőséget a Habsburg térnyerésre, de az akkor még erős magyar rendek ezt megakadályozták, és a szerződés ellenére, azzal szembe menvén választották meg királyukat. Ugyanakkor a későbbiekben a Habsburgok előszeretettel utaltak vissza erre az első, magyar uralkodói címmel kecsegtető szerződésre, mint legkorábbi jogalapra.

Az 1515-ben megkötött Habsburg-Jagelló titkos házassági örökösödési szerződéssel már ténylegesen is jogot formálhatott 1526-ban I. Ferdinánd a magyar királyi címre, annak létjogosultsága – a magyarok török vereségeinek hatására – megkérdőjelezhetetlen volt, sőt, a magyar rendek ténylegesen is elfogadták királyuknak I. Ferdinándot, aki végső soron három lépésben alapozta meg a Habsburg-ház uralmát. 1526-ban magyar királlyá koronáztatott, 1538-ban Szapolyai lemondott a javára a magyar királyi címről, majd 1547-ben a nagyszombati országgyűlésen a rendek elismerték Ferdinánd és minden utóda jogát a magyar trónra.

³⁹ Horváth: i. m. 54-55. o.

⁴⁰ Horváth: i. m. 83. o.

⁴¹ Horváth: i. m. 87. o.

Az 1687-es törvénycikkek már nem csak szerződési, hanem törvényi szinten is véglegesítették a Habsburgok örökös királyságát, s non plus ultra, az 1722-ben elfogadott, 1723-ban hatályba lépett Pragmatica Sanctio mindezt kiterjesztette a Habsburg-ház nőágaira is.

Láthatjuk, hogy a kezdetben még csak uralkodók közti megállapodások szépen lassan szerződéseké nőttek ki magukat, míg nem a törvényi erőt is elérték, s segítségükkel a Habsburg-ház végleg és kitörölhetetlenül beírta magát Magyarország (jog)történetébe.

Hoppár Kíra

bírószági fogalmazó, Kaposvári Járásbíróság

Az állami büntetőhatalom kezdetei az antik Rómában

Történeti áttekintés

I. A büntetőjog meghatározása

A római jog leginkább kimunkált része kétséget kizáróan a római magánjog, ezért nem meglepő, hogy a jogász köztudat e két fogalmat rendszerint azonosítja egymással. Mivel az általános irodalmi felfogás szerint az ókori Róma magánjoga az európai jogrendszerek alapja, a római büntetőjog jelentőségének vizsgálatával jóval kevesebben foglalkoztak, holott az éppúgy megérdemelné az utókor elismerését, mint a magánjog.

A modern jogrendszerekben alkalmazott elhatároláshoz képest a római magánjog és büntetőjog közötti határvonal elhalványul, sőt, – miután a római jog nem tagolódott jogágakra – mai értelemben vett római büntetőjogról nem is beszélhetnénk.¹ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy Rómában nem léteztek büntető jogszabályok; csupán az feltételezhető, hogy a büntetőjog körébe tartozó regulák és elvek nem alkottak elkülönült jogágot, hanem a *ius civile*, *ius gentium*, *ius publicum*, valamint *ius privatum* jogrétegei keretében egyaránt fellelhetők voltak. Kezdetben a rómaiak két nagy fogalompárt alkalmaztak: egyrészt különbséget tettek a *ius civile* és a *ius gentium* – azaz kizárólag a római polgárt érintő jog és más jogok – között, másrészt ismerték a *ius publicum* és a *ius privatum* szembeállítását is, melyben a *ius publicum* jelentette a köz dolgát érintő jogszabályok összességét, míg a *ius privatum* az egyének kedvéért és hasznára hozott jogszabályokra vonatkozott.² A köz-magán (*publicus-privatus*) megjelölés már jelen volt ugyan a késő köztársaság idején is, a *ius publicum* és a *ius privatum* – mint jogtagozódást fedő kategóriák – csak a *principatus* kezdetén alakultak ki.³ A római közjog által szabályozott életviszonyokat Ulpianus akképpen jelölte meg, hogy az a vallási dolgokra, a papokra és a tisztségekre vonatkozik.⁴ Ebből kifolyólag a *ius publicum* magába foglalta az ún.

¹ Zlinszky János: *Római büntetőjog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997⁷. 9. o. Ehhez ld. még Jusztinger János: A büntetőjog-dogmatika és a római jogtudomány. Zlinszky János kutatásainak tükrében. *Iustum Aeuquum Salutare* 2016/1. sz. 35-48. o.

² Pólay Elemér: A római jogrendszer tagozódásának kérdése. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica* 1957/3/4. sz. 3-31. o.

³ Brósz Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*. Tankönyvkiadó, Budapest 1989⁵. 53. o.

⁴ Ulp. D. 1, 1, 1, 2: **Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit.**

szakrális jogot (a vallási forma szabályozását és az állami áldozatok rendjét), az alkotmányjogot, az állami szervezet jogát, a rómaiak kifejezésével élve a *magistratusok* jogát, továbbá az állami pénzügyek jogát, míg a *ius privatum* elsősorban a magánélet-viszonyokra, a polgárok családi és vagyoni viszonyaira vonatkozó jogszabályokat tartalmazta.⁵

A későklasszikus majd a posztklasszikus jogtudomány a közérdek (*utilitas publica*) és a magánérdek (*utilitas privata*) fogalmának bevezetésével igyekezett kiküszöbölni a *ius publicum* és a *ius privatum* elhatárolásával kapcsolatban felmerült problémát:

Ulpianus D. 1, 1, 1, 2 (*libro primo institutionum*):

Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim.

A fenti Ulpianus-fragmentumból világosan kitűnik, hogy a rómaiak e tudományt két fő részre osztották: az egyik a római állam egészére vonatkozó közjog – mivel bizonyos szabályok az egész közösség érdekeit szolgálták –, a másik pedig az elsősorban egyéni érdekeket szem előtt tartó magánjog.

Mint már említettem, a büntetőjogi normák mind a *ius publicum*, mind a *ius privatum* szabályai között megtalálhatóak voltak. Emellett megjegyzendő, hogy Rómában az államhatalom rendszerint csak azokat a bűncselekményeket üldözte, amelyek közvetlenül a közérdeket sértették.⁶ A magánérdeket sértő cselekményekből deliktuális kötelelem (*obligatio ex delicto*) keletkezett, amelynek következményeként a sértett – mint hitelező – kötelmi keresettel indított perben követelhetette az elkövetőtől – mint adóstól – a büntetés (*poena*) megfizetését.⁷ A magánüldözés alá eső bűncselekmények szabályozása így meglehetősen magánjogias jelleget öltött, ami – a külön jogágakra tagolódás hiánya mellett – szintén nehezítette a római magánjog és büntetőjog éles elválasztását. Lényeges különbség, hogy a modern büntetőjogok az államilag védett közérdeket és a magánérdeket egyaránt védelemben részesítik, a bűnüldözés mára közfeladattá vált.

⁵ Zlinszky: i. m. 10. o.

⁶ Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest 2015³, 561. o.

⁷ Földi – Hamza: i. m. 564. o.

Mindazonáltal elmondható, hogy a római jog nemcsak a magánjog, hanem a büntetőjog területén is tanítómestere volt az európai jogoknak. A modern jogrendszerek is két fő jogterületet különböztetnek meg a jogalanyok egymáshoz való viszonya alapján. Az egyik a magánjog, amelyre a jogalanyok közötti mellérendeltségi viszony, egyenlőség jellemző, a másik pedig a közjog, ahol a jogalanyok közötti kapcsolatokban egy sajátos alá-fölérendeltség figyelhető meg, amelynek értelmében az egyik szereplő – rendszerint az állam vagy annak valamely szerve – több jogosultsággal bír, mint amennyi kötelezettsége van, és akarata érvényesítése céljából a rendelkezésére álló hatalmi eszközöket is igénybe veheti. Miután a büntetőjogot is ez a hierarchikus viszony jellemzi, a közjogi jellegű jogágak közé soroljuk.⁸

Az irodalomban általánosan elfogadott definíció szerint a büntetőjog azon jogszabályok összessége, amelyek meghatározzák, hogy mely cselekmények minősülnek bűncselekménynek, ezek elkövetőit hogyan kell felelősségre vonni, velük szemben milyen szankciót és hogyan kell alkalmazni.⁹ E fogalomból tisztán kivehető a modern büntetőjog három fő területe, nevezetesen az anyagi büntetőjog, a büntető eljárásjog (avagy alaki büntetőjog), valamint a büntetés-végrehajtási jog. E tanulmány terjedelmi kereteire tekintettel a következőkben csak az anyagi büntetőjog vizsgálatára szorítkozom, amely a bűncselekménynek minősülő cselekmények meghatározásával, a bűnelkövetők felelősségre vonásának feltételeivel, továbbá a velük szemben alkalmazott szankciókkal foglalkozik.

Ahogy azt a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) is mutatja, modern anyagi büntetőjogunk két nagy részre osztható: az Általános részben azokat az elveket, szabályokat, büntethetőségi feltételeket találjuk, amelyek valamennyi bűncselekményre és elkövetőre vonatkoznak, míg a Különös rész az egyes bűncselekmények körülírását tartalmazza. Ehhez képest a rómaiak kevésbé végeztek általános elvi fejtegetéseket, joguk egészéről elmondható, hogy elsősorban az eljárásjogon alapul, döntéseik esetjog (*case-law*) jelleget hordoznak, és az ezekből levont következtetések, elvonatkoztatott szabályok inkább kivételnek számítanak.¹⁰ A tételt – miszerint a római juristák a jogot alapvetően eseti döntések összességének tartották, és csak szubszidiárius jelleggel alkalmazták a jogi regulákat – jól

⁸ Balogh Ágnes – Tóth Mihály (szerk.): Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2010. 21. o.

⁹ Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2006. 27. o.

¹⁰ Zlinszky: i. m. 33. o.

bizonyítja a híres jogtudós, Paulus egyik megállapítása is: *Non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est, regula fiat.*¹¹

Fentiek alapján akár azt is mondhatjuk, hogy a római büntetőjognak nincs általános része, s a jogtudósok magyarázatai – a források jellegének megfelelően – csupán az egyes törvényekhez, mai fogalmaink szerint a büntetőjog különös részéhez kapcsolódtak. Ugyanakkor a római juristák felismerései nemcsak nagy vonalakban, hanem gyakran a részleteket illetően is egybevágnak a mai büntetőjog általános szabályaival.¹² Noha e területen kifejtett munkásságuk nagyságrendileg meg sem közelíti a *ius privatum* körében nyújtott teljesítményüket, érdemesnek tartom azon – a római jogban eredetileg is benne rejlő – szempontok vizsgálatát, amelyekből végső soron a mai büntetőjogunk általános része is kialakult.¹³

II. A büntetőhatalom és a büntetőnormák kialakulása

II. 1. A büntetőhatalmi jogkörökről

A bűnüldözés korai formái – alapvetően a törzsi társadalmakból vett keretek között – az archaikus korban alakultak ki. A közösséget védő normák egy részének megsértése esetén a bűnelkövetőt szakrális büntetéssel sújtották. Ez kezdetben a tettes feláldozását (*consecratio capitis*) jelentette, amely éppen olyan ceremóniák mellett ment végbe, mint az áldozati állat leölése. A későbbiekben főként száműzetést (*exilium*) alkalmaztak, amellyel kapcsolatban BAUMAN megjegyzi, hogy a *humanitas*-eszme római büntetőjogban való korai megjelenésének köszönhetően a vádlott önként is száműzetésbe vonulhatott, s ily módon esélyt kapott a halálbüntetés elkerülésére.¹⁴ Ugyanakkor ez nem feltétlenül jelentette életének megővését, hiszen a bűncselekmény elkövetése miatt a tettest átkozottnak (*sacer*) tekintették, akit – akárcsak az idegeneket – bárki büntetlenül megölhetett, miután a közösség normái már se nem

¹¹ Paul. D. 50, 17, 1. Ld. *Nótári Tamás: A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2008. 120. o.: „Nem a regulából ered a jog, hanem a fennálló jogszabályból lesz a regula”.*

¹² Áttekintően ld. *Jusztinger János: ‘Általános részi’ alapkérdések az antik római büntetőjogi praxisban. Scriptura 2015/2. sz. 103-115. o.*

¹³ Erről ld. még *János Jusztinger: Dogmatics of Criminal Law and the Roman Jurisprudence. Journal on European History of Law 2016/1. sz. 73-78. o.; Jusztinger János: A büntetőjogi dogmatika előképei az antik római jog kazuisztikájában. Benedek Ferenc kutatásainak tükrében. In: Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete. Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből (szerk. Bíró Zsófia – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila). PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, Pécs 2016. 71-86. o. A római büntetőjog mélyrehatóbb elemzéséhez nyújthat továbbá segítséget a hazai szakirodalomból: *Sáry Pál: Előadások a római büntetőjog köréből. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2011.; Molnár Imre: Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2013.**

¹⁴ *Richard A. Bauman: Crime and punishment in ancient Rome. Routledge, London – New York 1996. 6. o.*

védtek, se nem kötötték. Az önként vállalt *exilium* törvényi garanciáit Sulla teremtette meg – a Kr. e. I. századig konvención alapult.¹⁵

A római állam szabad kezet adott a népnek azon bűncselekmények megtorlását illetően, amelyek közösséget sértő volta nem igényelt sem magyarázatot, sem egy felsőbb hatalom beavatkozását. Erre kiváló példa a XII táblás törvényben szereplő *intestabilitas* jogintézménye, ami annak a személynek a büntetése volt, aki megtagadta egy olyan ügylet tanúsítását, amelynél tanúként (*testis*) közreműködött. A sértett félnek jogában állt az *intestabilis* személy ajtaja előtt három napon keresztül fennhangon elkiabálni az őt ért sérelmet, melyről így – zárt, kis közösségről lévén szó – mindenki értesülhetett. Ettől kezdve az *intestabilis* személy egyrészt nem lehetett tanú, másrészt az általa megkötni kívánt jogügyleteknél sem tanúskodhatott senki. Figyelemmel arra, hogy az archaikus jog ügyletei szóban és túlnyomórészt tanúk jelenlétében kötöttek, e büntetés nyomán az elkövető vagyoni jogilag tehetetlenné vált.¹⁶ A hamis tanú – úgy, mint a hamisan ítéelő bíró vagy a tolvaj rabszolga – büntetése még súlyosabb volt: a közösség tagjai letaszíthatták a Tarpeii-szikláról. Máskor a közösség – a büntetés végrehajtása helyett – csupán felügyelte a sértett önhatalmú igény-, illetve jogérvényesítését. Ilyen például az idézést megtagadó adós elfogása, vagy a nem fizető adós felett a hitelező hatalomszerzése, amelynek értelmében a hitelezőnek jogában állt az adóst eladni rabszolgának, sőt, akár életét is kiolthatta.

A klasszikus értelemben vett büntetőjog azonban olyan – már a XII táblás törvényben is megtalálható – szabályokból ered, amelyek megsértőivel szemben állami úton, a közösség hatalmát képviselő állami szervek, a *magistratusok* jártak el (*iudicatio*). A közösség által átruházott hatalmuk kezdetben korlátlan volt, azaz ők döntöttek valamely cselekmény társadalomra veszélyességéről vagy jogellenességéről, illetve a bűnelkövető személyéről és a megtorlás módjáról is. Ezt a féken tartó, fegyelmező hatalmat, ami a korai római jogban egyaránt megillette a családfőt (*paterfamilias*), a hadvezért (*imperator*) és az államhatalom képviselőjét (*magistratus*), – a későbbi terminológia kifejezésével élve – *coercitiós* jogkörnek nevezzük.¹⁷ A továbbiakban ennek alakulását veszem górcső alá a három említett büntető hatalom kapcsán.

A római jogban az állam nem kívánt beavatkozni a család belső viszonyaiba, ehelyett korlátlan döntési jogkörrel ruházta fel a *paterfamiliast*, akinek hatalma alá nemcsak a család tagjai tartoztak, hanem a családba befogadott – magukat a családfő mint *patronus* hatalma alá

¹⁵ Sáy Pál: Büntetés és büntetés az ókori Rómában. Jogtudományi Közlöny 1999/7-8. sz. 358. o.

¹⁶ Itt jól megfigyelhető az ún. *talio*, avagy „szemet szemért, fogat fogért” elv (*lex talionis*) érvényesülése.

¹⁷ Zlinszky: i. m. 13. o.

önként helyező – idegenek (*cliens*), valamint a családhoz kényszerből tartozó személyek, a rabszolgák (*servus*) is. A családfő e személyek felett szabad mérlegelés alapján gyakorolta hatalmát, így mindenfajta kötöttség nélkül állapíthatta meg, hogy mit minősít sérelemnek, s azt miként torolja meg. Kizárólag az ő akaratától függött, hogy eltekint-e a büntetéstől, egyszerű intést ad, vagy kitagadja, rabszolgaként eladja, esetleg halálra ítéli a hatalma alatt álló bűnelkövetőt. Nem volt sem törvényben előírt eljárás, sem ítélelhozatal; az abszolút jogkör érvényesüléséhez pusztán a családfő belső elhatározására volt szükség. Ennek korlátjaként a XII táblás törvény már előírta, hogy a *paterfamilias* kizárólag a családi tanács, más néven a „házibíróság” (*iudicium domesticum*) összehívása után – annak beleegyezésével – alkalmazhatott halálbüntetést, amennyiben bebizonyosodott a jogszerű ok (*iusta causa*) fennforgása.¹⁸

A hadvezér korlátlan döntési jogköre a király (*rex*) teljhatalmából eredeztethető, amely magába foglalta a hadsereg feletti parancsnoki tisztséget, a legfőbb vallási tekintélyt, valamint a város rendjének fenntartása érdekében gyakorolt hatalmat egyaránt. A *rex* visszavonhatatlan, életfogytig tartó *imperiuma* ugyan a népgyűléstől kapott felhatalmazáson alapult, annak gyakorlásával nem volt köteles elszámolni, így a mellette működő tanácsadó testület véleményének kikérése, illetve figyelembe vétele is saját belátása szerint történt. A hadvezér kezében összpontosult hatalom Róma történetének kezdeti időszakára vezethető vissza, amikor a város falain túl állandó háború dúlt, emiatt pedig minden idegen veszélyt jelentett és ellenségnek számított. A falakon kívül a római polgár katona, a *magistratus* pedig hadvezér volt. E katonai szervezetben a hadvezér korlátlan hatalmi jogkörrel rendelkezett mind a magatartások államra veszélyesnek – katonai értelemben vett bűncselekménynek – minősítése, mind a kötelességszegő katonával szemben alkalmazandó fegyelmezési eszközök¹⁹ vonatkozásában. Hatalmát tetszés szerint átruházhatta tisztjeire, helyetteseire, akiknek valamennyi katona ugyanúgy engedelmisséggel tartozott, mint magának az *imperatornak*. Az általa kiszabott büntetés végrehajtását vagy ő maga végezte el, vagy a személyes szolgálatában álló *lictorokra* bízta, akik egy vesszőnyalábot (*fascies*) és egy ahhoz kötött bárdot (*secus*) hordoztak magukkal, jelezve, hogy az általuk kísért *magistratusnak* jogában áll akár halálos kimenetelű testi fenyegetést is alkalmazni. Miután az *imperium* korlátlan volt, a hadvezér jogellenes eljárása fogalmilag kizárt, legfeljebb azért vonhatták felelősségre, hogy

¹⁸ Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. Lectum Kiadó, Szeged 2011. 319. o.

¹⁹ Ilyen volt például a lefokozás, a zsoldlevonás, a testi fenyegetés vagy a halálbüntetés.

célszerűtlenül – és ezzel az államnak sérelmet okozva – járt el. Erről tisztsége után köteles volt számot adni az őt hatalomra emelő népnek, később pedig a *senatus*nak.²⁰

A *magistratus* diszkrecionális jogköre kettős volt: Róma falain belül állami hatóságként járt el, ezáltal a legfőbb polgári hatalom (*imperium domi*) birtokosa volt, míg a falakon kívül a legfőbb hadvezéri hatalmat (*imperium militiae*) tudhatta magáénak. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy *imperiuma* ugyanolyan teljességgel érvényesült mind a városfalon kívül tartózkodó katonák, mind a városban élő polgárok tekintetében. Azonban a falakon belül gyakorolt *imperium domi* meglehetősen korán korlátokba ütközött: mivel a *magistratusi* hivatalt mindig legalább két személy töltötte be, a társ*magistratus* beavatkozása (*intercessio*) akadályozhatta a döntés véghezvitelét; másrészt a *lex Valeria de provocatione*²¹ és a XII táblás törvény alapján a római polgárral szemben kiszabott halálos ítélet kizárólag a népgyűlés (*comitia centuriata*) hozzájárulásával volt végrehajtható. Tehát a *ius provocationis* értelmében a halálra ítélt római polgár a népgyűléshez fordulhatott segítségért.

Később a *magistratus* büntetőhatalmát tovább korlátozták, amelynek keretében tételesen meghatározták az üldözendő cselekmények körét, a követendő eljárást, illetve az alkalmazható szankciókat. Ahol e büntetőjogi szabályok nem gátolták a *magistratus* tevékenységét, ott *coercitiós* jogköre továbbra is a rendelkezésére állt. Erre elsősorban azért volt szükség, hogy a hatóság a köz érdekében ellátott rendfenntartó feladatainak – az előírt hatalmi eszközök²² segítségével – zavartalanul eleget tehessen. Következésképpen, ha a *magistratus* csupán fenyítőjogát gyakorolta a római polgárral szemben, akkor azt nem illette meg a *ius provocationis*. A *coercitiós* jogkör terjedelme szerint különbséget kell tennünk a teljes *imperiummal* bíró *magistratusok* – azaz a *consul* és a *praetor* –, valamint a fő*magistratusok* (*magistratus maiores*) által delegált, korlátozott jogkörrel rendelkező kisebb *magistratusok* (*magistratus minores*) között.²³ A néptribunus e tekintetben sajátos helyet foglal el, hiszen annak ellenére, hogy *imperiummal* nem rendelkezett, a *coercitiós* jog mégis megillette. Mivel

²⁰ Zlinszky: i. m. 15. o.

²¹ Kr. e. 300 körül keletkezett a Valerius *consul*nak tulajdonított törvény, amely egyrészt megalapozta a *provocatio* intézményét, másrészt kikötötte, hogy bármely személy, akiről bebizonyosodik, hogy királyi hatalomra tör, teljes vagyonának elkobzásával és halállal bünhődik. Valerius a törvény népszerűsége miatt elnyerte a *Publicola* (közösség barátja) *cognoment*. „A legnépszerűbbek ezek közül a törvények közül azok voltak, melyek megadták a jogot a polgároknak, hogy a *magistratusok* ítéletei ellen fellebbezzenek a római néphez, és az isteneknek ajándékozták azon személyek vagyonát és életét, akik a királyi hatalom elérésére törekedtek” (Livius 2, 8).

²² Úgy, mint a bilincsbe verés (*vincula*), a bírság (*multa*), a zálogolás (*pignoris capio*) vagy a testi fenyítés (*verberatio*).

²³ Nótári: Római köz-és magánjog... 320. o.

szent és sérthetetlen (*sacrosanctus*) volt, az őt megsértő személy hazaárulónak (*perduellis*) minősült, akivel szemben a néptribunus tetszőleges fenyítést vagy büntetést alkalmazhatott.²⁴

Idővel magát a *coercitió*s jogot is korlátok közé szorították azáltal, hogy a felnőtt férfi római polgárok esetében törvény által előírt eljáráshoz kötötték, alkalmazását pedig meghatározott cselekményi körre szűkítették, amihez tételesen hozzárendelték a kiszabható büntetéseket. Tehát a hatóság már nem hozhatott önálló döntést (*iudicatio*), feladata kimerült a büntetőeljárás bevezetésében (*iurisdictio*), ami aztán a maga rendes szabályai szerint zajlott le. Ugyanakkor a fentiek alapján megállapítható, hogy e korlátozás nem vonatkozott a nőkre, az idegenekre és a nem szabadokra, tehát velük szemben a fegyelmezési jogkör mindvégig korlátlan maradt – kivéve, ha valamely *paterfamilias* hatalma védelemben részesítette őket.²⁵

Még a köztársaság idején is találkozhatunk azonban olyan esetekkel, amikor a római állam alkalmi feladatok ellátására rendkívüli *magistratus*okat nevezett ki, akik valamennyi római polgárral szemben korlátlan *coercitió*s joggal bírtak: ilyen volt például a *dictator*, vagy a *senatus* által kihirdetett szükségállapot²⁶ idején a *consul*. Szintén nem ütközött korlátokba a fegyelmezési jog az államközi sérelmek és a hazaárulás (*perduellio*) vonatkozásában. Utóbbiról már szó esett a néptribunus megsértője kapcsán, aki ugyancsak *perduellis*nek minősült, ezáltal pedig elvesztette római polgárjogát, tehát a *coercitio* vele szemben éppoly korlátlan volt, mint az idegenek esetében. Természetesen a hazaárulás tényének és a polgári *status* megszűnésének bizonyítása csak törvényes eljárás keretei között történhetett, így szükség esetén meg kellett dönteni a polgárjog fennállása mellett szóló vélelmet. Államközi sérelemről akkor beszélhetünk, ha a *senatus* által delegált római polgár a neki juttatott hatáskört túllépve kötött szerződést, békét, vagy sértett meg idegen államot. Ennek egyik következménye lehetett a külön eljárás nélküli elítélés és kivégzés, a másik a tettes idegen államnak történő kiszolgáltatása (*noxae deditio*), amely révén Róma elkerülhette a sértett bosszúját.²⁷

A Kr. e. II. században a *coercitio* eszközei tekintetében lényegi változások álltak be az idősebb Cato által, aki a *leges Porciae* nevezetű törvényeiben megtiltotta a *magistratus*oknak a testi fenyítés és a bilincsbe verés alkalmazását. Míg a főhatóságoknak továbbra is joguk volt a

²⁴ Példaként említhető az a Kr. e. 131-ben történt eset, amikor Caius Antistius Labeo néptribunus az őt megsértő Caecilius Metellus Macedonicus *censort* le akarta dobni a Tarpeii-szikláról, ahogy a hazaárulókat szokás. Miután ezt az egyik néptribunustárs *intercessió*jával megakadályozta, a *coercitio* keretében leromboltatta a *censor* – vallási védelem alatt is álló – házát, ezzel elégteltelt véve az őt ért sérelemért.

²⁵ Ez is bizonyítja, hogy a családfő *imperium*ának nemcsak fegyelmező, hanem védelmező szerepe is volt.

²⁶ A *senatus* a szükségállapotot *senatus consultum ultimum*mal rendelte el, amivel teljhatalmat adott a *consul*oknak, hogy mindent megtehessenek, amit az állam biztonsága érdekében szükségesnek tartanak.

²⁷ Nótári: Római köz-és magánjog... 321. o.

letartóztatás foganatosításához, a kisebb *magistratus*oknak csupán a zálogolás (*pignoris capio*) és a bírság (*multa*)²⁸ maradt eszközül. Fontos megjegyeznünk, hogy a *magistratus coercitió*s döntése nem minősült büntetőítéletnek, ennek okán nem járt becsületvesztéssel (*infamia*), és nem jelentett ítélt dolgot (*res iudicata*) sem – azaz nem volt jogerős –, vagyis más *magistratus* által bármikor törölhetővé vagy visszavonhatóvá vált (*intercessió*s jogkörön kívül is). Mai terminológiával élve a közigazgatási rendészeti döntésekhez hasonlított. Ítéletnek csak azon elmarasztaló döntés minősült, amelyet az erre rendelt bírák *quaestió*s eljárás²⁹ keretei között hoztak. Később a *quaestió*s eljárást felváltotta az esküdtbíróági eljárás,³⁰ melynek menetét kezdetben Sulla rendelkezései szabályozták. Radikális reformfolyamat vette kezdetét, melynek köszönhetően hamar megindult az állandó törvényszékek (*quaestiones perpetuae*) felállítása is. Az általánosan elfogadott nézet³¹ szerint például Sulla egyik legjelentősebb – a gyilkosokról és méregkeverőkről szóló – törvénye, a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* összevonta³² a *quaestio de sicariis* és a *quaestio de veneficis* intézményét, s így létrehozta a különböző élet ellen irányuló bűncselekményeket egységesen elbíráló, 32 esküdtbíróból álló törvényszéket (*quaestio perpetua de sicariis et veneficis*), melynek hatásköre az erőszakos, illetve a méreggel történő emberölés elbírálásán kívül a tűzvészokozás és a főbenjáró váddal való visszaélés eseteinek vizsgálatára is kiterjedt.

Összességében elmondható, hogy a római jogban kialakult hatalmi jogkörök jelentős hatást gyakoroltak a modern büntetőjogra, sőt, – azon túl – a mindennapi életre is. Feltehetőleg innen ered a családfői tekintély, valamint az egyes vezetőkkal, állami szervekkel szembeni feltétlen tisztelet és engedelmesség gondolata is a közfelfogásban. A büntetőjog területén, pontosabban az ún. alaki büntetőjogban – amit rendszerint büntető eljárásjognak nevezünk – számos olyan hatáskörre, illetve jogkörre vonatkozó rendelkezést találunk, amely egyértelműen visszavezethető az ókori jurisperitusok büntetőjogi tevékenységére.

²⁸ Érdekességként megemlíthető, hogy a *lex Aternia Tarpeja* Kr. e. 454-ben a bírság legnagyobb mértékét (*suprema multa*) 30 ökörben és 2 juhban állapította meg, s – hogy a *magistratus* ne szabhasson ki tetszésszerű összeget – ha az elítélt pénzzel fizetett, egy ökör értéke 100 *as*, egy juhé pedig 10 *as* volt, azaz a kiszabható bírság legfeljebb 3020 *as* lehetett.

²⁹ Zlinszky: i. m. 17. o.: „*Quaestió*s eljárás alatt értjük azt a *magistratus* által folyamatosított nyomozást, amelyben kérdések útján tisztázni kellett, hogy történt-e bűncselekmény, és azt ki követte el”.

³⁰ Az esküdtbíróági eljárás menetét bővebben lásd Bauman: i. m. 21-34. o.

³¹ Így például Bernardo Santalucia: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*. Giuffrè, Milano 1998². 146. o.

³² A szakirodalomban van olyan tézis is, mely szerint e két intézmény továbbra is elkülönítve működött. Ld. Andrew William Lintott: *The quaestiones de sicariis et veneficis and the Latin lex Bantina*. *Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie* 1978/106. sz. 127. o.

II. 2. A törzsi normáktól az állami szabályalkotásig

Az első római büntetőnormák a XII táblás törvényben (*Leges duodecim tabularum*), illetve az ún. királyi törvényekben (*Leges regiae*) találhatók. Noha a királyi törvények lejegyzésének kora vitatott, a XII táblás törvény pedig mintegy 300 évvel Róma alapítása³³ után keletkezett (Kr. e. 451-450), annyi bizonyos, hogy mindegyik törvény lejegyzése koránál ősből normákat tartalmaz. Ennek egyik ésszerű magyarázata, hogy a XII táblás törvény nem egy jogalkotási folyamat – kodifikáció – eredménye, hanem a szokásjog által szentesített törvények írásba foglalása.

Az archaikus kor büntetőjogi szabályainak rétegződése szerint három csoportot különböztetünk meg: ezek a törzsi normák, a szakrális normák és az állami jogalkotás útján kialakított büntetőnormák.³⁴ Az alábbiakban e három normaréteg kialakulását, fejlődését és egymáshoz való kapcsolatát kívánom szemügyre venni.

1. Róma alapítása előtti eredetet mutatnak a normák első rétegét képező törzsi normák, melyek a közösség és a környező társadalmak által egységesen ismert és elismert szokásokból tevődtek össze. Az államilag még nem szervezett, csupán vérrokonági alapon összetartozó egyedekből álló társadalomban a közösségi létet fenyegető ellenséggel szemben – legyen az akár egy, akár több személy – a törzs egységesen lépett fel.³⁵ Különböztettek viszont aszerint, hogy a sérelmet a törzs tagja vagy idegen személy követte el: amennyiben a tettes idegen volt, felette a sértett bosszúja korlátlanul érvényesült,³⁶ törzsbeli elkövető esetén azonban a közösség ellenőrzést gyakorolt a sértett önbíráskodása felett, hiszen mindannyiuk közös érdekét szolgálta az ellentétek tovább gyűrűzésének – s ezáltal a közösség fennmaradását veszélyeztető létszámbeli veszteségek – elkerülése. E felismerésnek köszönhetően a magánbosszú helyébe fokozatosan a *talio* elvének alkalmazása lépett, melynek értelmében a tettesnek ugyanazt a sérelmet kellett elszenvednie, mint amit ő maga okozott. Jól szemlélteti ezt a közismert mondás: „szemet szemért, fogat fogért” avagy „*oculum pro oculo, dentem pro dente*”. Idővel lehetőség nyílt az okozott sérelem anyagi eszközökkel való jóvátételére, azaz vérdíj (*compositio*) fizetésére, ami tulajdonképpen a bosszútól való mentesülés megvásárlását jelentette. Emellett már a XII táblás

³³ Róma alapítását a történészek a Kr. e. VIII. század közepére datálják, Romulus és Remus mondája szerint a pontos időpont Kr. e. 753. április 21-e volt.

³⁴ *Nótári*: Római köz-és magánjog... 322. o.

³⁵ *Zlinszky*: i. m. 23. o.

³⁶ A sértettnek a megtorlaskor számolnia kellett az idegen saját törzsének esetleges bosszújával is. E tekintetben ugyan saját felelősségére cselekedett, a következmények akár az egész törzsre kihathattak.

törvény is előírta, hogy a testi sértés bizonyos fajtáinál az elkövetővel szemben csak akkor érvényesült a *talio*, ha a sértettel való kiegyezése (*pactio*) eredménytelennek bizonyult.³⁷

Minthogy a közösség fennmaradásához elsődlegesen minél nagyobb lélekszámra volt szükség, az első büntetendő cselekménynek egy másik törzsbeli személy vétke (*sciens dolo*) megölése minősült, amely *talio* büntetést vont maga után, vagyis az elkövető halállal lakolt. Romulus, Róma első királya, vérségileg egymástól idegen egyedekből hozta létre alattvalóinak közösségét, ezért szüksége volt valamilyen mesterséges összekötő kapocsra a béke fenntartásához. Erre szolgált a testvériség (*fratria*) kihirdetése: a közösség minden tagjának úgy kellett tekintenie a másakra, mint rokonára. Nem meglepő tehát, hogy Romulus minden törzsbeli egyén vétke megölését apagyilkosságnak (*parricidium*)³⁸ minősítette. Véletlen (*casu*) emberölés esetén legfeljebb a sértett rokonai követelhettek elégtételt, ami egy kosnak a tettes általi feláldozásában nyilvánult meg.³⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy a törzsi eredetű és a szakrális normák nem különültek el élesen egymástól, másrészt nyilvánvaló, hogy a szándékosságot és a gondatlanságot már az archaikus jog is megkülönböztette.

A törzsi társadalomból átvett szabályok mellett tanúskodnak a bűnelkövető önbíráskodással történő megbüntetésének esetei, melyek széles köre a családi színtéren játszódott. Az ősi rómaiak a házközösséget apró államnak (*pusilla res publica*) tartották, ahol a békét a *paterfamilias* családfői hatalma biztosította, így annak jogi szabályozására nem volt szükség, a királyi törvények legfeljebb társadalmi ellenőrzést írtak elő. Később a hatalomalatti bűncselekményeit mind a családfő, mind az állami jogszolgáltató elbírálhatta, s e hatásköri kettősség a császárkor kezdetéig megmaradt.⁴⁰

A törzsi normák kettős hagyományára utal a vagyon elleni bűncselekmények szabályozása. Mint az ismeretes, Róma lakosságát kezdetben két fő népcsoport alkotta: a földműveléssel foglalkozó parasztok, illetve az állattenyésztő pásztorok. A vagyoni sérelmek körében éles különbség mutatkozott a sajátjukhoz ragaszkodó parasztok relatíve szigorú hagyománya és a könnyedebb erkölcsű pásztorok enyhébb tradíciója között. Nem véletlen

³⁷ Lex XII tab. 8, 2: *Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.*

³⁸ A *parricidium* etimológiai magyarázatával kapcsolatban eltérő megoldásokkal találkozhatunk. Zlinszky véleménye szerint e kifejezés nem más, mint a „*pari-cidium*” szóösszetétel, melynek jelentése: hasonló megölése. Nótári azonban úgy véli, hogy a *parricidium* inkább az apa (*pater*) és a gyilkosság (*caedere*) szavakból összetett „*patri-cidium*”-ból alakult ki.

³⁹ Ez – a *talio* elvét figyelembe véve – tulajdonképpen a tettesnek egy őt helyettesítő más áldozattal (jelen esetben kossal) történő kiváltásaként fogható fel.

⁴⁰ Nótári: Római köz-és magánjog... 324. o.

tehát, hogy az archaikus büntetőjog – holott szakkifejezésekben nem bővelkedett – a lopásnak⁴¹ két megnevezését ismerte: egyik a *furtum*, azaz ingó dolog ellopása, a másik pedig a *peculatus*, ami kezdetben az állat ellopását, majd a közvagyon elleni bűncselekményt jelentette.⁴² A paraszti hagyományok a lopás elkövetőjét főbenjáró büntetéssel vagy rabszolgasorssal sújtották. A XII táblás törvény ezt annyiban korlátozta, hogy a tolvajt csak akkor lehetett megölni, ha éjjel tetten érték,⁴³ vagy ha fegyverrel védekezett, ha viszont nappal érték tetten, vagy magával vitt fegyverét védekezésre nem használta, akkor megkorbácsolás után rabszolgaként a sértettnek adták át.⁴⁴ Ezzel párhuzamosan létezett egy másik – feltehetőleg pásztoroktól származó – hagyomány, amely minden vagyoni sérelmet a kétszeres érték (*duplum*) megfizetésével büntetett.⁴⁵ A későbbiekben lassan ez utóbbi vált uralkodóvá, de a XII táblás törvényben még mind a szigorúbb, mind az enyhébb büntetési nem megtalálható.

2. A szakrális normák egy része a Róma alapítása előtti időkből származik, ugyanakkor jelentős hányada az alapítással jött létre, amikor a kezdetben gyenge államnak vérségileg egymással nem rokon népcsoportok békés együttélését kellett biztosítania. Mivel egyik releváns csoporttal sem fordulhatott szembe, a felsőbb hatalmak közvetítésére hivatkozott, s az istenek akaratának végrehajtójaként lépett fel. A szakrális büntetőnormák által szabályozott társadalmi viszonyokat alanyaik szerint három csoportba soroljuk: családon belüli ellentétek, újonnan betelepült és régebbi lakosok közötti konfliktusok, valamint a parasztok és pásztorok összetűzései.

Égészen a királyi törvényekig vezethetők vissza azok a szakrális büntetések, amelyek a családon belüli jogellenes cselekmények elkövetőit sújtották. Így például, ha a *paterfamilias* eladta feleségét, büntetésként feláldozták Ceres istennek (*Cereri sacer esto*); ha pedig alapos ok nélkül elvált tőle, akkor vagyona egyik felét az említett istennek áldozták, másik felét pedig köteles volt a feleség részére átadni. Továbbá a szülők isteneinek áldozták fel (*divis parentum sacer esto*) az anyósával vagy apósával ellenszegülő menyét és a szüleit tetteleg bántalmazó gyermeket is.⁴⁶ Mindemellett a konfliktusok jelentős része az eltérő hagyományokat őrző

⁴¹ A lopás és az ahhoz szorosan kapcsolódó bűncselekmények részletes ismertetését ld. *Olivia F. Robinson: The Criminal Law of Ancient Rome. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1995. 23-40. o.*

⁴² Ennek magyarázata az lehet, hogy Róma alapítása előtt a nyájak törzsi vagy nemzetségi tulajdonban voltak, így a nyájból való lopás a közösség ellen irányuló bűncselekménynek számított.

⁴³ Lex XII tab. 8, 12: *Si nox furtum faxsit, si occisit, iure caesus esto.*

⁴⁴ Lex XII tab. 8, 13: *Luci ... si se telo defendit, ... endoque plorato.*

⁴⁵ Zlinszky: Római büntetőjog. 26. o.

⁴⁶ *Nótári: Római köz-és magánjog... 325. o.*

törzsek tagjainak házasságából (*exogamia*) adódott – elsősorban akkor, ha a feleség régebbi rokonsága szerint a másik törzsbe tartozó férj méltatlanul bánt asszonyával. Az efféle szakrális normák a törzsi-nemzetségi szervezet fellazulásával lassan feledésbe merültek, hiszen a társadalmi háttér megváltozása által alkalmazásuk feleslegessé vált.

A szakrális normák második csoportja a *cliensek* és a *patronusok* viszonyát szabályozta. Már a királyok korától érvényesült az a rendelkezés, miszerint *cliens* és *patronus* egymást nem vádolhatta, valamint egymással szemben se nem tanúskodhatott, se nem szavazhatott. A *cliensek* további szakrális védelmére azért volt szükség, mert a Rómába való betelepülésük alkalmával valószínűleg nem mindegyikük kapott automatikusan polgárjogot, érdekeiket viszont valami úton-módon biztosítani kellett, hiszen gazdaságilag a közösségnek számos előnye származott belőlük.⁴⁷ Épp ezért már a XII táblás törvény is *sacernek* minősítette azt a *patronust*, aki *cliensével* szemben csalárdul járt el.⁴⁸

Szakrális védelemmel oldották meg a földművelő parasztok és az állattenyésztéssel foglalkozó pásztorok eltérő életmódjából adódó ellenséges viszonyok rendezését is. Mivel a parasztok védeni kívánták megművelt földjeiket, a pásztorok pedig a szabad legelőváltáshoz ragaszkodtak, a fiatal államnak olyan megoldást kellett találnia, melyet mindkét – számára nélkülözhetetlen – csoport elfogad. Így aztán az istenek védelme alá helyezte a lakóházat, a határkövet, az ekehúzó ökröt, a vetést és a betakarított termést. Következésképp a szántó-vető ökör vagy a határkö megsértője *sacerré* vált, azaz kizárták a közösségből; főbenjáró büntetés járt annak, aki szómágiával másra ártó éneket mondott, vagy vetését ráolvasással megrontotta; a kiközösítésen túl Ceresnek áldozták fel azt, aki éjjel a lábon álló gabonát lelegeltette vagy levágta; a más házat vagy gabonaasztagát felgyújtó tettest pedig megkötözve tűzbe vetették.⁴⁹

Az ősi szerződéseknél és peres eljárásoknál alkalmazott eskü úgyszintén szakrális védelem alatt állt, így ha valaki hamisan tett esküt, vagy esküvel megerősített állítását nem tudta bizonyítani, *sacerré* vált. Emellett a vallási élet személyeit és tárgyait sértő cselekmények elkövetőit is a szakrális normák által meghatározott szankciókkal sújtották, sőt, ha a tettes vallási személy volt, minősített büntetés várt rá.⁵⁰

⁴⁷ Zlinszky: i. m. 29. o.

⁴⁸ Lex XII tab. 8, 21: *Patronus si clienti fraudem facerit, sacer esto*.

⁴⁹ Nótári: Római köz-és magánjog... 326. o.

⁵⁰ Érdekességként említhető, hogy a megbecstelenített Vesta-szüzet fogadalma megszegéséért élve eltemették, az őt megbecstelenítő személyt pedig kivégezték. Továbbá a vallási tárgy ellopása nem magánbűncselekménynek minősülő *furtum* volt, hanem a közbűncselekmények körébe tartozó *sacrilegium*.

3. A korai Róma büntetőnormáinak harmadik rétegét a szoros értelemben vett törvények (*leges*) alkották.⁵¹ Míg az eddig megjelölt normacsoportok már az alapítást megelőzően léteztek – s csupán megerősítésre szorultak –, az itt említett normaréteg tudatos állami szabályalkotó tevékenység eredménye, melynek célja a társadalomban újonnan adódó konfliktusok mindenki érdekében való feloldása.⁵² Az állam elsőként a saját biztonságát garantáló jogszabályokat alkotta meg, és a rá veszélyt jelentő római polgárra ugyanolyan szigorral sújtott le, mint az ellenségre. Ide tartozott a már korábban említett hazaárulás (*perduellio*) esete, amelynek kivizsgálására az államhatalom által kijelölt tisztségviselők – nevezetesen a *duoviri perduellionis* – voltak jogosultak. Az összeesküvések elkerülése végett a XII táblás törvény tiltotta az éjjeli gyülekezést (*coetus nocturnus*) is.⁵³ A *sacrosanctus*nak tekintett néptribunusok védelme és a személyüket megsértő egyén hazaárulóként való megbüntetése – azaz a Tarpeii-szikláról való letaszítása – úgyszintén az állam megerősödése utáni időkből származik.⁵⁴ A törvények szabta további büntetések többnyire enyhítő tartalmúak voltak, s egyre szélesebb körben jelent meg a tarifáisan megállapított vagy a bűncselekménnyel okozott kár mértékéhez igazodó – annak többszörösére (*duplum*, *quadruplum*) menő – vagyoni büntetések alkalmazásának lehetősége.⁵⁵

A modern büntetőjogban kétféle értelemben beszélünk büntetőjogi jogszabályról: egyrészt így hívjuk az összes büntetőjogi normát tartalmazó büntető törvénykönyvet, másrészt egyetlen büntetőjogi norma (pl. egy adott bűncselekmény tényállása) is büntető jogszabálynak minősül.⁵⁶ A mai büntetőnormák megalkotásának célja megegyezik a már rómaiak által is meghatározott célkitűzéssel: ez pedig nem más, mint a társadalom alapvető érdekeinek, értékeinek védelme az azokat veszélyeztető magatartásokkal szemben. Mivel a jogszabályoknak – akárcsak az antik Rómában – igazodniuk kell a folyton változó társadalmi életviszonyokhoz, számos törvényünk – köztük a Btk. is – kisebb-nagyobb módosításokra szorult az elmúlt esztendőök során.

⁵¹ Ilyenek voltak például Sulla bizonyos törvényei, melyeket később Caesar és Augustus egészített ki a *lex Iulia de vi publica* és a *lex Iulia iudiciorum publicorum* törvényekkel. Jelentősek még a *Digesta* 47-48. és a *Codex* 9. könyvében Justinianus által összefoglalt büntető jogszabályok is.

⁵² Zlinszky: i. m. 22. o.

⁵³ Lex XII tab. 8, 26: *XII tabulis cautum esse cognoscimus, ne quid in Urbe coetus nocturnos agitare.*

⁵⁴ Nótári: Római köz-és magánjog... 327. o.

⁵⁵ Zlinszky: i. m. 32. o.

⁵⁶ Balogh – Tóth: i. m. 58. o.

Kasza Melinda

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Civilisztika tagozatának tagja

Gépjármű vaddal történő ütközésének egyes felelősségi kérdései a régi és az új Ptk.-ban

I. Bevezetés

Abból az egyszerű tényből adódóan, hogy az egész országot utak hálózák be és a természetes szabadságukban élő vadak ösztöneik által vezérelve, az épített úthálózaton közlekedőkre tekintet nélkül mozognak, sajnálatos módon nagyon gyakran előforduló eset az, amikor gépjármű közúton, sőt akár gyorsforgalmi úton is a hirtelen elé ugró vaddal ütközik. A vadak természetesen nem tudják megkülönböztetni az erdei utakat a közúttól, így bármikor kitevédhetnek elének az aszfaltra, főként, ha megriadnak valamitől, s úgy rohannak nagy sebességgel akár több kilométeres távon, hogy bármire figyelniük. Ebből adódhat, hogy a közlekedő autó oldalának vagy hátsó felének is képesek nekiugrani. Ha személyi sérülés nem is történik, a gépjárműben keletkezett kár általában elég magas összeget jelent, és bár ezen költségek megtérítésére már van lehetőség a kötelező gépjármű felelősségbiztosítás keretében kiegészítő biztosítást kötni, még elég kevesen tudnak erről ahhoz, hogy ez a védelem számottevő legyen. Így továbbra is nagyon fontosnak tűnik egy egyértelmű és dogmatikailag pontos megoldás e kérdéskörben. Az alábbiakban megkísérlem bemutatni a magyar polgári jogi szabályozásnak az e kérdéskörben adott válaszát, elsősorban arra összpontosítva, hogy az új Ptk. hatálybalépése nyomán milyen változásokat hozott a vadbalesetekkel összefüggő felelősségi kérdések terén.

II. Vadbalesetek a régi Ptk. tükrében

Az 1996. évi LV. törvény (a vad védelméről, a vadgazdálkodásról valamint a halászatról; a továbbiakban Vtv.) – az új Ptk. hatálybalépését megelőzően¹ – a vadgazdálkodást veszélyes üzemi tevékenységnek minősítve 75. § (3) bekezdésében akként rendelkezett, hogy a vadászatra „jogosult”² a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó

¹ Hatályon kívül helyezte: 2013. évi CCLII. törvény 49. § (5). Hatálytalan: 2014. III. 15-től.

² A Vtv. alapján „jogosult” az, aki a kárt okozó vad vadászatára jogosult és akinek a vadászterületén a károkozás bekövetkezett, illetőleg, akinek a vadászterületéről a vad kiváltott.

szabályai szerint köteles megtéríteni a károsultnak a vad által a mezőgazdálkodáson és erdőgazdálkodáson kívül másnak okozott kárt”. A hivatkozott jogszabályi rendelkezés alapkonceptiója az volt, hogy a vadak természetes életterükből ösztönösen mozognak évszázados váltóikon, mely mozgást a vadászatra jogosult sem tudja befolyásolni. A Vtv. tehát a gépkocsi üzembentartójának felelősségével megegyezően a vadászatra jogosultét is a veszélyes üzemi tevékenységet folytatóval szemben alkalmazott objektív mércével³ mérte e körben.

Az említett rendelkezésekből következően, ha a vad gépjárművel találkozott, a két veszélyes üzem összeütközésekor, a vadászatra jogosult és a gépkocsi üzembentartójának egymás közötti viszonyában⁴ a régi Ptk. 346. §-a volt irányadó, mely szerint: „Ha a kárt több személy fokozott veszéllyel járó tevékenységgel közösen okozta, egymás közti viszonyukban a felelősség általános szabályait kell alkalmazni. Ha a károkozás egyik félnek sem róható fel, de a kár egyikük fokozott veszéllyel járó tevékenysége körében bekövetkező rendellenességre vezethető vissza, a kárt ez utóbbi köteles megtéríteni. Ha a kárt mindkét fél fokozott veszéllyel járó tevékenysége körében bekövetkezett rendellenesség okozta, továbbá, ha ilyen rendellenesség egyik félnél sem állapítható meg, kárát – felróhatóság hiányában – mindegyik fél maga viseli.”⁵

A kártérítési felelősség megállapításakor ennek megfelelően a Polgári Törvénykönyv idézett szakaszában megfogalmazott „háromlépcsős” megoldás volt alkalmazandó. Elsőként tehát a polgári jogi felelősség általános szabályai szerint⁶ azt kellett megállapítani, hogy a káresemény bekövetkezte felróható volt-e valamelyik félnek. Az általános felelősségi alakzat exculpációs rendszere miatt a károkozónak kellett bizonyítania, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben elvárható. A Vtv. végrehajtási rendelete, a 30/1997. (IV. 30.) FM rendelet 58. §-a – ugyan nem taxatív jellegűen⁷ – fel is sorolja azokat a magatartásokat, amelyek a

³ Régi Ptk. 345. § (1) bek.: Aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, köteles az ebből eredő kárt megtéríteni. Mentessül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt olyan elháríthatatlan ok idézte elő, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik. Ezeket a szabályokat kell alkalmazni arra is, aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz.

⁴ Ha a gépjármű és a vad összeütközése folytán kívülálló harmadik személy is kárt szenved, a gépkocsi üzembentartója és a vadászatra jogosult egyetemlegesen és vétkességre tekintet nélkül felelnek vele szemben. (Régi Ptk. 344. § (1) bek. és Régi Ptk. 345. § (1) bek.)

⁵ Régi Ptk. 346. § (1-3) bek.

⁶ Régi Ptk. 349. § (1) bek.: Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentessül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.

⁷ A Kúria több eseti döntésében (ld. pl. Pfv. VI. 21 948/1999., Pfv. VI. 24 436/1998) kiemelte, hogy a rendelet példálózó felsorolása nem meríti ki a vadászatra jogosult által tanúsítható, a kár bekövetkezéséhez vezető felróható magatartások körét.

vadászatra jogosult oldaláról felróhatóak minősülnek. Eszerint: „A vadászatra jogosult felróható magatartásának minősül, ha a vad gépjárművel közúton, illetve vasúti járművel közforgalmi vasúti pályán történő ütközése közvetlenül a vadászat miatt következik be. A vadászatra jogosult felróható magatartásának minősül különösen, ha a vad gépjárművel közúton, vagy közforgalmú vasúti pályán történő ütközése amiatt következik be, mert a jogosult a közút, illetve a közforgalmú vasúti pálya száz méteres körzetébe mesterségesen telepített és működtetett vadetetővel, szózóval, szóróval, itatóval, dagonyával vagy művelt vadfölddel a vadat odaszoktatta.” A vadászatra jogosultnak adott esetben tehát a felelősség alóli mentesüléséhez – ún. vadászati naplóval⁸ – bizonyítania kellett, hogy a vad és a gépjármű összeütközésének közelében nem folytatott vadászatot. De kimenthette magát akkor is, ha bizonyította, hogy a közút száz méteres körzetében nem telepített vadetetőt, szózót stb. Ezek megléte helyszíni szemlével megállapítható.

Az idézett végrehajtási rendelet csupán példálózó felsorolásból adódóan természetesen más esetekben is megállapítható volt a vadászatra jogosult felróható magatartása. Így a kártérítési felelősségét megalapozhatta az ún. kármegelőzési kötelezettség elmulasztása is. A Vtv. 78. § (4) bekezdése előírta ugyanis, hogy „a jogosult a mezőgazdálkodáson, illetőleg az erdőgazdálkodáson kívül okozott károk megelőzése érdekében – vadveszély esetén – az út létesítőjénél, illetőleg a fenntartójánál, továbbá a vasút létesítőjénél, fenntartójánál valamint üzemeltetőjénél megfelelő védelmi berendezések létesítését, illetőleg közúti, vasúti jelzések elhelyezését kezdeményezheti. Az út, illetve a vasút létesítője, fenntartója, valamint üzemeltetője – amennyiben a jogosult a létesítés vagy az elhelyezés, továbbá a fenntartás, valamint az üzemeltetés költségeit vállalja – köteles a kezdeményezésnek helyt adni.”

Az idézett rendelkezés alapján a vadászatra jogosult akkor mulasztotta el a kármegelőzési kötelezettségét, és tanúsít ezzel felróható magatartást, ha vadveszélyes helyen nem kezdeményezi a kár megelőzését szolgáló, a veszélyt jelző táblák kihelyezését. Meg kellett tehát vizsgálnia, hogy melyek azok a területek, ahol – a vadak előfordulásának, gépjárművel történő összeütközésük gyakorisága miatt – a vadveszélyt jelző tábla kihelyezése indokolt, és – logikusan értelmezve az előírást csak ezekre a helyekre – kezdeményezni kell azok kitételét. A kérdés nyilvánvalóan nem egyszerűsíthető le a „van tábla – nincs felelősség, nincs tábla – van felelősség” képletre. A bírósági gyakorlat azonban nem volt egységes a vadveszélyt jelző táblák kihelyezésének illetve annak elmulasztásának megítélése kapcsán. A vonatkozó ítéletek

⁸ Vtv. 58. § (1) bek.

alapján nem dönthető el egyértelműen, a vadveszélyt jelző tábla kihelyezésének elmulasztása önmagában megalapozza-e a vadászatra jogosult felróhatóságát, vagy azt csak akkor lehet megállapítani, ha indokolt⁹ lett volna a tábla kihelyezése, de a vadászatra jogosult azt elmulasztotta.¹⁰ Találkozunk olyan ítélettel, amely szerint, „a tábla hiányában a gépjárművezető nem tudhatott arról, hogy fokozott óvatossággal, csökkentett sebességgel lenne célszerű haladnia”, ezért „olyan helyen, ahol közlekedési útvonal szeli ketté a vadászterületet, vagy az a vadászterület mentén halad, a közút melletti ingatlan tulajdonosának, kezelőjének kezdeményeznie kell a vadveszélyt jelző tábla kitételét”.¹¹ Eszerint tehát, ha a közút vadászterületen halad át, akkor mindenképpen ki kell helyezni a táblát, különben a vadászatra jogosult nem úgy jár el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható és ez megalapozta kártérítési felelősségét. A vadászterület fogalmát a Vtv. jelenleg is hatályos 8. §-a határozza meg¹², egyben megadva azt is, mely területek nem minősülnek annak. Ezek közül ehelyütt mindenképp kiemelendő, hogy a település közigazgatási belterülete nem minősül vadászterületnek, az előbbi logikát követve, tehát belterületen nem kell kihelyezni a vadveszélyt jelző táblát, jóllehet belterületeken is történik baleset vad és gépjármű összeütközéséből.¹³ Más bírósági indoklás szerint önmagában a tábla hiányából nem következik automatikusan a vadásztársaság felróható magatartásának és így felelősségének a megállapítása, mert „a veszélyt jelző tábla hiánya nem jelenti egyébként azt, hogy a gépjármű vezetőjének nem kell tekintettel lennie a helyszín adottságaira. A gépjármű vezetőjének általában számolni kell a váratlanul felbukkanó akadályokkal, így – köztudomású lévén, hogy a vad a természetben szabadon él – azzal is, hogy az úton vad kerül a gépjármű elé, akár van ott védelmi berendezés, vagy veszélyt jelző tábla, akár nincs.”¹⁴ Továbbá, ha a baleset helyszíne nem minősül fokozottan vadveszélyes útszakasznak, vagy az adott területen még

⁹ Mert adott helyen a vadak valamilyen ok miatt gyakrabban váltanak át a közúton. Ilyen ok lehet pl. ha az út túloldalán táplálékban gazdag hely, patak egyéb itatóhely található, illetve ha a közút összefüggő erdős területeket szel ketté.

¹⁰ Nagy Éva: A vadveszélyt jelző tábla jelentősége vad és gépjármű összeütközése esetén. Ügyvédek lapja 2001/3. sz. 47-48 o.: „A bírósági gyakorlat jelenleg abba az irányba halad, hogy a vadászatra jogosult felróhatósága megállapítható, ha a vadveszélyt jelző táblát nem helyezte ki...A törvényhozó fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősítette a vadgazdálkodást és a vad és a gépjármű találkozását veszélyes üzemek összeütközésének tekintette. Szándéka nyilvánvalóan nem az volt, hogy általános követelményként állítsa a vadászatra jogosult elé, hogy vadveszélyt jelző táblákat helyezzen ki Magyarország valamennyi közútjára.”

¹¹ Pécsi Városi Bíróság 9. P. 23.004/1998/7. sz., Baranya Megyei Bíróság 2. Pf. 20. 471/1999/4.

¹² Vtv. 8. § (1): Vadászterületnek minősül – hasznosítási formájától függetlenül – az a földterület, valamint vízfelület, amelynek kiterjedése a háromezer hektárt eléri, és szemközti határvonalainak távolsága legalább háromezer méter, továbbá, ahol a vad a) a szükséges táplálékát megtalálja, b) természetes szaporodási feltételei, valamint c) természetes mozgásigénye, búvóhelye, nyugalma adott.

¹³ Vö. Somogy Megyei Bíróság 2. Pf. 21. 328/1998/2.

¹⁴ Zala Megyei Bíróság 2. Pf. 20. 291/1998/35.

egyáltalán nem, vagy hosszú évtizedek óta nem történt vad és gépjármű között összeütközés, mert a vadmozgás elhanyagolható, ott a vadveszélyt jelző tábla kihelyezésének szükségessége természetesen eleve fel sem merülhet.¹⁵

Jól látszik tehát, hogy a vadveszélyt jelző tábla kint léte vagy hiánya nem egyedüli ok a vadászatra jogosult felróható magatartása miatti kárfelelősségének megállapítása illetve az az alóli kimentés szempontjából.

A felróhatóság kérdése természetesen a gépjárművezető oldaláról is vizsgálandó. A vezetőnek a vadveszéllyel jelzett szakaszokon fokozott figyelemmel kell haladnia. Magától értetődően, ha nincs vadveszélyt jelző tábla – főként az esti illetve a hajnali órákban, amikor a vadak úttesten való átváltása gyakoribb – akkor is a forgalmi, az időjárási és látási viszonyoknak, valamint az útviszonyoknak megfelelően kell közlekednie, a jármű sebességét úgy kell megválasztania, hogy azt az általa belátott távolságon belül és minden olyan akadály előtt, amelyre az adott körülmények között számítani kell, meg tudja állítani.¹⁶

Ha a károkozás egyik félnek sem volt felróható, második lépcsőként azt kellett megvizsgálni, hogy a kár visszavezethető-e valamelyikük fokozott veszéllyel járó tevékenysége körében bekövetkezett rendellenességre.¹⁷

A vadászatra jogosult felelőssége szempontjából kiemelkedően fontos tisztázandó kérdés volt a régi szabályozás alapján, hogy a vadnak közúton való megjelenése a tevékenysége körében bekövetkező rendellenességének minősíthető-e vagy sem. Ehelyütt mindenekelőtt a Kúria két elvi határozatként is közzétett eseti döntése emelendő ki, melyekből az az álláspont rajzolódik ki, hogy a bíróság a kérdés megítélésénél különbséget tesz közút és gyorsforgalmi út (autóút, autópálya) között.

A BH2000. 401. számú eseti döntésében a Kúria olyan irányutatót adott, miszerint „önmagában a vad közúton való megjelenése nem értékelhető a vadásztársaság fokozott veszéllyel járó tevékenysége körében bekövetkezett rendellenességként.”¹⁸ Természetesen a

¹⁵ Vö. *Gyulafalvi Edith*: Gépjárművek vaddal történő ütközése (a bírói gyakorlat tükrében). *Gazdaság és jog* 2003/11. sz. 25. o.; *Nagy*: i.m. 51. o.: „A táblák kitételére ösztönző bírói gyakorlat a felelősség fontos hatását, a prevenciót zárja ki. Ha mindenhol kint lesz a tábla, semmi értelme nem lesz a veszélyre figyelmeztető hatásának, a gépjárművezetők nem tudják majd, melyek a valóban veszélyes helyek.”

¹⁶ 1/1975. (II. 5.) KPM-BM együttes rendelet – A közúti közlekedés szabályairól (KRESZ) 25. § (1-4) bek.

¹⁷ Régi Ptk. 346. § (2) bek.

¹⁸ A konkrét ügyben a felperes a személygépkocsijával az alperesi vadásztársaság területéről kiváltott őzzel ütközött, melynek következtében kára keletkezett. Az elsőfokú bíróság a keresetnek helyt adott és az alperest 176604 Ft megfizetésére kötelezte. Ezt az ítéletet a másodfokú bíróság eltérő indoklással ugyan, de helybenhagyta. A jogerős ítélet ellen az alperes felülvizsgálati kérelmet nyújtott be, amelyet a Kúria nem talált alaposnak, kifejtve, hogy téves a jogerős ítélet azon megállapítása, amely szerint önmagában a vad közúton való megjelenése az alperes fokozott veszéllyel járó tevékenysége körében bekövetkezett rendellenességnek minősül. Helyesnek ítélte

vad közúton való megjelenése történhet olyan „különleges” módon is, ami már kellő alapul szolgálhat a vadászatra jogosult működési körén belül felmerült rendellenességnek a megállapításához is. Ilyen különleges módja a vad megjelenésének például – ahogy azt a Kúria a BH2003. 237. számon közzétett eseti döntésében megállapította – ha az állat szarvasbőgés idején, amikor magatartása lényegesen megváltozik és a veszélyforrásokra – így a személygépkocsira is – a szokásostól eltérően reagál, vált át az úton.

Egészen más a Kúria álláspontja, ha a vad és a gépkocsi gyorsforgalmi úton, „találkozik”. A BH2000. 402. számú eseti döntés szerint „a vadnak gyorsforgalmi utakon való hirtelen felbukkanása a vadászatra jogosult fokozott veszéllyel járó tevékenysége körében bekövetkezett elháríthatatlan oknak (rendellenességnek) minősül.”¹⁹ A Kúria indoklása szerint gyorsforgalmi utak estében a járművezetőnek gyalogos illetve lassú jármű feltűnésével nem kell számolnia, ebből adódóan a szóban forgó utakon közlekedő járművek sebessége az egyéb közutakhoz viszonyítva lényegesen magasabb. A nagyobb sebesség folytán pedig objektíve elkerülhetetlenné válik a gépjármű elé ugró vaddal való ütközés.

Az említett döntésekből következően tehát, ha a vad közúton jelenik meg, az önmagában nem minősíthető rendellenességgként, ha autópályán, akkor igen. A vonatkozó jogirodalomban meglehetősen ellentmondásos e két elvi határozat megítélése. Van olyan álláspont, mely szerint a két ítéletben foglalt elvi iránymutatást „egy demokratikus jogállamban nem lehet szó nélkül hagyni”, a Kúria álláspontja „merőben téves”, „a jogértelmezés határait messze meghaladta”.²⁰ Más nézet szerint viszont a Kúria döntésében „meggyőzően mutatott rá, hogy a gyorsforgalmi utakon – a járműveknek engedélyezett nagy sebességből is visszavezethetően – a vezetőknek nem kell számolnia (sic!) az úttesten váratlanul felbukkanó akadályokkal (pl. járókelő, lassú

ugyanakkor az elsőfokú bíróság azon álláspontját, miszerint az alperes felróhatósága a kármegelőzési kötelezettség elmulasztása kapcsán megállapítható volt. [Legfelsőbb Bíróság határozatainak hivatalos gyűjteménye 2000/1/198.]

¹⁹ Az elvi határozatban megállapított tényállás szerint a felperes személygépkocsijával az M1-es autópályán haladva frontálisan ütközött az autópálya két szakaszát korláttal elválasztó bozótos területől hirtelen kiugrott őzzel, amelynek következtében az autóban jelentős mértékű kár keletkezett, valamint az állat is elhullott. Az elsőfokú bíróság az alperest 759703 Ft kártérítés megfizetésére kötelezte. A másodfokú bíróság a keresetet elutasította. Indoklásában kiemelte, hogy a vadnak a szabad természet az élettere, így szükségszerűen keresztül halad a közúton is, amely évszázados vadváltóinak része. Önmagában ez a körülmény tehát nem alapozza meg sem az alperesi felróhatóságot, sem pedig a rendellenességet. A felperesi felülvizsgálati kérelem folytán eljáró Kúria a jogerős ítéletet hatályon kívül helyező és az elsőfokú bíróság ítéletének fellebbezéssel támadott rendelkezéseit helybenhagyó határozatában, a KRESZ vonatkozó szakaszaira is utalva rámutatott, különbség van a közút és a gyorsforgalmi út között a tekintetben, hogy ez utóbbinál a megengedett nagyobb sebesség folytán a járművezetőnek nem kell számolnia az elé ugró vaddal. Ebből következik, hogy a vadnak gyorsforgalmi úton való hirtelen felbukkanása a vadászatra jogosult fokozott veszéllyel járó tevékenysége körében bekövetkezett rendellenességnek minősül. [Legfelsőbb Bíróság határozatainak hivatalos gyűjteménye 2000/1/197.]

²⁰ Ld. Zoltán Ödön: Vad és gépjármű „ütközése” folytán bekövetkezett kárért való felelősség. Magyar Jog 2000/12. 742-744. o.

jármű, állat), veszélyforrás jelentkezésével, így itt a vaddal való ütközés lehetősége gyakorlatilag objektíve elkerülhetetlen.”²¹

Tény, sem a Vtv., sem pedig a végrehajtására kiadott FM rendelet nem tett különbséget aközött, hogy a vad és a gépkocsi összeütközése milyen jellegű úton történt. Tény az is, hogy a szabadon mozgó vad nem ismeri a KRESZ-t, s nem tesz különbséget az utak különböző fajtái között. Ha ösztönei úgy diktálják, éppúgy átmegy autóúton, autópályán, ahogy közúton is. Kérdés, hogy a gyorsforgalmi utakon – tekintettel főként az azok használatáért kötelezően megfizetett díjra – elvárható-e a valóban „vadmentes” autópálya? Mivel a magyarországi autópályák nem biztosítanak kellő védelmet az ott közlekedőknek, hogy vadakkal minden kétséget kizáróan ne „találkozzanak”, indokolt-e, hogy – ha a bekövetkező vadbalesetekből fakadó kárigények megtérítését el akarja kerülni – a gyorsforgalmi utak nagyvadakkal szembeni védettségét biztosító berendezések, kerítések, védőhálók kiépítésének költségét a vadásztársaság viselje, illetve áthárítható-e ez a közút tulajdonosára, kezelőjére, fenntartójára? Bár van olyan uniós ország, ahol a bíróságok ilyen esetekben a gyorsforgalmi utak üzemeltetőjének a felelősségét állapítják meg, mivel az köteles gondoskodni a gépjárművek biztonságos, akadálymentes közlekedéséről, a magyar bírósági gyakorlat – egyelőre – nem ezt az irányt követi. A Kúria több döntésében is rámutatott arra, hogy „önmagában az a tény, hogy a megfelelően kialakított kerítés sem képes teljes mértékben visszatartani az autópályától a vadakat, nem alapozza meg az autópálya üzemeltetőjének a kárfelelősségét, hiszen ez akkor már nem vétkességi²², hanem objektív felelősség lenne.”²³ Azaz az autópálya üzemeltetője még díjfizetés ellenében sem vállalhat garanciát arra, hogy az úton közlekedők vaddal nem találkozhatnak, miután a vadászatra jogosult speciális – a régi Ptk. veszélyes üzemi tevékenységre vonatkozó szabályai szerinti – felelőssége nem száll át a közút kezelőjére.

Összegzésként megállapítható, hogy a régi Ptk., a vad és gépjármű „találkozását” veszélyes üzemek összeütközésének minősítő szabályozásból adódóan – elvben legalábbis – minden perben széles körű bizonyítás lefolytatása és az eset összes körülményeinek a mérlegelése szükséges volt ahhoz, hogy a bíróság kimondhassa, a peres felek valamelyikénél megállapítható-e felróhatóság, illetőleg rendellenesség. Láttuk, hogy ez, kiváltképp a vadászatra jogosult oldalán, számos esetben – kezdve a felróható magatartásnak minősülő

²¹ Ld. *Gyulafalvi*: i.m. 24. o.

²² A közúti közlekedésről szóló 1988. évi I. törvény (Kktv.) 35. §-a alapján az út kezelője a kezelői kötelezettségének megszegésével okozott kárért a polgári jog általános szabályai szerint felel.

²³ Vö. Pfv. VI. 21 603/1999/3, BH2005. 212

kármegelőzési kötelezettség elmulasztásától, a belső elháríthatatlan ok, rendellenesség megállapításáig – különös nehézségekbe ütközött, illetve a vonatkozó bírói gyakorlat nem is foglalt el egységes álláspontot e kérdésekben.

Így mindenképpen biztató, hogy az új Ptk. szerint nem jelent egyértelmű mentesülést a felelősség alól a vadveszélyt jelző közúti tábla kihelyezése és még nehezebb kimentési szabályok bevezetése, hiszen ezzel is arra ösztönözheti a törvényhozó a vadászatra jogosultat, hogy a lehető legtöbb biztonsági intézkedést tegye meg annak érdekében, hogy csökkentse a vadbalesetek számát.

III. A vadászható állat által okozott kárért való felelősség – a 2013. évi V. törvény újításai

Az új Ptk. egy teljesen új fejezetet léptetett hatályba 2014. március 15.-én, „Felelősség az állatok károkozásaért” címmel, ezen belül kapott helyet „A vadászható állat által okozott kárért való felelősség”.²⁴ A törvény ezen rendelkezése az ember uralma alatt nem álló, vadon élő és vadászható állatok által a mező- és erdőgazdálkodáson kívül okozott kárért való felelősséget szabályozza. Ennek a felelősségi szabálynak az önálló megfogalmazásával a deliktuális felelősség körében, megtörtént a szétválasztás, amely szerint a mező- és erdőgazdálkodásban a vad által okozott károkra, az úgynevezett vadkárokra külön jogszabály vonatkozik.²⁵

Ezzel egyidőben hatályon kívül helyezték az új szabályozás – fent elemzett – „előképét”, a Vtv. 75.§ (3) bekezdését, amely a mező-, és erdőgazdálkodáson kívüli károkozásokra vonatkozott és a vadászatra jogosult veszélyes üzemhez kapcsolódó felelősségét állapította meg.

Az új Ptk. önálló mentesülési klauzulája, – mely szerint „A vadászatra jogosult mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő”, – sok egymással ellentétes jogászi értelmezést szült és ezzel jogbizonytalanságot okozott. Az ellentmondó szakirodalmi nézeteket áttekintve kiemelendő például, hogy ORCSIK szerint

²⁴ Ptk. 6:563§ A vadászható állat által okozott kárért való felelősség

(1) A vadászható állat által okozott kár megtérítéséért az a vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, akinek a vadászterületén a károkozás történt. Ha a károkozás nem vadászterületen történt, a kárért az a vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, akinek a vadászterületéről a vad kiváltott.

(2) A vadászatra jogosult mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő.

(3) A kártérítési követelés három év alatt évül el.

²⁵ Petrik Ferenc – Wellmann György (szerk.): Az új Ptk. magyarázata VI/VI, Polgári jog. Kötelmi jog. HVH-ORAC, Budapest 2014, 554-555. o.; Petrik Ferenc (szerk.): Polgári jog. Kommentár a gyakorlat számára (a 2013. évi V. törvény, az új Ptk. kommentárja) III. HVG-ORAC, Budapest 2014, 1030-1031. o.

„Az új Ptk. a vadászható állat által okozott kárért való felelőssége alapjaiban változtatja meg a vadbalesetekre eddig kialakult és a bírósági gyakorlatban is szokásos általános (felróhatósági) felelősséget, mivel objektív felelősséggé alakítva azt, alaphelyzetben a vadászatra jogosultra telepíti a kockázatviselést és ezáltal a kár megtérítésének kötelezettségét is.”²⁶ Ebből következik az is, hogy már nem csupán a gyorsforgalmi utakon minősül rendellenességnek a vad megjelenése, hanem a közúton is, így a vadászatra jogosult felelősségének tekinti azt, mellyel BARTA is egyetért.²⁷ Ezen vélemények alapján egyáltalán nem volt azonban egyértelmű az, hogy a továbbiakban is alkalmazható lenne a korábban kialakult bírói gyakorlat. További vitára adott okot, hogy bár a törvény a kimentés lehetőségét nem zárja ki, de az „ellenőrzési körön kívül eső elháríthatatlan ok” kategóriáját sem fejti ki részletesen, így valószínűsíthető volt az, hogy az említett kategória csupán *vis maior* (pl. árvíz, tűzvész) esetén enged kimentést a vadászatra jogosult számára²⁸, amely elég csekély a régi Ptk. szerinti szabályok alkalmazásához képest, amikor is a vadveszélyt jelző közúti tábla kihelyezése – sőt akár annak kihelyezésére vonatkozó kezdeményezés – és a felróhatóság hiánya általában elegendő volt a vadászatra jogosult mentesüléséhez.²⁹

Miután a jogalkotó is észlelte a rendelkezés körüli bizonytalanságot, 2015. május 5-én a 2015. évi L. törvénnyel beemelt a Vtv.-be egy új 75/A. §-t „A vadászható állat által okozott kár” címmel, amely az új Ptk. fent említett fejezetének alkalmazására utal vissza, valamint kimondja, hogy a Ptk. veszélyes üzemek találkozására vonatkozó szabályait kell alkalmazni.³⁰

²⁶ Dénesné Orcsik Judit: A vadbalesetek szabályozásának anomáliái.

<http://jogaszvilag.hu/rovatok/szakma/a-vadbalesetek-szabalyozasanak-anomaliai> (2016. 10. 17.)

²⁷ Herpy Miklós: Állati balesetek. <http://herpy.hu/allati-balesetek/> (2016. 10. 17.); Barta Judit: A vadászható állat által okozott kárért való felelősség az új Ptk.-ban. <http://jogaszvilag.hu/rovatok/szakma/a-vadaszható-allat-altal-okozott-karert-valo-felelosseg-az-uj-ptk-ban> (2016. 10. 17.)

²⁸ Nocht Tibor: A kártérítési felelősség alaptanai. A 2013. évi V. törvény alapján. Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft., Budapest 2014. 63. o.: „Az ellenőrzési körön kívül eső ok – a vadgazdálkodási és vadászati tevékenység speciális alanyi és tárgyi feltételeiből következően – mint kimentés, csak igen szűk körben alkalmazható, például természeti katasztrófa esetében, amikor a menekülő vadak tömegével jelennek meg a közutakon, de a zord időjárási viszonyok (hirtelen lezúduló hótömeg, fagy, aszály) következményeinek elhárítása, csökkentése a vadászatra jogosult érdekkörébe tartozó körülménynek minősül, ezért nem minősíthető az ellenőrzési körön kívül eső oknak.”

²⁹ A túl sűrűn kihelyezett táblákkal kapcsolatos problémákról ld. bővebben: Nagy Éva: Gépjármű és vad ütközésének aktuális problémái. Jura 2013/1. sz. 168-170. o.

³⁰ A vadászható állat által okozott kár

75/A. § A vadászatra jogosult a vadászható állat által okozott kárért való felelősség Polgári Törvénykönyvben foglalt szabályai alapján köteles a mezőgazdálkodáson és erdőgazdálkodáson kívül másnak okozott kárt megtéríteni azzal, hogy a vadászatra jogosult ellenőrzési körön kívül eső oknak a vadászati jog gyakorlásán és a vadgazdálkodási tevékenység folytatásán kívül eső okot kell tekinteni.

(2) A vadászható állat által okozott kárért való (1) bekezdés szerinti felelősség és a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség találkozása esetén a Polgári Törvénykönyvnek a veszélyes üzemek találkozására vonatkozó szabályait kell alkalmazni.

Némi segítséget jelent továbbá, hogy a ma már többnyire hatályát veszített jogszabályi hivatkozásokon alapuló bírói gyakorlat továbbra is irányadó maradt, amit az új Ptk. Kommentárja is megerősít, amikor kimondja, hogy a bíróságok stabil ítélkezési gyakorlatán a Ptk. rendelkezései nem kívántak változtatni.³¹ Annak ellenére, hogy a bírósági döntések elég széleskörű gyakorlatot alakítottak ki az elmúlt években, még így is nagy mérlegelési lehetőséget hagytak a tekintetben, hogy közúton milyen esetekben minősül rendellenesnek a vad megjelenése, azaz mennyire kell a szokásostól eltérőnek lennie a vadászatra jogosult felelősségének megállapíthatóságához. Az új kimentési kategóriába tartozó eseteket várhatóan majd a bírói értelmezések fogják pontosabban körülhatárolni, de az újabb 75/A § bevezetése és a törvényhozó azon szándéka, hogy nem kívánt változtatni a bíróságok ítélkezési gyakorlatán annyit mindenképpen egyértelművé tett, hogy a vadászatra jogosult számára a szigorú felelősség továbbra sem jelent feltétlen felelősséget.

IV. Összegzés

Ugyan az új Ptk. fent is említett rendelkezései arra engednek következtetni, hogy a vadászatra jogosultak felelőssége jelentősen megnőtt a vadászható állatok károkozása esetén, és a kimentési lehetőségeik is szinte egyenlőek a *vis maior* eseményekkel, ami minimálisra csökkenti a szabadulási utat számukra. Mégis biztató körülmény lehet, hogy a már kialakult bírói gyakorlatból megszületett Kúriai döntések továbbra is irányadóak maradtak, így feltételezhető, hogy a gyorsforgalmi utakon kívül, minden más alsóbbrendű közúton történt vadbaleset esetén a feleknek önmaguknak kell viselniük a kárukat amennyiben nem bizonyítható, hogy valamelyikük működése körében bekövetkezett rendellenesség okozta a balesetet. Bár az ilyen esetekben további bizonytalanságra ad okot, hogy a Kúriai határozatok alapjai olyan jogszabályhelyek, amelyeknek szinte mindegyike hatályukat veszítették.

Ezt átgondolva meglehetősen komoly feladat hárul a bíróságokra annak tekintetében, hogy az új szabályokat és a már kialakult gyakorlatot hogyan hozzák összhangba, illetve mit értékelnek a rendellenesség kategóriájaként. Minden jel arra mutat, hogy jelenleg is igen nehéz

³¹ Gárdos Péter – Vékás Lajos (szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez. 2. kötet. Wolters Kluwer, Budapest 2014. 2311.o.: „A vadászható állatok által a mező- és erdőgazdálkodáson kívüli károkozására vonatkozó normák viszont a klasszikus polgári jogi felelősségi szabályok alá tartoznak. Ezeket a Ptk. a vadászható állat által okozott kárért való felelősség címmel átemeli rendelkezései közé, és a veszélyes üzemi felelősség szabályai alá vonja. A gyakorlatban e károkozások tipikus – szinte kizárólagos – megjelenése a vad és a gépjármű összeütközésének tényállásköre, amely körben a bíróságok ma már stabilnak mondható ítélkezési gyakorlatot alakítottak ki, azon a Ptk. rendelkezései se kívánnak változtatást. Az elvi iránymutató gyakorlati felsőbírói döntéseket a veszélyes üzemek összeütközésére vonatkozó magyarázatok tartalmazzák.”.

a bíróságok dolga, mégis könnyebbséget feltételezhetünk, hiszen a törvény a bizonyításhoz a helyszíni vizsgálatok során sokkal aktívabb közreműködést kíván az érintett felektől. A helyszíni nyomrögzítés például komolyabb szerepet kapott azáltal, hogy a vadásztársaságnak is érdekében áll a vadászatra jogosult vagy a szakértő eljárása, így nem csupán a rendőri intézkedés és a gépjármű vezetőjének elmondása alapján kiállított helyszíni jegyzőkönyv fog alapjául szolgálni az esetleges bírósági eljárásnak.

Krizsics Zorán

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz közjogi tagozatának tagja

Újratervezés a hazai építésügy igazgatásában: központban a CSOK

I. Bevezetés

Az építésügy szerteágazó, összetett területe a közigazgatásnak, amelyet az épített környezet kialakítása és védelme fog össze. Az építési környezetre vonatkozó jogi szabályozásban születtek (és születnek) napjainkban olyan változások, reformszerű módosítások, amelyek alapjaiban változtatják meg a hazai építésügyi igazgatást, annak évtizedekkel korábban felállított rendszerét. Az egyszerű bejelentés intézményének (ismételt) bevezetése olyan, eddig ismeretlen jogi helyzetet teremtett, amely előtt – kezdetben - az építtetők mellett az építésügyi hatóságok is tanácstalanul álltak. A téma aktualitását igazolja, hogy napjaink építési (településrendezési) jogának a lakosság széles körét érintő témája az új lakások építése, vásárlása, valamint az azzal – bizonyos feltételek mellett - járó Családi Otthonteremtési Kedvezmény.

Jelen tanulmány keretén belül keresem a választ arra a kérdésre, hogy az új szabályozás következtében kialakult építési környezet hozzájárulhat-e (s ha igen milyen mértékben) a családok lakásépítési kedvének, és ezzel egyidejűleg a hazai építőipar fellendüléséhez. Kutatásom célja továbbá annak feltárása, hogy megvalósult-e a Kormány - egyik – központi célja az újításokkal, jelesül, hogy csökkent-e a bürokrácia az építésügyi igazgatásban.

A tanulmány szerkezeti felépítését illetően valamennyi egymásra épülő logikai egységből áll, amely az elméleti megalapozáson keresztül vezet a kutatási eredményekig és végül a levont konklúzióig. A kutatás felépítésének fő ívét maguknak a történéseknek az időrendje határozza meg. Az első részben tisztázom az építésügyi igazgatás alapfogalmait, területeit, kialakulásának és fejlődésének magyarországi főbb állomásait. Ezt követően elemzem a korábbi építési tevékenység engedélyezési rendszerének szabályait, végül a jelenleg hatályos szabályozás részletes ismertetésével zárom a régi és az új szabályozás összevetését.

Annak érdekében, hogy kutatásomat statisztikai adatokkal is alátámaszthassam, online kérdőíves felmérést végeztem, és ennek eredményeiből valós képet kaphattam a kérdőívet

kitöltők álláspontjáról a kutatási témám kapcsán, amely eredményeket a tanulmány végén összegeztem.

A kérdőív készítése mellett hivatali vélemények után is kutattam, amelynek keretén belül feltehettem kérdéseimet a lakóhelyemen hivatalban lévő polgármesternek, jegyzőnek, a város főépítészének, valamint a pécsi Építésügyi Hatóságot is felkerestem.

II. Az építésügy alapjai

II.1. Az építésügy fogalma

A tanulmány bevezető részében már utaltam az építésügy fogalmi meghatározására, azonban korántsem kielégítő mértékben, így a részletesebb ismertetést ezen fejezet keretén belül teszem meg. Az építésügy – a fentebb található megfogalmazáson túl - meghatározható tágabb illetve szűkebb értelemben is. Tágabb értelemben magába foglalja az állam területének tervszerű, hatékony felhasználását a szabályozástól egészen a konkrét építési munkálatokig. Ebben a vonatkozásban az építésügyi igazgatás része a területfejlesztés, a területrendezés, településtervezés és-fejlesztés, a műemlékvédelem, a közterület-fenntartás, valamint az építésrendészeti igazgatás. A szűkebb értelemben vett építésügyi igazgatás összetevői a településfejlesztés és az építésrendészeti tevékenység.¹ Az építésügy fogalmát az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény (továbbiakban Étv.) 1. §-a oly módon határozza meg, hogy az építésügy az épített környezet alakítása és védelme körébe tartozóan kiterjed:

- a településrendezésre,
- a településtervezésre,
- az épületek, műtárgyak (a továbbiakban együtt: építmények), valamint az építési munkák és építési tevékenységek építési előírásainak kialakítására,
- az építmények építészeti-műszaki tervezésére,
- az építmények kivitelezésére,
- az építési termékek, anyagok, szerkezetek, berendezések és módszerek minőségi követelményeinek kialakítására,
- az épített környezet emberhez méltó és esztétikus kialakítására,
- az építészeti örökség védelmére

¹Bencsik András (szerk.): A közigazgatási jog. Különös rész I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2014. 91.o

- a települések zöldfelületeivel kapcsolatos munkákra, és mindezekkel kapcsolatosan:

- a szabályok megállapítására, alkalmazásuk ellenőrzésére és érvényre juttatására
- a kutatásra, műszaki fejlesztésre és ezek eredményének alkalmazására,
- a hatáskörökre és hatósági jogkörökre.

II.2. Az építésügy területei

Az építési közigazgatási jog szabály - és eszközrendszerében, a közigazgatási hatáskörök telepítésében két elkülönült területe alakult ki. Az *első* területhez azok a normák és jogintézmények sorolhatók, amelyek az épületek biztonságos és rendeltetésszerű használhatóságát hivatottak biztosítani. Ezt a jogterületet szokták építésrendészeti jognak is nevezni, amelynek feladata a jogi előírások betartatása a közigazgatás egyes ágazataiban hatósági, rendészeti eszköztárral. Az építésrendészeti jog körébe tartozik:

- az építmények megépítésére, használatára, helyreállítására, átalakítására, bővítésére és lebontására vonatkozó műszaki, közegészségügyi, tűzrendészeti, élet-és vagyonbiztonsági, környezetvédelmi stb. követelmények, az építési munkálatokkal kapcsolatos hatósági jogosítványokat, az építtetői jogok és kötelezettségek,
- az építmények műszaki tervezésével kapcsolatos tevékenység szabályozása,
- az építési munkák kivitelezésére vonatkozó technikai, technológiai, biztonsági előírások, a kivitelezésre jogosultak körének szabályozása,
- építési anyagok, szerkezetek, építési módok minőségvédelmével összefüggő társadalmi viszonyok szabályozása.

A *másik* jogterülethez azok a normák és jogintézmények tartoznak, amelyek a településen belüli terület felhasználási viszonyok alakítását, az épületeknek a település szerkezetébe való beillesztését szolgálják. Az építési jognak ezeket a szabályait városépítési, vagy településrendezési jognak nevezzük.

A településrendezési jog normái szabályozzák:

- a településrendezési tervek fajtáit, jogi hatásukat, a településrendezési tervezés rendjét, a tervezési jogosultság körét,
- a terület-felhasználást, és a beépítést,
- a közterületek használatának rendjét,

- a terület-felhasználási és beépítési szabályok, valamint a rendezési tervek érvényesítését szolgáló eszközöket.²

III. Az építésügyi igazgatás magyarországi állomásai

Tanulmányom fókuszpontjára tekintettel a hazai építésügy fejlődésének áttekintését a XX. századtól kezdem. Az említett században - különösen annak második felében - végbement jogfejlődés eredményeként mind a településfejlődési folyamatok irányítását szolgáló eszközrendszer, mind az épületek biztonságának, rendeltetésszerű használatra való alkalmasságának biztosítását szolgáló eszközrendszer jelentősen kiszélesedett.

Megfigyelhető volt mind a jogi szabályozásban, mind a jogintézmények rendszerében, mind pedig a hatáskörök telepítésében a településfejlesztés és –rendezési jognak a klasszikus építésrendészeti jogtól való fokozatos elhatárolódása. Magyarország első, a kor színvonalán álló, az európai jogrendszerek jogalkotási gyakorlatát követő kódex jellegű építési törvénye az 1937. évi VI. törvénycikk, amely egészen 1964-ig adta az építésügyre vonatkozó szabályozás gerincét. Ezzel a nemzetközi mércével is színvonalas jogszabállyal emelkedett az építésügyre vonatkozó szabályozás törvényi szintre. A törvénycikk bevezette a városfejlesztési és –rendezési tervezést, az építésrendészeti bírságot, rendezte az építési hatósági tevékenységet, korszerűsítette az ingatlan-nyilvántartást. A II. világháború – mint a legtöbb ágazat területén – az építésügyben is katasztrofális állapotokat idézett elő. Az egyes épületek 30-40%-a sérült, vagy semmisült meg. Ebben a kialakult (vész)helyzetben a közigazgatás többnyire centralizált – nem ritkán diktatórikus – eszközöket alkalmazott, az átgondolt fejlesztések helyett ezek az évek a kampányok, a mennyiségi szemlélet, a sablonos szükségmegoldások időszaka volt.

1949-ben létrehozták az Építésügyi Minisztériumot, amely azonban, lényegében csak „építőanyag termeltető hatóság”-ként működött egészen 1957-ig, amikor a tényleges építésügyi irányító jogkör a Minisztériumhoz került.³ A 60-as évek elején meginduló államigazgatási jogi kodifikációs folyamat részeként megszületett az 1964. évi III. törvény, amely elődjéhez hasonlóan magas színvonalú, stabil jogi produktumnak bizonyult. Ez a törvény – hatályának közel negyedszázada alatt - magán viselte annak a kornak a jellemzőit, amelyben keletkezett. Főként az építésügyi ágazatban működő szervezetek, az államigazgatási szervek feladatait,

² Lapsánszky András (szerk.): Közigazgatási jog, Fejezetek a szakigazgatásaink köréből II. kötet. CompLex Kiadó, Budapest 2013. 274. o.

³ Bencsik (szerk.): i. m. 94. o.

hatáskörét szabályozta, és nem tekintette feladatának az építési tevékenység során követendő magatartási szabályok, az építetők, ingatlantulajdonosok jogait védő garanciális rendelkezések regulálását. A kódex némi módosítással 1998. január 1-jéig hatályban volt. A 90-es években fokozatosan átalakuló társadalmi viszonyok közepette jelentősen megváltozott a közigazgatás és a jog szerepe a terület-és településfejlesztésben, az építési viszonyok alakításában. Új eszközrendszer kialakítása vált szükségessé a területi és települési folyamatok befolyásolására. Ezeknek az igényeknek a kielégítését szolgálja az Étv., amelyet megalkotását követően több alkalommal is módosítottak, ám napjainkban is e törvény rendelkezései szerint kell az építkezéseket elkezdeni, illetve lefolytatni. A törvény tartalmazza a településrendezés, az építési folyamat alapvető szabályait, így a hatálya kiterjed az építésügy körébe tartozó valamennyi tevékenységre.

Jellemzője a törvénynek, hogy nemcsak az építési tevékenységekre vonatkozó közigazgatási jogi szabályokat tartalmaz, hanem megtalálhatóak benne magánjogi rendelkezések, egyes szerződések (tervezési szerződés, építési szerződés), valamint a felelősség (pl.: a tervező, kivitelező felelőssége) körébe tartozó szabályok is. ⁴

IV. Engedélyezési rendszer az építésügyben

Az építkezések feletti állami ellenőrzés egyik meghatározó eszköze az építési engedélyek kibocsátása. Az építési jog engedélyezési rendszere egyrészt az építmények létesítésével összefüggő általános, másrészt – a közigazgatási jog más területein nem jellemző - sajátos engedélytípusokkal kapcsolatos eljárásokat foglal magába.

A hatósági engedélyek fajtái:

- telekalakítási engedély,
- összevont építési engedély,
- építési engedély,
- használatbavételi engedély,
- fennmaradási engedély,
- OTÉK⁵ szabályaitól való eltérés engedélyezése,

⁴ Lapsánszky: i. m. 271. o.

⁵ Országos településrendezési és építési követelmények: az OTÉK szabályozza a településrendezési tervek műszaki tartalmát, azt, hogy a tervezés során a település területén milyen rendeltetésű terület felhasználási egységek és övezetek alakíthatók ki. Az OTÉK előírásai kógens szabályok.

- meghatározott szakmai tevékenység gyakorlására jogosító engedély.⁶

Tanulmányom vezérfonalára tekintettel a jelzett engedélyek közül az építési engedély a legjelentősebb, ezért a továbbiakban ennek az engedélynek a részletesebb elemzésére kerül sor.

V. Az építési tevékenység engedélyezése

V.1. Az építési engedélyezés tendenciái napjainkig

Az építési engedély a településrendezési, valamint az épület rendeltetésszerű, biztonságos használatára vonatkozó előírások érvényesülését egyaránt szolgálja. Az építési engedély komplex engedély: az építési engedélyezés során az építési hatóság által érvényesített településrendezési, építészeti, műszaki szempontok mellett más jog által védett közérdek (közegészségügyi, tűzvédelmi, katasztrófavédelmi, környezetvédelmi stb. érdekek) érvényesülését is biztosítja.⁷ Építmény, építményrész, épületegyüttes megépítéséhez, átalakításához, bővítéséhez, felújításához, helyreállításához, korszerűsítéséhez, lebontásához, előmozdításához – általános érvénnyel - építési engedélyre van szükség. Az építési engedélyt az egy telekre - egy helyrajzi számon nyilvántartásba vett földterület - egy időben megvalósuló építési tevékenység egészére kell kérni. Az engedély akkor adható ki, ha a tervet megfelelő jogosítványokkal rendelkező tervező készítette, megfelelt a központi és helyi jogszabályoknak, az építésjogi követelményeknek, az építményekkel szemben támasztott általános követelményeknek, valamint a telekalakítás szabályainak.⁸

Mindezek alapján tehát építési munka (az építésügyi és építésfelügyeleti hatósági eljárásokról és ellenőrzésekről, valamint az építésügyi hatósági szolgáltatásról 312/2012. (XI. 8.) Korm.rendelet 1. sz. mellékletében rögzített kivételekkel) csak jogerős építési engedély alapján végezhető arra feljogosított kivitelező által, felelős műszaki vezető irányításával és a tevékenység megkezdésének – az építési és az építésfelügyeleti hatósághoz történő - bejelentésével.

Abban az esetben, ha a tervezett építési munka nem felelt meg a jogszabályokban foglalt követelményeknek, az építésügyi hatóság az engedélyt megtagadta, illetőleg feltételekhez köthette.

Ezeket a viszonyokat kívánták megváltoztatni a 2015-2016-os kormányelképzelések.

⁶ Lapsánszky: i. m. 290-291. o.

⁷ Lapsánszky: i. m. 292-293. o.

⁸ Bencsik (szerk.): i. m. 101. o.

V.2. A Kormány által tervezett változtatások

A Kormány 2015 szeptemberében az 1567/2015 (IX. 4.) Korm. határozattal az építésügy átalakítását célzó intézkedési tervet adott ki a lakossági építkezésekhez kapcsolódó bürokráciacsökkentés céljából, amely - többek között - az alábbiakat tartalmazta:

- Az ügyintézés hatékonyabbá tétele érdekében az általános építésügyi hatósági hatáskört a jegyzőtől a járási hivatalba kell integrálni, hogy az engedélyezési eljárásokban a szakhatósági közreműködés az integráció következtében nagymértékben lecsökkenjen, aminek a szervezeti, személyi és forrásigényét, valamint hatásait vizsgálni kell.
- Valamennyi járásban legalább egy építésügyi hatóságot létre kell hozni.
- A készülő általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény vegye figyelembe az építésügyi- és építésfelügyeleti hatósági eljárások különleges szabályait, tekintettel az építésügy társadalomban betöltött kiemelt szerepére.
- A lakossági építkezések támogatása érdekében átlagosnak tekinthető minimum méret meghatározásával egy gyorsabb eljárásmenet kialakítása indokolt.
- Legfeljebb 160 m² hasznos alapterületű lakóépület (legfeljebb 3 szint: pince + földszint + tetőtér) építése vagy meglévő lakóépület legfeljebb 160 m² hasznos alapterületűvé történő bővítése vagy átalakítása esetén, amennyiben szakhatósági közreműködés, és építésügyi követelmények vizsgálatán túlmenő szakkérdés vizsgálat nem szükséges, az építésügyi hatóságnak tudomásulvételi eljárást kell lefolytatnia.

V.3. Az újítások első hulláma

A fentebb említett intézkedési terv eredményeként 2016. január 1. napjával jelentős jogszabályváltozások léptek hatályba az építésügyben. A lakóépület építésének egyszerű bejelentéséről és az egyes építésügyi tárgyú rendeletek módosításáról szóló 456/2015 (XII. 29.) Korm. rendelet nemcsak a bejelentés intézményét emelte be az építésügyi engedélyezés szabályai közé, hanem egyéb építésügyi jogszabályok módosításával más szemléletmódot, illetve megközelítést hozott magával az építési folyamatok kontrollálásába. Fontos azonban leszögezni, hogy néhány éve létezett már hazánkban a bejelentés intézménye az építésügyi szabályrendszerben, azonban azt a 2013-ban hatályba lépett építésügyi és építésfelügyeleti hatósági eljárásokról és ellenőrzésekről, valamint az építésügyi hatósági szolgáltatásról szóló 312/2012. (XI. 8.) Korm.rendelet megszüntette. Most ismét ilyen eljárás szerint kell(ett az újabb módosításokig) eljárni az érintett új lakóépületek építése előtt: a 456/2015 (XII.29.) Korm.

rendelet értelmében a legfeljebb 300 m² összes hasznos alapterületű új lakóépület építése esetén egyszerű bejelentéssel kellett élni. Az egyszerű bejelentést az építtető az Országos Építésügyi Nyilvántartás (OÉNY)⁹ segítségével, kormányablakon, az Építésügyi Szolgáltatási Ponton keresztül, vagy közvetlenül az általános építésügyi hatósági jogkört ellátó jegyzőhöz, főjegyzőhöz nyújthatta be. Nem tekinthetünk el azonban attól, hogy az egyszerű bejelentés megtétele az építtetőt nem mentesítette a más jogszabályokban meghatározott egyéb hatósági engedélyek, hozzájárulások megszerzése alól.

V.3.1. A bejelentés

Ahogy korábban, úgy most sem pusztán bejelentésről, tényközlésről beszélhettünk a hatóság felé, mivel a szabályszerű bejelentésnek szigorú tartalmi követelményei voltak. A 456/2015 (XII.29) Korm.rendelet alapján az egyszerű bejelentésnek tartalmaznia kellett:

- az építési tevékenységgel érintett telek címét, helyrajzi számát,
- az építészeti-műszaki tervező (beleértve a szakági tervezőt is) nevét, elérhetőségét, kamarai névjegyzéki bejegyzésének számát,
- számított építményértéket az építésügyi bírság megállapításának részletes szabályairól szóló kormányrendelet szerint meghatározva,
- az építtető aláírását,

valamint a jogszabály szerint előírt mellékletet, az egyszerű bejelentési dokumentációt is. Az egyszerű bejelentéshez hasonlóan az egyszerű bejelentési dokumentációnak szintén voltak kötelezően előírt tartalmi elemei:

- Helyszínrajz
- Utcakép
- Nézetrajzok
- Műszaki leírás

Azonnal kitűnik, hogy a dokumentáció nem kellett, hogy tartalmazza az alaprajzot és a metszet rajzokat. Ez a változtatás mondhatni forradalmi, mivel az alaprajzok azok, amelyek a leglátványosabb és legalapvetőbb kellékei – voltak - egy műszaki tervdokumentációnak.

⁹ Az OÉNY az építésügy körébe tartozó hatósági és szakmai tevékenységeket kiszolgáló elektronikus alkalmazások, dokumentációk és adatállományok egységes, elektronikus formában működtetett központi rendszere.

A magam részéről úgy vélem, hogy bár a szabályozás szerint nem kellett benyújtani a hatóságok részére a felsorolt dokumentációkat, mégis nehéz elképzelni ezek nélkül egy lakóépület kivitelezését, mert feltehetőleg az építtető is szeretné előre látni, hogy hol és milyen helyiségei lesznek, ha pedig úgymint készítene ilyen dokumentációkat, akkor véleményem szerint nem lehet akadálya a hatóság részére történő benyújtásnak sem. A fentebb említett Korm. rendelet rögzíti a továbbiakban, hogy a bejelentés nem minősül közigazgatási hatósági eljárás megindítására irányuló kérelemnek, sem hivatalbóli eljárás megindítására okot adó körülménynek. Talán jogosan merülhet fel a kérdés, hogy akkor voltaképpen milyen hatósági eljárás alá tartozik maga a bejelentés, ugyanis a rendeletből ez semmilyen formában nem derül ki. Az imént rögzített kérdést egy hivatali látogatásom során a lakóhelyem szerint illetékes jegyzőnek, illetve főépítésznek is feltettem, akik szintén nem tudtak egyértelmű válasszal szolgálni. Ezek alapján számomra megerősítést nyert a gondolat, amely szerint az egyszerű bejelentés valójában nem feltétlenül egyszerűsítette a kivitelezés megkezdését. Mivel az egyszerű bejelentésnél nincs engedélyezési dokumentáció és az egyszerű bejelentési dokumentáció nem alkalmas a kivitelezésre, az építési tevékenységhez szükséges lett volna kivitelezési dokumentáció is, mivel az esetek többségében az építtető szeretne a kivitelezőtől pontos, nyomon követhető és főként számon kérhető kivitelezést kapni.

V.3.2. A Helyi Építési Szabályzat

Az új egyszerű bejelentéshez kötött építési tevékenység „eljárási” kategória bevezetésével egy időben az Étv-nek a Helyi Építési Szabályzatról szóló 13.§ (2) bekezdése is módosult. A Helyi Építési Szabályzat (a továbbiakban: HÉSZ) a településszerkezeti terv lefordítása a jog nyelvére. Funkciója, hogy jogi előírásokká transzformálja a településrendezési tervekben megfogalmazott célkitűzéseket, követelményeket, előírásokat, meghatározza a település közigazgatási területének felhasználásával és beépítésével, a környezet természeti, táji és épített értékeinek védelmével kapcsolatos, a telkekhez fűződő sajátos helyi követelményeket, jogokat és kötelezettségeket, vagyis megadja az építés helyi szabályait, feltételeit.¹⁰

Az elfogadott törvénymódosítás értelmében az egyszerű bejelentési eljárás hatálya alá tartozó épület építésével összefüggésben a HÉSZ rendelkezései közül kizárólag:

- az építési telek megengedett legnagyobb beépítettségét,
- a megengedett legnagyobb építménymagasságát vagy beépítési magasságát,

¹⁰ Lapsánszky: i. m. 277. o.

- szabályozási vonalát és
- beépítési módját vagy építési helyét kellett figyelembe venni.

A módosított jogszabályhellyel kapcsolatosan azonban több kérdés is felmerült. Az új eljárási kategória törvényen belüli elhelyezéséből, illetve a hozzá tartozó új, a HÉSZ-re vonatkozó rendelkezés megfogalmazásából nem derült ki, hogy az Étv. 13.§ (2) bekezdésében felsorolt követelmények figyelembe vétele valójában kire vonatkozik: a hatóságra, az építtetőre vagy a tervezőre. Jogalkotói értelmezés hiányában a jogszabály szövegének *egyik* értelmezési lehetősége, hogy a terveknek meg kellett felelniük a HÉSZ rendelkezéseinek, de a hatóság csak az Étv. 13.§ (2) bekezdésben felsorolt feltételeknek való megfelelést vizsgálhatta. Egy *másik* értelmezési lehetőség szerint a tervnek ugyan meg kellett felelniük a HÉSZ előírásainak, de az építtető az építés során az Étv. 13. § (2) bekezdésén kívül eltérhetett a tervektől. A *legszélsőségesebb* értelmezés szerint a tervezőnek és az építtetőnek kizárólag az Étv. 13. § (2) bekezdésében felsorolt HÉSZ-elemeket kellene figyelembe venniük. Tulajdonképpen tehát mit is vizsgált a hatóság? Erre a kérdésre valójában egyértelmű válasz nem volt adható, mivel a 456/2015. (XII. 29.) Korm. rendelet a bejelentés tartalmi elemein túl mást nem „ellenőriztetett” a hatósággal.

Úgy vélem, hogy amennyiben a HÉSZ egyes elemeit a legfeljebb 300 m² összes hasznos alapterületű új lakóépület építése esetén nem kell figyelembe venni, akkor éppen azok a szempontok kerül(het)nek figyelmen kívül, amelyek a leginkább befolyásolják a lakóövezetek településképét, mivel a HÉSZ betartatásával válik lehetővé, hogy a településkép valamilyen szinten rendezetten formálódjon, alakuljon. Abban az esetben ugyanis, ha az építtető az adott település képviselő-testülete, polgármestere, főépítésze, és közvetetten a település többi lakójának a véleményét nem veszi figyelembe, akár az adott környezetet elcsúfító, a szomszédos épületeket hátrányosan befolyásoló – és akár veszélyeztető - épület is létesíthető.

V.3.3. Az építési tevékenység

Az építtető az építési tevékenységet az egyszerű bejelentés benyújtását követő naptól számított tizenöt napos határidő elteltét követően, vagyis a 16. napon kezdhette meg az építési naplóval kapcsolatos szabályok betartása mellett.¹¹ Az egyszerű bejelentéstől számított tíz éven belül kellett a lakóépületet felépíteni és megkérni a felépítés megtörténtét tanúsító hatósági

¹¹ Az építőipari kivitelezési tevékenységről szóló 191/2009 (IX.15.) Korm. rendelet szerint az építési naplót **általános építmények esetében a 2013. október 1-je** után induló építőipari kivitelezéseknél elektronikusan kell vezetni.

bizonyítvány kiállítását. A hatósági bizonyítványt kérelemre az ingatlan fekvése szerinti települési önkormányzat jegyzője, Budapesten a kerületi önkormányzat jegyzője, a fővárosi önkormányzat által közvetlenül igazgatott terület tekintetében a fővárosi főjegyző állította ki. A hatósági bizonyítvány kiállításának igazgatási szolgáltatási díja a kérelem benyújtása időpontjának függvényében növekvő mértékű.

VI. Az újításokra adott válasz

Az egyszerű bejelentés jogintézményének berobbanása az építésügyben nem aratott osztatlan sikert. A jogszabályi újítások alaposan megrázták a társadalomnak az építésüggyel foglalkozó hányadát: nem csak az építetők, de az építőipar különböző területén dolgozók is döbbenetben álltak a mind jogtechnikai, mind építési jog szerint is példátlanul megszerkesztett rendelet előtt. A valóban egyszerű és lényegre törő jogszabály némi túlzással soha nem látott mennyiségű kérdést generált az építésügy szereplői részéről, még ha bevezetésének jó szándéka és időszerűsége valójában nem kérdőjelezhető meg.

Az elmúlt hónapok gyakorlati tapasztalataiból kirajzolódott, hogy a bejelentési dokumentáció nem hogy egyszerűsítette volna a folyamatot, hanem egyenesen megbonyolította azt, amely számos bizonytalanságot, egyedi elbírálás szült. A tervezők nem voltak tisztában azzal, hogy mi az a minimális tartalom, amit az építési hatóságnak el kell fogadnia, így kis túlzással megvalósult, hogy „ahány építési hatóság, annyiféle hozzáállás”. Az építésügyi szakma álláspontja szerint az új szabályozás – egyik – méregfoga volt, hogy az egész tervezési folyamat kizárólag az építető és a tervező magánügyére redukálódott. Ez valójában azt jelenti, hogy minden felelősséget a tervező viselt és mivel a hatóság semmilyen érdemi vizsgálatot nem végzett, illetve mindent a kivitelezési szakaszra hárított, így amennyiben bármilyen probléma merülne fel, akkor azt a kiviteli tervekben kellett orvosolni. Ezek alapján elmondható, hogy a 456/2015. Korm. rendelet – alapvetően a szellemisége miatt – azért alkalmatlan a tervezett bürokráciacsökkentési célra, mert bár valóban drasztikusan csökkentette a hatósági munkát, de az építési jogban szükséges jogorvoslati lehetőségek teljes kiiktatásával jogbizonytalanságot eredményezett.

Ezeket az állapotokat kívánta orvosolni a jogalkotó a soron következő módosításokkal.

V.1. A módosítás

A Kormány miután több oldalról is érzékelte az építésügy szereplőinek tiltakozását, hozzálatott az Étv. módosításához. A Miniszterelnökséget vezető miniszter 2016. február 26-án benyújtotta

az Országgyűléshez a T/9369. számú törvényjavaslatát, amelyet a nevezett szerv 2016. április 26. napján elfogadott. Az Étv. e módosítása nem változtatott a 2016. január 1. napjától bevezetett egyszerű bejelentés jogintézményén, de sor került az előírások egyértelműsítésére, pontosítására, javítására. A törvényjavaslat áttanulmányozása során kirajzolódott számomra, hogy a módosítási javaslat vezérfonala az egyszerű bejelentés továbbszabályozása, ugyanakkor a bürokráciacsökkentés, mint alapelv továbbra is kiemelt szempont volt az építésügyi jogszabályok megreformálásakor. Mindezek eredményeképpen már az első bekezdés új szövegezésében fontos módosítások figyelhetők meg. Egyrészt kibővültek azok a helyi szabályozási előírások, amelyeket az egyszerű bejelentésnél figyelembe kell venni, másrészt a szabályozásban maradt, hogy a kibővített szempontokon kívül a többi rendelkezést továbbra is figyelmen kívül lehet hagyni az épület létesítésekor, tervezésekor. A korábbi „*épület építésével összefüggésében*” meghatározás helyett a „*lakóépület létesítésekor*” mondatrész olvasható, amely tovább egyértelműsíti, hogy nemcsak az épület építésével, hanem lakóépület vonatkozásában is lehet a jogszabályhelyet alkalmazni.

Véleményem szerint a létesítés egy tágabb fogalom, amely itt a tervezéstől a kivitelezésen át a használatbavételig történő folyamat egészére, annak értelmezésére erősít rá. Legfontosabb változásként, illetve módosítási javaslati pontként – talán - a bekezdésből eltűnő „kizárólag építési telek” mondatrészt érdemes kiemelni, amely a korábbi § egyik méregfogának volt tekinthető, mivel alapot adott arra, hogy a jogalkalmazás eltérjen egyes terület-felhasználási egységek között. A törvényjavaslat egyértelműsíti továbbá, hogy az egyszerű bejelentést szabályzó, annak végrehajtására kiadott 456/2015. (XII. 29.) Korm. rendeletben is *komolyabb módosítások várhatóak*, sőt véleményem szerint több, az építésügyben releváns egyéb kormányrendelet is - rövid időn belül - változni fog, amelyek tartalmazzák majd az Étv. módosítás által kijelölt főbb irányvonalak részletes szabályait. Említésre méltó, hogy a módosításról a Magyar Építész Kamara is elismerően nyilatkozott: „jelen módosítás összességében helyreállítja a jogbiztonságot, szakmai téren a rendet, a tervezés – kivitelezés-ellenőrzés szakszerűségének kereteit.”

A felvetett jogszabályi változtatásokra nem kellett sokat várni, hiszen 2016. július 1. napjától hatályba léptek a legfrissebb jogszabályi módosítások.

VII. A hatályos szabályozás

Ahogy fentebb olvasható, 2016. július 1. napjától (ismételten) új szabályrendszer lépett életbe az építésügyi igazgatásban. A lakóépület építésének egyszerű bejelentéséről szóló

155/2016 (VI.13.) Korm. rendelet értelmében az egyszerű bejelentéshez kötött építési tevékenység bejelentése a fent rögzített naptól kezdődően az elektronikus építési napló készenlétbe helyezésével valósul meg. Mindez azt jelenti, hogy a 2016. január 1-jétől ismert *egyszerű bejelentés megszűnt*, az építésügyi hatósághoz már nem kell beadni az egyszerű bejelentési dokumentációt. Az új szabályozásról elmondható, hogy illeszkedik ahhoz a kormányzati célkitűzéshez, hogy a közigazgatási ügyek nagy része elektronikusan intézhető legyen, így a fentebb jelzett időponttól kezdődően az egyszerű bejelentést *kizárólag elektronikus úton* lehet megtenni.

VII.1. A szabályozás részletei

Az elektronikus egyszerű bejelentésről (az építési napló készenlétbe helyezéséről) az építéssel érintett telek fekvése szerinti általános építésügyi hatóság elektronikusan értesül. Ezt követően tizenöt napon belül tájékoztatnia kell a bejelentésről:

- a telek fekvése szerinti területi *szakmai kamarát*,
- a telek fekvése szerinti települési önkormányzat *jegyzőjét*,
- a telek tulajdonosát, amennyiben nem az építtető a tulajdonosa vagy az építtetőn kívül más személy is tulajdonjoggal rendelkezik.

Előbbi azért szükséges értesíteni, mivel a bejelentéshez feltöltött kivitelezési dokumentáció elkészítésénél a Magyar Építész Kamara, valamint a Magyar Mérnök Kamara szakmai követelményeket tartalmazó együttes szabályzatát kötelező figyelembe venni, így az ellenőrzés e tekintetben is biztosítható. *Utóbbi* pedig a település érintettsége miatt, illetve amennyiben a jövőbeni jogszabályok azt lehetővé teszik, a településképi szempontok érvényesítése céljából. A korábbi előírásokhoz képest további fontos változásokat láthatunk az új kormányrendeletben: az építésügyi hatóság a bejelentés hiányairól nem küld tájékoztatást a bejelentőnek, vagyis nem vizsgálja a bejelentés adattartalmát sem. Bár értesítési kötelezettsége továbbra is van, de ez már tizenöt napon belül történő értesítés, és nem az építésfelügyeleti hatóság felé teszi meg mindezt, mert a felügyeleti hatóság az építésügyi naplóba történő bejelentésről szintén értesül. Ahogy a tanulmány korábbi fejezetében már részleteztem, az egyszerű bejelentéssel felépült lakóépületre (a felépítés tényét igazolandó) hatósági bizonyítvány az érintett telek fekvése szerinti települési jegyzőtől kellett kérni. A rendelet hatályba lépése óta azonban érezhető volt, hogy ez vélhetően nem szerencsés megfogalmazás, mivel az építésügyi rendszert tekintve már régóta csak az építésügyi hatáskörrel rendelkező jegyzők azok, akik az építésügy

államigazgatási rendszerében hatáskörrel és feladatokkal rendelkeznek.

Alapjában véve az elképzelés, hogy a települési jegyzők és így az önkormányzatok részt vegyenek az egyszerű bejelentés folyamatában nem ördögtől való, sőt talán igény is volna rá a települések részéről: elég, ha azt nézzük, hogy az építésügyi eljárásokhoz több esetben szorosan kapcsolódó telekalakítási eljárásokban a mai napig a települések jegyzői látnak el szakhatósági feladatokat. A hatályba lépő kormányrendelet azonban „helyre teszi” a feladatot és július 1-jétől az egyszerű bejelentéssel felépült lakóépületekről már az építésügyi hatóság adja ki a hatósági bizonyítványokat.

VIII. Az építésügy és a CSOK viszonya

A tanulmány további részében az eddig részletezett építésügyi szabályváltozások és a CSOK összefüggései kerülnek terítékre, amelyekhez az online kérdőíves kutatás eredményei szolgáltatnak alapot.

VIII.1. Családi Otthonteremtési Kedvezmény

A Családi Otthonteremtési Kedvezmény (a továbbiakban: CSOK) egy vissza nem térítendő állami támogatás, amely 2015. július 1-jétől igényelhető az erre szerződött hitelintézeteknél. A kedvezmény összege 550 ezer forinttól 10 millió forintig terjedhet attól függően,

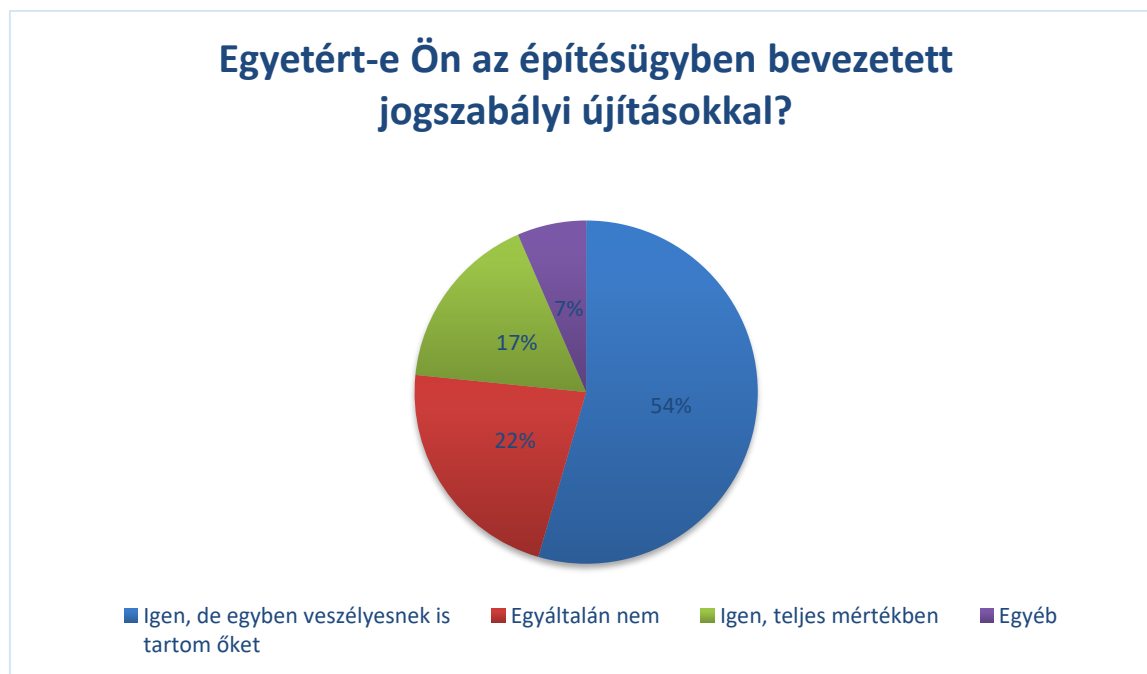
- hány gyermek után,
- hány négyzetméteres hasznos alapterületű otthonra,
- használt vagy új lakásra veszik-e igénybe.

A kedvezményt az igényelheti, akinek vele együtt élő gyermeke van, függetlenül, hogy házaspárok, élettársak vagy egyedülállók. Jövőbeni gyermek vállalása esetén azonban csak a fiatal házaspárok kaphatnak támogatást, illetve növelhetik támogatási összegüket. (Fiatal házaspárnak azok a házastársak számítanak, akik közül a CSOK iránti kérelem benyújtásának időpontjában legalább az egyik fél még nem töltötte be a 40. életévét). További feltétele a támogatásnak, hogy az igénylőknek 180 napos folyamatos társadalombiztosítással kell rendelkezniük akár belföldön, akár külföldön. Az otthonteremtési kedvezmény több célra is igényelhető, így lakásbővítésre, új, vagy használt lakás vásárlására, valamint építkezésre is.

VIII.2. Kérdőíves felmérés

Amint a tanulmány bevezető részében is jeleztem, online környezetben lefolytatott közvélemény-kutatási projektet folytattam le, amelyben azt kívántam elemezni, hogy a kitöltők miképpen vélekednek az építésügyben zajló változásokról s miként ítélik meg mindezeknek, illetve – ehhez kapcsolódóan - a CSOK-nak hatásait. A kérdőíves válaszfelvételben 127 fő vett részt, közöttük megtalálhatók mindkét nemhez, valamennyi korosztályhoz, illetve végzettségi szinthez tartozó személyek.

A kérdőív érdemi részének első fele a CSOK, illetve az építésügyben bevezetett jogszabályi változások ismeretének felmérésével foglalkozik. Ennek során derült fény arra, hogy a válaszadók több mint 91 %-a már találkozott a CSOK kifejezéssel, azonban az építésügyben hozott reformszerű újításokról ez már nem állítható: a kitöltőknek kevesebb, mint a fele hallott mindezekről. Azon személyekről, akik a változások ismeretében vannak megállapítható, hogy bár többségük egyetért az újításokkal, mindezzel együtt azonban veszélyesnek is tartja azokat, míg a kitöltők csak alig több mint negyede ért teljes mértékben egyet a bevezetett változásokkal. E kérdés kapcsán végezetül kiemelendő, hogy a kérdőívet kitöltők 22 %-a egyáltalán nem ért egyet az építésügy új irányvonalával.

A kérdőív következő üteme már azt veszi górcső alá, hogy a kitöltő személyek meglátása szerint a CSOK, illetve a jogszabályi újítások hozzájárulhatnak-e a lakásépítési kedv növekedéséhez, valamint, ezt a növekedést tapasztalták-e a közvetlen környezetükben mindezzel

párhuzamosan. Érdekes és számomra izgalmas eredmény született. A kitöltések alapján ugyanis kijelenthető, hogy a válaszadók többsége egyetért abban, hogy a CSOK és a bevezetett reformok hozzájárulhatnak a lakásépítési kedv növekedéséhez, azonban a kitöltők közel 72 %-a mindezt egyáltalán nem érzékeli a környezetében. Ezt az „ellentétet” a lakóhelyem szerint illetékes főépítésszel kívántam egyeztetni, továbbá kíváncsi voltam arra is, hogyan alakul a lakásépítési/vásárlási kedv a kisvárosban.

Találkozásunk alkalmával kifejtette, hogy a lakásépítési/vásárlási kedv a városban ugrásszerűen megnőtt (mindezt statisztikai adatok igazolják) ám ez a tény nem az építésügyi igazgatásban bevezetett új szabályoknak köszönhető – elsődlegesen - hanem valójában a CSOK intézményének. Kimutatható ugyanis, hogy a CSOK bevezetése előtt a település 1-1 telket adott el, míg a kedvezmény bevezetése után ugyanazon időintervallum alatt 24 telek került eladásra, és azóta is folyamatos az érdeklődés a telkek, illetve a lakások iránt.

A kérdőív következő és egyben záró része a lakásépítéssel/vásárlással kapcsolatos szándéokra irányult. Arra a kérdésre, miszerint fontolgatta-e a kitöltő a lakásépítést/vásárlást a CSOK előtt, a szavazók 54%-a nemmel válaszolt. A jogszabályváltozásokat követően is hasonló, ám mégsem azonos eredmény született.

A diagram áttanulmányozását követően tisztán látszik, hogy az újítások ellenére is a „nem” válaszok vannak fölényben. Ezt az eredményt azért tartom érdekesnek, mert a lakóhelyemen egyértelműen megfigyelhető a reformok kedvező hatása, és kimutatható, hogy a lakosság él a

jogszabályok és a CSOK adta lehetőségekkel, ám ez a hatás a kérdőív eredményében egyáltalán nem tükröződik. Ezeknek az adatoknak az ismeretében úgy vélem, hogy jelenleg az egyes települések esetében olykor-olykor láthatóak az újítások eredményei, ha azonban a társadalom „egészét” nézzük, már árnyaltabb a kép. Ezek alapján nem válaszolható meg az általam még a bevezető részben feltett kérdés ilyen egyszerű módon, mindez további kutatási munkát tesz szükségessé.

IX. Összegzés

A tanulmány alapján elmondható, hogy az eddigiekben kifejtett jogszabályi újításokkal a politikai cél egyértelműnek tűnik: az új CSOK-kal pénzügyi háttérrel adni a lakosságnak, az építésügyben bevezetett újításokkal pedig egyszerűbbé tenni az új építésű házak és lakások kivitelezését. Mindennek egyértelmű pozitív hozadéka lehet a hazai építőipar és gazdaság – ugrásszerű – fellendülése. Azt azonban leszögezhetjük, hogy valójában az újítások csak az építetőknek kedveznek, mivel számottevő költségektől szabadulnak fel annak köszönhetően, hogy a korábbi engedélyezési eljárással szemben a bejelentés is elegendő az építkezési munkálatokhoz, amely a jelenleg hatályban lévő szabályozás szerint az építési napló készenléthez helyezésével valósul meg. Ennek köszönhetően a bürokrácia valóban csökkenhet – ami az újítások egyik célja is volt – de kérdésként merülhet fel, hogy nem várható-e növekedés a visszaélések számában? A gondolatmenetet folytatva úgy vélem a kialakult építésügyi helyzetből a szomszédoknak (és biztonsági szempontból az építetőknek) akár közvetlen károkat is okozhatnak a kontroll nélkül megépített házak, aminek köszönhetően számos kisebb-nagyobb (felesleges) konfliktus, perek sokasága alakulhat ki a közeljövőben, ugyanis a szomszéd hozzájárulása egyáltalán nem szükséges a bejelentéshez.

Ki kell emelni azt is, hogy valójában nem látni, milyen jogorvoslati lehetőségekkel élhet az egyén, amennyiben a bejelentés valamilyen oknál fogva elutasításra kerül.

Végül azonban le kell szögezni, hogy mindezek az újítások rendkívül frissek, jelenleg is formálódás alatt állnak (ha csak a gyakori megváltoztatásukra gondolunk), bizonyos kérdések olykor megválaszolatlanul maradnak, azonban remélem, hogy mindezekre a jogalkotó megtalálja és megalkotja a válaszokat.

Kühár Noémi Marianna

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz Elméleti-történeti tagozatának tagja

Az italmérés szabályozása a XVI-XVII. században és napjainkban

Bevezetés

Az élvezeti cikkek közül jelen tanulmányban a borral és az ahhoz kapcsolódó szabályozással foglalkozok. E témával kapcsolatban kiemelt figyelmet szentelek az országos jogalkotás mellett a partikuláris szabályozásnak, így a vármegyei közgyűléseken elfogadott statútumok vizsgálatának is. Cikkemben a szőlőtermesztés és a bortermelés kezdeti szakaszának rövid jellemzése után ismertetem a bort terhelő adókat és járadékokat. Ezt követően a kocsmáltatási jogra vonatkozó törvényeket, majd a vármegyei statútumok e kérdésre vonatkozó szabályait mutatom be. Tanulmányom végén a hatályos törvényi rendelkezések főbb elemeinek kiemelésével hasonlítom össze a jelenlegi és a múltbeli szabályozást.

I. XVI-XVIII. századi szabályozás

A Kárpát-medence sajátos éghajlati viszonyainak köszönhetően alkalmas területnek bizonyult mind szőlőtermesztésre, mind bortermelésre. Azt, hogy már a római korban fejlett szőlőtermesztés volt bizonyítja, hogy a kereskedelmi kapcsolatoknak köszönhetően még Rómába is eljutottak Pannónia borkülönlegességei. Így a honfoglaló magyarok már kialakult borkultúrát vettek át a Kárpát-medencében, és a kereszténység megjelenése után a püspökségek és a szerzetesrendek szerepe is megnőtt a bortermelés fejlesztésében. Az első királyok által adományozott hatalmas földbirtokkal együtt szőlőterületek is az egyház tulajdonába kerültek, ezáltal segítve a bortermelést. Már a keresztény királyság létrejöttét követően jelentek meg oklevelek, melyek szőlőkről, szőlőtulajdonosokról szólnak, példának okáért a tihanyi apátság alapítólevele az egyház 20 szőlőművesét említi.¹

Bár a 15-16. században Európa több területéről eltűnt a szőlőtermesztés (Dánia, Pomeránia, Anglia), Magyarországon éppen ebben az időszakban indult virágzásnak. Ennek köszönhetően az osztrák örökös tartományokban is egyre inkább megismerték a ruszt-sopron-pozsonyi borvidék borait, illetve a zalai és vasi borokat is. Ebben az időszakban emelkedett ki

¹ Béli Gábor: Wine-Growers and Vineyard Tenants in Hungary in the Middle Ages. Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies 2, 1, 2013, 23-24.o.

a Tokaj-Hegyalja borvidék is, mely a kora újkori termelés egyik legnagyobb találmányának, az aszúbor készítésének eljárásával biztosította magának a hírnevét. Korábbi kutatások arra az eredményre jutottak, hogy a török hódoltság alatt a szőlőültetvények pusztulásra voltak ítélve, tekintettel arra, hogy a megszállók vallási okokból nem fogyasztottak alkoholt. Azonban jelenleg az az álláspont tartja magát, hogy a borral való kereskedelem a török időszakban is jelentős volt, sőt a keresztény lakosság számára is engedélyezték, hiszen a vámjövendelmek akkor is fontos bevételi forrást jelentettek.

I.1. Adók, járadékok

A bor évszázadokon keresztül az adóztatás és járulékoltatás tárgyaként bukkant fel a törvényi szabályozásban. Bár dolgozatom témája az italmérés szabályozása, röviden ki kell térnem a bort terhelő adókra és más szolgáltatásokra, hiszen ezek alapján is világossá válik, hogy a bor is milyen jelentős jövedelemforrást jelentett nemcsak az államnak, hanem az egyháznak és a földesuraknak is. Minél nagyobb bevétellel kecsegtet egy termék, élvezeti cikk, mint például a dohány esetében is, annál többen szeretnének ebből a nyereségből részesedni, és ennek következményeként annál több szabályozás tárgyát képezi az adott dolog. Így a szőlővel és a borral kapcsolatban foglalkoznunk kell a tizeddel, a csöböradóval, valamint a hegyvámmal.

A keresztény királyság kezdetétől a bornak fontos szerepe volt a király és nevében eljáró személyek ellátásában, az ún. beszállásolás jogának biztosításában. Ennek értelmében a király és családja, valamint az országnagyok és ispánok elszállásolása mellett az étel és ital szolgáltatása is az őket vendégül látó nemesek, ill. dolgozó néprétegek kötelessége volt. A 15. századra azonban a nemesek sikeresen elérték, hogy mentesüljenek a *descensus* alól, azonban az állam nem mondott le teljesen arról, hogy részt kapjon az elkészült borból. Ennek egyik formája a csöböradó vagy akóadó (*cibrio*), melynek története a XII. századra nyúlik vissza. A csöböradó a szőlő nagyságához igazított tartozás volt a borból vagy a bor után, ami bár királyi bevételnek számított, a földbér különös fajtájaként a király átengedhette a föld vagy a szőlő tulajdonosának. A csöböradó szedéséről először II. András rendelkezett általános érvénnyel, az 1231. évi dekrétum 21. artikulusában, miszerint megtiltotta, hogy a *comites castri* az őket megillető jövedelmeken kívül a királyt illető részből, többek között amit *cibrio* címen szednek, elvegyen. A XIII. század végére voltaképpen átalányadóvá, a tulajdonost illető bevétellé vált, aki azt a XIV. századtól szokásossá vált megnevezéssel hegyvám címen szedte a szőlőt művelő lekötelezettjétől.

Ugyanakkor az egyház is követelte magának a tized részeként a borjáradékot, melynek szabályozása Szent László I. dekrétumáig nyúlik vissza, ugyanis ennek 40. fejezete rögzítette, hogy a püspök mindenből szedjen tizedet. Kálmán már részletesebben szabályozta a tizedfizetési kötelezettséget, I. dekrétumának 66. fejezete tartalmazza az első utalást a bortizedre. A tizedet a korai szabályozás szerint a megtermelt terményből kellett fizetni, így szőlő esetében a mustból kellett tizedet adni. IV. László 1278. július 1-jei határozata a bortized szedésének szigorítását állapította meg. Ennek rendelkezései alapján az esztergomi prépostnak és káptalanának szüretkor, a tized beszédésekor, Esztergom városán kívül legyenek sátrai és bódéi, ahol a káptalan tisztjei igazság szerint a tizedet beszedik. A tizedfizetési kötelezettség elmulasztását igen szigorúan büntették. Erre példa Elkin ispán, esztergomi bíró, Sergodin, Arkin ispán, Rubin, Miklós, Henc ispán, Bank ispán esküdtek és polgárok az esztergomi káptalan jogainak tiszteletben tartására tett ígérete. Ezen ígéret levélbe foglalására 1282-ben került sor, minekután az esküdtek és polgártársak két évben nem teljesítették a tizedfizetési kötelezettségüket. Emiatt a város 200 márka, valamint 15 hordó bor megadásával tartozott a káptalannak, ám az később ezt a büntetést 60 márkára, valamint 8 hordó borra csökkentette.² A XIII. századtól az egyházak már nemcsak természetben, hanem pénzben is követelték a járandóságukat. III. András 1290. évi dekrétumának 15. artikulusa szerint a tizedet ősszel, a helyszínen kell must formájában beszédni, ha pedig az újbór vagy must ideje behajtáskor már lejárt pénzt kell fizetni a must helyett. A tizedet a termést adó föld tulajdonosának kellett befizetnie, ugyanakkor ténylegesen az a szőlőműves viselte ezt a terhet, aki megtermelte az adott terményt.

Az Anjouk időszakában, 1351-ben jelent meg a kilenced (*nona*) intézménye, melynek értelmében a földesurak *„minden szántóvető és szőlővel bíró jobbágyoktól ezek minden terményének és borának kilenced részét a maguk szükségére ... hajtják és szedik be”*³ Ennek értelmében minden jobbágy köteles a megtermelt termény vagy bor kilenced részét a földesurának átadni. Ha valamelyik földesúr nem szedte be a kilencedet, annak birtokain a király javára szedték be. A tizeddel együtt ez az adónem is a XIX. századig sújtotta a jobbágyokat. Míg a kilencedet az 1836. évi XII. törvénycikk szüntette meg, a tizedfizetés alól pedig csak 1848-ban mentesültek a jobbágyok.

² Béli Gábor: Városi szokásjog az Ars Notaria alapján. Publikon Kiadó, Pécs, 2014. 64.o.

³ 1351:6. törvénycikk a kilenced fizetéséről és behajtásáról

I.2. Italmérésre vonatkozó törvényi szabályozás

A XVI. század közepétől találunk a kocsmáltatási jogról és a jobbágyi borok értékesítéséről törvényeket, melynek oka abban keresendő, hogy ekkor már a nagyobb török háborúk utáni „békésebb” időszak köszöntött az országra. Ennek köszönhetően a mindennapi dolgok is megjelentek a törvénykezésben, az 1550-es években sorra találkozunk adókról, vámokról, szolgáltatásokról és tisztségviselőkről szóló jogszabályokkal. A törvényi szabályozás ismertetése előtt mindenképpen ki kell térnem a kocsmák bemutatására. A kocsmák, olyan a falu vagy város területén fekvő italmérő hely, melyet csak az tarthatott fenn, akinek erre jogosultsága volt. Ezt nevezzük italmérési vagy kocsmáltatási jognak (*ius educilli*). A kocsmák közül megkülönböztetünk állandó és időszakos kocsmákat. Állandó kocsmának számítottak a földesurak egész éven át megillető italmérési helyek, pl.: vámoknál fenntartott italmérések. Mivel ez igen jövedelmező üzletnek minősült, az állandó kocsmákat általában saját kezelésben tartották, ahol fizetett alkalmazott mérte a földesúr vagy a város borát. Időszakos kocsmák voltak a fertály- vagy kántorkocsmák, ahol Szent Mihály napjától (szeptember 29.) karácsonyig vagy újévig lehetett bort mérni; a purger-kocsmák, a bortermelő városok polgárainak saját háznál fenntartott borkimérései; valamint a falvak és városok közös kocsmái, ahol fél vagy egy éven át árulták a gazdák borait.⁴

Az italmérési jog a nemesi fekvő jószághoz tartozó kisebb királyi haszonvételek (*iura regalia minora*) közé tartozott, melynek értelmében minden földesurak megilletett a kocsmáltatás joga saját területén.⁵ Ennek elterjedése abból a nehézségből fakadt, hogy a földesúr által beszedett terményjáradékot (melynek a bortized is részét képezte) meglehetősen nehéz volt értékesíteni a szűk belső piacon. A borforgalmazás monopóliumának értelmében a jobbágyok saját boraikat csak meghatározott időszakban árulhatták. A borkimérések rendje nagyjából a XV. századra alakult ki, melynek értelmében a falusi kocsmákban az év meghatározott időszakában, általában Szent Mihály napja (szeptember 29.) és Szent György napja (április 24.) között a jobbágyok borát mérték ki. A jobbágyok számára tilalmazottnak számító hónapokban kizárólag a földesúr volt jogosult bort mérni. Súlyos büncselekménynek számított, ha a jobbágyok ebben az időszakban saját borukkal kereskedtek.⁶

⁴ <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-606.html>

⁵ Béli Gábor: Magyar jogtörténet, Budapest, Pécs, Dialóg Campus, 2000, 68.o.

⁶ Mezey Barna: Bor és törvényhozás a magyar jogtörtételemben (különös tekintettel a borkereskedelem szabályozására), In: Mezey Barna (szerk.): Bor és jogtörténet (Jogtörténeti Értekezések 39.), Budapest, Gondolat, 2011, 111.o.

Az 1550. évi XXXVI. törvénycikk az elsők között rendelkezik az italmérés szabályairól. A törvény elején a jogalkotó megtiltja az uraknak és a nemeseknek, hogy a jobbágyság borát akarataik ellenére elvegyék, még pénz ellenében sem. Ez a rendelkezés a háborús idők terméke lehet, hiszen nyilván efféle hatalmaskodás gyakran előfordulhatott, ha a törvényalkotás is tárgykörébe vette a kérdést. A kocsmáltatási jogra vonatkozóan azt állapítja meg a törvény, hogy azokon a területeken, ahol a földesuraknak nem volt szőlőhegyük, és emiatt a jobbágyság kénytelenek voltak behozott idegen borokat inni, a jobbágyság csak Szent Mihály napjától karácsonyig mérhettek bort. Az urasági kimérés ezekben a falvakban tehát már januárt elején kezdődött; a cikkely értelmében a földesúr a törvényes árban, az illető hely igaz és szokásos mértékével folytathatta az italmérést. Ugyanakkor a 4. szakasz értelmében azokon a területeken, ahol a jobbágyságnak szőlőhegyen termelt boraik voltak, s így nem voltak rászorulva, hogy idegen bort hozzanak be, a jobbágyság Szent Mihály napjától Szent György napjáig mérhettek bort. Az év másik felében az „uraknak legyen szabad az ő jószágaikon állandóan bort mérni, a fentebb megírt módon és nem másképen”. Arra az esetre is gondol a törvényalkotó, ha a jobbágyság a számukra fenntartott árusítási időszak alatt kifogynának a szőlőhegyükön termelt borból. Az 5. szakasz alapján ilyenkor csak és kizárólag az illető hely földesurának volt szabad a meghatározott módon bort mérni. Továbbá szabályozza a törvény a többletbort is: a jobbágyság csak uruknak értékesíthették a megmaradt bort, a törvény értelmében ugyanazon az áron, ahogyan másnak is eladták volna. Amint az a fenti rendelkezés alapján is világosan látszik, a kocsmáltatási jog eleve a földesurat illette meg, és a törvény részletesen kifejti, hogy ez milyen előnyöket jelentett az illető uraságnak.

Az említett törvény még két érdekes rendelkezést tartalmaz a jobbágyság borfogyasztási és italmérési szokásaira vonatkozóan. Egyrészt a 7. szakasz, amit a következő szabályozást tartalmazza: *„a jobbágyság azalatt, a míg a bort méri, az urának tartozó heti robot alól mentes legyen és ezenfelül ura az ő fáradságáért és kocsmálási költségei fejében minden veder után (a melyek mindenütt harminczkét pinttel számíthatók) négy-négy magyar dénárt tartozzék neki fizetni.”* Ennek a jobbágyságot védő rendelkezésnek az lehetett a kiváltó oka, hogy a földesurak nem feltétlenül fizettek kocsmárost, hanem helyette a jobbágyságot kötelezték arra, hogy a majorsági borukat árusítsa. A földesurak előszeretettel éltek vissza helyzetükkel, és a jobbágyság amúgy is sok kötelezettséggel terhelt életét még inkább megnehezítették. A 3. szakasz szerint *„ne vigyék és adják a bort az egyes jobbágyságokba veder és korsószámra, és az ilyen módon adott bor árát ne vegyék meg még azokon is, a kik szivesebben lennének el bor nélkül.”* E tilalom megalkotásának hátterében az állt, hogy a földesurak gyakran kötelezték jobbágyságot arra, hogy a

felesleges borukat vásárolják meg. Sőt nem egyszer éltek vissza elővásárlási jogukkal is azért, hogy az alacsonyabb értéken megvásárolt borokat később visszavásároltatták a jobbággyokkal, így is megfosztva őket a hasznuktól.

A bormérés módjáról is több jogszabály rendelkezik, melyek közül elsőként az 1553. évi XII. törvénycikket emelném ki, melyek a jobbággyok bormérésének módjáról szól. Egy újabb jobbággyokat védő rendelkezéssel állunk szemben, miszerint a jobbággy nem tartozik elvinni azt a bort, melynek kimérésével megbízták abban az esetben, ha a helység bírása kóstolás után rossznak vagy veszélyesnek ítélte meg. Külön szakaszban tér ki arra a lehetőségre a jogalkotó, ha a rossz vagy veszélyes bor árusítására rákényszerítenék a jobbággyot. Ebben az esetben szabadságot kap, hogy földesura fekvő javairól elköltözzön oda, ahova nem tetszik. Az 1598. évi XXXVI. törvénycikk alapján a bormérésnek *„fekvőjóságában, a szokott idők megtartása mellett, a házak szere szerint kell történnie és folytatódnia”*, ahogy ezt az 1559. évi LI. törvény is előírja. Ez utóbbi törvénycikk megalkotásának oka egy bizonyos Czudar László nevű nemes hatalmaskodása, mely főként a bormérésben mutatkozott meg. Említett nemes embert a király arra kötelezte, hogy borát csak akkor mérhesse, ha a sor rákerül, és csak jobbággyok módjára. Amennyiben ezt a szabályt megsérti borának elvesztésének büntetése mellett hagyjon fel törvénytörő tevékenységével.

I.3. Italmérés helyhatósági szabályozása

Az országos jogszabályok helyi szinten nem mindig érvényesültek kellő hatékonysággal, így ennek megfelelően a vármegyék közgyűlései statútumokon keresztül igyekeztek érvényt szerezni a jogalkotó céljainak, és biztosítani a törvényekben meghatározott rendelkezések végrehajtását. Mivel a közgyűlés tagja között többnyire nemes embereket találunk, így nem meglepő, hogy az általuk hozott rendeletek nagyobb részben veszik az úri boreladás védelembe, minthogy a jobbággyoknak nyújtának védelmet a földesúri visszaélésekkel szemben. A következőkben a jelentősebb italméréssel kapcsolat statútumokat elemzem, bemutatva a helyhatósági szabályozás sajátosságait az országos szintű törvényekhez viszonyítva.

A statútumok között több olyat is találunk, mely a fentebb említett 1550. évi XXXVI. törvénycikkre utalva, azzal azonos vagy hasonló módot határoz meg a bormérésre. Így Torna megye közgyűlése 1613-ban is megtiltotta mind a jobbággyoknak, mind a nemesek számára, hogy bort mérjenek. Azokon a helyeken, ahol szőlőhegyek fekszenek a tilalom időszaka Szent György napjáról Szent Mihály napjáig tartott, míg ott, ahol nem voltak szőlőhegyek karácsonytól Szent Mihály napjáig nem volt szabad bort árusítani. A tilalom megszegőivel szemben alkalmazott

szankció a bor elkobzása és 12 forint pénzbírság volt.⁷ Ehhez hasonlóan egy 1634-es Zemplén megyei statútum azt határozza meg, hogy azokon a területek, ahol nincsenek szőlőhegyek, és így idegen bort kénytelenek inni, a jobbágyság Szent Mihály napjától karácsonyig mérhetnek bort. Míg a szőlőhegyekkel rendelkező helyeken, az ugyanazon szőlőhegyekről összegyűjtött bort a jobbágyság és a zsellérek Szent Mihály napjától Szent György napjáig voltak jogosultak mérni. A rendelet értelmében az e végzésnek vakmerően ellenszegülő alattvalók és jobbágyság büntetés 12 forint pénzbírságban lett meghatározva, melynek kétharmad része a megye szükségére, egyharmada pedig az eljáró szolgabíró és esküdtjének javára kellett behajtani. Ehhez hasonlóan a megadott határidőt követően mérni kezdett bort le kellett foglalni, és kétharmad részét a köz hasznára, egyharmadát pedig a szolgabírónak kellett juttatni.

A vármegyékben tilalmazott tevékenységnek számított a bor hamisítása is, melyre jó példa a következő Zala megyei statútum. *„Mindamellett pedig az új apát és a többi kapornaki apát és a szentgróti Hagymási urak élelmiszerek szállítását és behordását ne akadályozzák törvényszékünk idején, és a kereskedést ezután magukhoz ne vonhassák önhatalmúlag, és borokat, melyek romlottak és felhígítottak, vagy annál magasabb áron, mint amit ennek a vármegyének e részeiben adnak el, ne mérhessenek, ezért, ha ugyanezek az apát urak elrontott vagy hígított, azaz vízzel kevert borokat méretnének, akkor a mindenkor állított alispán urak a romlott bort vizsgáltsák meg, és ha a bort annyira romlottnak találják, hogy haszna nem vehető, akkor, ha másik bort és jobbat ugyanezek az apáturak nem adnak azonnal kimérésre, ugyanezeknek az alispánoknak álljon hatalmában mindenképpen azt a hordót feltörni, és a bort kiönteni, ha pedig ugyanezek az alispánok vonakodnának ezt végrehajtani, a nemesek egyetemének legyen hatalma ugyanazt felverni, és a bort kiönteni”*.⁸

A hazai bortermelők érdekeinek védelmében több rendelkezés is tiltotta a külföldi borok behozatalát az országba, így kényszerítve rá a lakosokat arra, hogy hazai bort vásároljanak. Erre látunk példát a következő Vas megyei statútumban is. *„Hasonlóképpen elrendeltetett a köz hasznára és előnyére, hogy stíriai borokat az országba be ne hozzanak. Ha pedig valaki megpróbálna behozni, bárkinek, aki e megyébe borok behozatalának tudomására jut, álljon hatalmában a behozandó borokat elvenni, és tulajdon hasznára fordítani.”*⁹ Ez a rendelkezés a vármegye bármely lakosát feljogosítja arra, hogy amennyiben tudomására jut, hogy valaki a

⁷ „ut nemo ex colonis seu jobbagiones tam dominorum magnatum, quam dominorum nobilium... ubi promontoria adjacent, a festo Divi Georgii Martyris usque ad festum Sancti Michaelis Archangeli, vina educillare audeat.” – CS II/1. 95.o.

⁸ CS V/1. 2.o.

⁹ CS V/1. 65.o.

fenti rendelkezést megszegve idegen bort hozott be az ország területére, tőle a behozott bort elvegye, és saját hasznára fordítsa.

Szabolcs megye 1627-ben kiadott rendelete azokról a jobbágyokról rendelkezik, akik földesuruk kárára és sérelmére árusítanak bort. A statútum értelmében bárkinek a területén találnak olyan földművest, aki saját borát az ilyen bort mérő nemes kárára és sérelmére merészel kitenni és kimérni, az ilyen nemes panaszt tehet az alispánnál vagy a szolgabírónál. Amennyiben ez megtörtént a szolgabíró a nemes bormérésének kárára mért bort magának lefoglalhatja. Ez a törvényhatósági rendelet 12 forint pénzbírsággal sújtja azokat a nemes vagy nem nemes személyeket, akik bort szokatlan és törvénytelen mértékkel mérnek. Az egyetlen igaz és törvényes mérték a statútum alapján a budai mérték volt, mely a 17. században 54 liternek felelt meg. Minden akár kisebb, akár nagyobb mérték használata szabálytalan volt, és minden alkalommal, ahányszor vétkesnek találták őket, 12 forinttal sújtotta le a bormérőkre a statútum.

Abaújmegye két statútuma is közel azonos módon rendelkezik az italmérés kérdéséről: az egyik az 1612-ben kiadott, a másik az előbbi megerősítésének számító 1701-ben elfogadott rendelet. A jogszabály megalkotásának okát maga a statútum is rögzíti: a nemes emberek panaszkodtak arra, hogy a parasztok italmérési tevékenysége miatt a bor és sör árusításában „nagy fogyatkozásban” vannak, és emiatt a közgyűlés egyező akarattal azt a rendelkezést hozta, hogy paraszt ember nemes ember borára és sörére semmiképp ne merészeljen árusítani. Ha ez mégis megtörténne a sérelmet szenvedett nemes az alispánt vagy a szolgabírárt keresse fel, akinek feladata a szabályszegő paraszt felkeresése, a bor lefoglalása, és 12 forint bírság kiszabása volt. Az a kocsmáros parasztember, akinek nem volt 12 forint értékű marhája, személyi szabadságától lett megfosztva, és a szolgabíró vagy az alispán úr őrizetében volt mindaddig, amíg a 12 forintot meg nem fizette.

II. Jelenlegi szabályozás

Jelenlegi szabályozásunk szerint a bor a jövedéki termékek körébe tartozik, így a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól szóló 2003. évi CXXVII. törvény tárgyi hatálya alá tartozik. A szabályozás alapján különbséget tehetünk a termelői borkimérés és a nem árutermeléssel összefüggő borkereskedelem között. E fejezetben nagyobb hangsúlyt az előbbi kérdésre fektetek, mert ezt kívánom részletesebben összehasonlítani a XVI-XVIII. századi italmérés szabályozásával.

A jövedéki adóról szóló törvény 7.§ 48. pontja szerint a termelői borkimérés: „az egyszerűsített adóraktárban¹⁰ vagy az egyszerűsített adóraktár engedélyes tulajdonában, használatában lévő üzlethelyiségben¹¹ a saját termelésű szőlőbornak elvitelre vagy borkóstolás céljából helyben fogyasztásra, nem a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény (a továbbiakban: Kertv.) 2.§ 30. pontja szerinti vendéglátás keretében történő értékesítése”. E definíció szerint a termelői borkimérés csak saját előállítású szőlőborra vonatkozik, vett szőlőből készített borra nem. A tevékenység folytatását a termelőnek¹² először az egyszerűsített adóraktár engedély kérelmének a benyújtásakor kell az adóhatóság felé jeleznie, ugyanakkor a jegyzőnek is be kell jelentenie. A korábbi szabályozás szerint a termelő csak a pincéjében folytathatott borkimérést, ám a 2012. január 1-jén hatályba lépett módosítás értelmében már a termelő használatában, illetve tulajdonában lévő üzlethelyiségben is jogosult e tevékenységet űzni. Az intézkedéssel a gazdák árusítási feltételei javulnak, mert pincéjüktől távol, közvetlenül a fogyasztóknak is árulhatják a bort. A termelő összefogást erősíti az a rendelkezés is, hogy a több gazda által közösen üzemeltetett boltban is lehetséges a borkimérés.

A Jöt. 85.§ (2) bekezdés alapján termelői borkimérés keretében szőlőbor értékesíthető helyben fogyasztásra, illetve elvitelre kimérve palackos és kannás¹³ kiszerelésben. Hordós kiszerelésű szőlőbor külön bejelentés nélkül értékesíthető helyben fogyasztásra vagy – legfeljebb 10 literes kannás kiszerelésben – elvitelre kimérve. A termelő borkiméréssel kapcsolatban fontos kitérni a borkísérő okmányra, mely a szőlőbor szállításához alkalmazandó, a vámhatóság által kiadott vagy a vámhatóság engedélyével formanyomtatványként, illetve számítógéppel előállított szigorú számadású bizonylat. Pincéből közvetlenül, végső fogyasztóknak termelői borkimérés keretében értékesített szőlőbort az egyszerűsített adóraktár engedélyesnek borkísérő okmánnyal kell ellátnia.

A fentiek alapján megállapítható, hogy szőlőbor értékesítése csak egyszerűsített adóraktári engedély birtokában történhet, hiszen az adómentesen előállítható szőlőbor mennyisége csak a saját fogyasztás célját szolgálhatja, így azt értékesíteni nem lehet. Ahogy a XVI-XVIII. században sem lehetett a bort korlátlanul értékesíteni, ma sem lehet. Bár napjainkban nem a földesúr kocsmáltatási joga szab határt az italmérésnek, ma is

¹⁰ Egyszerűsített adóraktári engedélyre csak az jogosult, aki kizárólag a jövedéki törvény által szőlőborként definiált termék előállításával, raktározásával foglalkozik.

¹¹ Üzlethelyiségnek minősül a kereskedelmi tevékenység folytatása céljából létesített vagy használt épület, illetve önálló rendeltetési egységet képező épületrész, helyiség is.

¹² Szőlőtermelő: az a személy, aki a tulajdonában, haszonbérletében vagy más jogcímen használatában lévő szőlőültetvényt művel.

¹³ A kannás kiszerelésű szőlőbor csak hivatalos zárral értékesíthető.

engedélyköteles tevékenység a bormérés. Így arra is eltérő szabályozás vonatkozik, hogy a termelő saját borát értékesíti, vagy mástól szerzett terméket ad tovább. Ahogy a jobbágyra is más szabály vonatkozott akkor, hogy szőlőhegyen termelt bort mért ki, és akkor is, ha szőlőhegy hiányában idegen bort volt kénytelen árusítani.

A jövedéki termékek közül a szőlőbor az egyetlen, ahogy a belföldi kereskedelem, az export és import esetén is több választási lehetőség közül lehet választani. Lehetőség van jövedéki engedéllyel, illetve adóraktári engedéllyel is végezni a kereskedelmi tevékenységet. A jövedéki engedélyes kereskedőnek jövedéki nyilvántartást, továbbá annak illetve közösségi kereskedőkre vonatkozó részét is (bejegyzett kereskedőként szállítási nyilvántartást is) kell vezetnie, továbbá harmadik országos export vagy import esetén a tevékenységhez kapcsolódó, meghatározott adattartamú nyilvántartásokat is vezetnie szükséges. Ezzel szemben az EAR engedélyesek csak a pincekönyv vezetésére kötelezettek.

Az EAR engedély feljogosítja a kereskedőt, hogy belföldi termelőktől beszerezzen szőlőbort, amit belföldön és külföldön is értékesíthet; más tagállamból adófelfüggesztéssel szerezhetsz szőlőbort, melyet belföldön és külföldön is értékesíthet; valamint harmadik országból importálhat szőlőbort, melyet belföldön és külföldön is értékesíthet. Ezzel szemben a jövedéki engedély a következőkre jogosít: belföldi termelőtől és kereskedőtől is beszerezhet szőlőbort, melyet akár belföldön, akár külföldön is értékesíthet, valamint ahhoz, hogy más tagállamból adófelfüggesztéssel is fogadhasson szőlőbort a jövedéki engedélyét bejegyzett kereskedői tevékenységgel is ki kell egészíteni, így a beszerzett terméket az előbbiekhöz hasonlóan belföldön, illetve külföldre is értékesítheti.

III. Összegzés

A tanulmányomban leírtak összegzéseként megállapítható, hogy az italmérés vármegyei szabályozásának központi kérdése az volt, hogy az év meghatározott időszakában csak a földesúr, míg a másik felében csak a jobbágy árusíthatta borát. A bor árusítására vonatkozóan ilyen időbeli korlátozás napjainkban nem lelhető fel a jogszabályokban. Ám ma is csak engedéllyel lehet bort mérni, még hozzá különbséget tesz a szabályozás ma is abban, hogy a szőlőtermelő saját borával kereskedik, vagy idegen (akár belföldről, akár külföldről beszerzett) bort árusít. A jogszabályok régen és most is megkövetelik, hogy csak a megengedett módon és mértékkel lehessen bort mérni: a vármegyékben budai akó volt a hiteles mérték, ma pedig meghatározzák a palackok, kannák és hordók méretét és űrtartalmát is.

Lovas László

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz Elméleti-történeti tagozatának tagja

Néhány gondolat a sérelemdíj intézményéről a római *iniuriák* kontextusában

I. Bevezető

2014. március 15-én hatályba lépett az új Polgári Törvénykönyvünk (2013. évi V. törvény, a továbbiakban „új Ptk.”) mely bevezette a sérelemdíj intézményét. Bár a magyar jogrendszerben újszerűnek hatott e jogintézmény, azt semmiképpen nem mondhatjuk, hogy előzmények nélküli lenne. Azt nehéz lenne vitatni, hogy a kontinentális jogrendszer elméleti alapjai – ellentétben az angolszász jogrendszerrel – közös tartópillérekre fekszenek, és ez alól a magyar jogrendszer sem kivétel. Ez a közös tartópillér pedig a római jog, melynek vizsgálata mindig előremutató lehet ha új jogintézményt vezetnek be, vagy honosítanak meg. A római *iniuriák*ban már megtalálhatóak voltak az alapjai, pontosabban a csírai a „személyiségvédelemnek”, melyek aztán hosszú évszázados, sőt évezredes fejlődés következtében a modern európai személyiségvédelem kialakulását eredményezték.

II. A sérelemdíj és az *iniuria* kapcsolata

Vizsgálódásunkat mindenképpen a római *iniuriáknak*, a XII táblás törvény időszakában kialakult attribútumai áttekintésével kell kezdenünk. A XII táblás törvény *iniuriáira* az eredményfelelősség volt jellemző. Ez nem véletlenül alakult így ki. A kor jogászai a szándékosságot, gondatlanságot még nem tudták megkülönböztetni, így csak az okozati összefüggést vizsgálták. Ha az a cselekmény és kár között fennállt, akkor az *iniuria* megvalósult.¹ Az eredményfelelősségi rendszer még modern jogunkban is megjelenik, ellenben a kor büntetési rendszere mára természetesen teljes egészében megszűnt.

VIII,2:

Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.

¹ Pólay Elemér: A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez: Iniuria - tényállások a római jogban. JATE ÁJK, Szeged 1983. 29. o.

Ha bárki megcsonkít mást azt meg kell torolni kivéve, ha vagyoni kompenzációban megállapodtak.²

A XII táblás törvény idézett tényállása egyértelműen rendelkezik a *talio*-elv alkalmazásáról, míg a következő *inuiria*-tényállás tarifális pénzbüntetést alkalmaz:

VIII,3:

Manu fustive si os fregit libero, CCC, si servo, CL, poenam subito.

Ha egy személy eltöri egy szabad ember csontját kézzel vagy bottal 300 as a büntetése, még ha egy rabszolgának okozza ezt akkor 150 as.³

A két példán keresztül is jól látható, hogy itt tulajdonképpen eredménytényállásokkal állunk szemben. Nem számított milyen magatartással követik el az *iniuriát*, ahogy az sem, hogy azt gondatlanul vagy szándékosan teszik. A XII táblás törvény büntetési rendszerén pedig már a rómaiak is viszonylag gyorsan túlléptek, mert merevsége elégtelennek bizonyult a gazdaság gyors fejlődésének következtében.⁴

Tovább lépve a preklasszikus-klasszikus korra, megállapítható, hogy már jól meghatározható feltételei alakultak ki az *iniuriáknak*:

Szükséges volt, hogy a cselekményt *adversus bonos mores* kövessék el. Ez egy objektív tényállási elem volt, amely azt várta el, hogy a tett sértse a *boni mores*t. Így tulajdonképpen a közerkölcs volt az az objektív elem, amelyet mindenkinek tiszteletben kellett tartania.⁵ A következő fragmentumban is ez olvasható:

Ulpianus D,47,10,15,2:

Ait praetor: Qui adversus bonos mores convicium cui fecisse cuiusve opera factum esse dicetur, quo adversus bonos mores convicium fieret: in eum iudicium dabo.

A praetor azt mondja, hogy keresetet ad az ellen, aki azt állítja, hogy őt más a jó erkölccsel ellentétes módon bántalmazta.

Véleményem szerint az *adversus bonos mores* előképe a modern kori a felróhatóság intézményének, minthogy mind a kettő objektív követelmény. A közrend és a közerkölcs sérelme is egy általános mérce volt csak úgy, mint ma az általában elvárható magatartás.

² Allan Chester Johnson, Paul Robinson Coleman-Norton, Frank Card Bourne, Clyde Pharr: Ancient Roman Statutes: A Translation with Introduction, Commentary, Glossary, and Index. The Lawbook Exchange, Clark New Jersey 2003. 11. o.

³ Johnson – Coleman-Norton – Bourne – Pharr: i.m. 11. o.

⁴ Pólay: i.m. 48. o.

⁵ Pólay: i.m. 88. o.

Szintén fontos eleme a preklasszikus-klasszikus kori *iniuriáknak*, hogy azok erősen tényálláshoz kötöttek, amely nyilván nem meglepő a kazuisztikus római jog fényében.

Ulpianus D, 47,10,7,4:

Quid iniuriae factum sit, certum dicat.

A praetor előtt pontosan meg kellett jelölnie a sértettnek, hogy milyen *iniuriát* szenvedett.⁶

Tehát ahogyan Sólyom is megállapítja, az elkövetési magatartás tényálláshoz kötött maradt.⁷ Ebben csak a posztklasszikus kor hozott változást. Megjelent a *generáliniuria*, amely a jusziniánuszi korszakban teljesedett ki, és amely a *ius* ellentétéként már minden jogsértést magába foglalt.⁸ Az új Ptk. szintén általános érvénnyel védi a személyiségi jogokat.

A következő tényállási elem a kár bekövetkezése. Mivel a bíró egyrészt a kárhoz viszonyítottan becsülte meg a *poena* összegét, másrészt pedig az *iniuria* magába foglalta a magánjogi sérelem reparációját és a felmerülő vagyoni kártérítést is, így szükség lehetett a kár meglétére.⁹ Ezzel szemben az új jogintézmény legmeghatározóbb eleme, hogy – szemben az *iniuriával*, vagy akár a korábbi nem vagyoni kártérítéssel – a sérelemdíjnál nincs szükség a jogsértés tényén kívül további hátrány bekövetkeztének bizonyítására. Azonban mivel a sértett fél „az őt ért nem vagyoni sérelemért” követelhet sérelemdíjat, így alaposan feltehető, hogy nem vagyoni sérelem nélkül nincs lehetőség sérelemdíj követelésére.¹⁰ A jogellenes károkozás és a felróhatóság mellett tehát valamilyen nem vagyoni kárnak is be kell következnie okozati összefüggésben a magatartással.

Az okozati összefüggés a magatartás és a kár között lényeges volt és lényeges ma is. Valószínűnek mutatkozik, hogy a római jogászok vizsgálták ezt a problémát,¹¹ hiszen ez volt a legegyszerűbben felfedezhető kapocs a magatartás és a kár között.¹²

⁶ Pólay: i.m. 51. o.

⁷ Sólyom László: A személyiségi jogok elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1983. 148. o.

⁸ Pólay: i.m. 105. o.

⁹ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Dialóg Campus, Budapest–Pécs 2016⁴. 246. o.

¹⁰ Új Ptk. Tanácsadó Testület véleményei: Hozható-e olyan ítélet, amely a személyiségi jog megsértése esetén azon az alapon utasítja el a sérelemdíj iránti keresetet, hogy a sérelmet szenvedett felet nem érte hátrány? [Ptk. 2:52.§]. <http://kuria-birosag.hu/hu/content/hozható-e-olyan-itelet-amely-személyiségi-jog-megsértése-eseten-azon-az-alapon-utasítja-el> (2016.09.22.)

¹¹ Vö. Jusztinger János: 'Általános részi' alapkérdések az antik római büntetőjogi praxisban. Scriptura 2015/2. sz. 112. o.; János Jusztinger: Dogmatics of Criminal Law and the Roman Jurisprudence. Journal on European History of Law 2016/1. sz. 77. o.; Jusztinger János: A büntetőjogi dogmatika előképei az antik római jog kazuisztikájában. Benedek Ferenc kutatásainak tükrében. In: Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete. Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből (szerk. Bíró Zsófia – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila). PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, Pécs 2016. 82-83. o.

¹² Pólay: i.m. 29. o.

Esszenciális jelentőségű volt az ókori jogászok számára a szándékosság. Ez volt az az új vívmány, amely következtében a XII táblás törvény eredményfelelősségi rendszere eltűnt.¹³ Ezt az alábbi forráshely is alátámasztja:

Paulus D,47,10,4:

Si, cum servo meo pugnum ducere vellem, in proximo te stantem invitus percusserim, iniuriarum non teneor.

Ha amikor a rabszolgámat szándékozom megütni az öklömmel, de én akaratlanul megütlek téged miközben a közelemben állsz, nem leszek felelős *iniuriáért*.¹⁴

Modern jogunkban a személyiségsértés megvalósulásának már nem feltétele a szándékosság, gondatlanul is megvalósulhat.

Végül a *contumelia*, azaz más lebecsülésének kifejezése az utolsó megvizsgálandó eleme az *iniuriának*. A *contumelia* szubjektív tényállási eleme volt a „személyiségsértésnek”, mely nélkül nem lehetett keresetet indítani az ügyben.¹⁵ A sérelemdíjnak ez már nem feltétele, igen nehéz is lenne bizonyítani ennek bekövetkezését.

III. Európai modellek

III.1. Hollandia

A sérelemdíjat nem csak az *iniuriával* érdemes összehasonlítani, hanem röviden ki lehet térni néhány európai megoldásra is a személyiségvédelem területén. A holland és a magyar személyiségvédelmi rendszert talán a rugalmas-rugalmatlan fogalompárral lehet a legjobban leírni. A holland szabályozás igen jövőbemutató, mondhatni szimpatikus módját választotta a személyiségi jogok védelmének. Ugyanis egy kétlépcsős rendszert vezetett be a jogellenes magatartások vizsgálata érdekében. Ennek segítségével könnyebben ki lehet szűrni a bagatell ügyeket. A holland polgári törvénykönyv (The Burgerlijk Wetboek) szabályozása és a holland legfelsőbb bíróság, a Hoge Raad gyakorlata kialakította az ún. komoly jogsértés klauzuláját. A bíró a pszichés sérelmek esetében tehát (a fizikai sérelmek esetében egyértelmű a cselekmény súlyossága) két szűrőn keresztül szemléli a jogsértést, azon belül is a jogsértő magatartást. Az első lencse egy általános objektív szűrő, mely igencsak hasonlatos az *adversus bonos mores* intézményéhez, minthogy a bíró saját tapasztalatai alapján, melyek nyilvánvalóan nem

¹³ Pólay: i.m. 30. o.

¹⁴ Roland Wittmann: Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht. C.H.Beck, München 1972. 56. o.

¹⁵ Lábady Tamás: Az eszmei kártérítés antikja. Jura 1994/1. sz. 7. o. http://jura.ajk.pte.hu/JURA_1994_1.pdf (2016. 07.02.)

függetlenek a társadalmi elvárásoktól, közérdektől, közerkölctől megvizsgálja, hogy a cselekmény alkalmas lehetett-e személyiségsértésre. Amennyiben önmagában a cselekmény nem lehetett alkalmas személyiségsértés okozására, a bíró azt nézi meg, hogy a felperes személyiségére lehetett-e káros hatása a cselekménynek, függetlenül attól, hogy milyen a cselekmény társadalomban elfoglalt megítélése.¹⁶ Ez utóbbi már egy szubjektív szűrő, mely csak a károsulttal foglalkozik. Nehéz párhuzamot vonnunk a holland és a magyar rendszer között, hiszen itt tulajdonképpen egy féloldalas szűrőrővel állunk szemben, amely egyik oldalon megállapítja, hogy a cselekmény az általános közfelfogás szerint alkalmas a személyiségsértésre, és megítéli a fájdalomdíjat; míg a másik oldalon átengedi a cselekményt egy szubjektív tartományba, ahol már nincs szerepe a cselekmény társadalmi értékelésének. Ezzel szemben a sérelemdíj intézményénél, ha a felróhatóságot egy objektív zsinórmértéknek vesszük, akkor ezen feltétel nem teljesülése elutasítást von maga után.

III.2. Franciaország

A személyiségi védelemnek sajátos útját alakította ki a francia jogrendszer. Két összefüggő *generálklauzula* alkalmazandó minden felelősségi területre, és nincs megfogalmazva a jogellenesség, a kár vagy vétkeesség definíciója. Ennek következtében a jogszabály éppúgy vonatkozik a vagyoni károkra, mint a nem vagyoni károkra.¹⁷ A francia jogban szükség van a kárra (*dommage*), illetve az okozati összefüggésre (*lien de causalité*) a kár és a károkozó cselekmény között. Végül szükség van vétkeességre (*faute*), akár annak a gondatlan akár a szándékos alakzatára (A másik *generálklauzula* külön kiemeli a gondatlanságot.). Ez a *faute* alapulhat törvényszegésen (*violation d'un devoir légal*), íratlan fennálló kötelezettségen, nem szándékos bűncselekmény elkövetésén, vagy joggal való visszaélésen (*abus de droit*).¹⁸ A francia jog tehát rendszerét tekintve igen hasonló a magyar szabályozáshoz, azonban a bíróságok számára sokkal nagyobb szabadságot adott a személyiségi jogok kimunkálásában, másrészt büntető jelleget is hordoz magában a fájdalomdíj.¹⁹

¹⁶ Fézer Tamás: Az erkölcsi károk megtérítése de lege lata és de lege ferenda (PhD értekezés). Miskolc 2008. 104–105. o. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5548_section_1230.pdf (2016.11.11)

¹⁷ Fézer: i.m. 140–141. o.

¹⁸ Cees van Dam: European Tort Law. OUP Oxford, Oxford 2013. 57. o.

¹⁹ Fézer: i.m. 143. o.

III.3. Németország

A német személyiségi jogvédelem, a fent említett jogi megoldásokhoz képest egy merőben merev rendszert alkot, bár a *common law* merevségétől még messze áll. A német jogban a felelősség megállításához a következő elemekre van szükség: egy kodifikált szabály megsértése (*Tatbestandswidrigkeit*), jogellenesség (*Rechtswidrigkeit*), szándékosság vagy gondatlanság (*Verschulden*), okozatosság (*Kausalität*), és kár (*Schaden*). Egyértelmű tehát, hogy az általános károkozás tilalmával ellentétben, itt jelentős korlátot szabnak a bíróság számára. A kodifikált normák jelenthetik egy másik ember védett jogának a megsértését, jogszabály megsértését, illetve szándékos károkozás *contra bonos mores*. Ezek közül a mások védett jogának megsértése szorul rövid magyarázatra. A BGB (Bürgerliches Gesetzbuch) mások védett jogán belül védelemben részesíti az életet, testi épséget, egészséget, személyes szabadságot, tulajdont és más jogokat. (823. § 1). A „más jogok” eredetileg csak a felsoroltakkal összefüggésben voltak értelmezve, még nem a Német Legfelsőbb Bíróság (BGH) egy ügyében meg nem állapította az általános személyiségi jog létezését a „más jogokhoz” kapcsolódóan. Azonban ennek alkalmazása a mai napig problémákat okoz.²⁰ A német személyiségi jogvédelem tehát, a magyar sérelemdíjhoz képest kötöttebb, gyakran jogalkalmazási nehézséget is okozó rendszer, mely – az európai példákkal összehasonlítva – talán a bíró mérlegelési lehetőségét túlzottan is csorbítja.

IV. Nevesített személyiségi jogok

Az új magyar Ptk. nevesített személyiségi jogai közül érdemes lehet néhányat tüzetesebb vizsgálat alá vonni. Ez komoly segítség lehet a jogalkalmazók számára, hogy a joggyakorlat nélküli új jogintézménynek iránymutatásul szolgáljon.

IV.1. Testi sértés

A testi sértés, mint önálló, egy tényállásban szabályozott személyiségsértés a *lex Cornelia de iniuriis*ban valósult meg, melyet Sulla i.e. 81-ben bocsátott ki:²¹

Ulpianus 47,10,5 pr.:

²⁰ Dam: i.m. 79–89. o.

²¹ Pólay: i.m. 66. o.

Lex Cornelia de iniuriis competit ei, qui iniuriarum agere volet ob eam rem, quod se pulsatum verberatumve domumve suam vi introitam esse dicat (...).

A *lex Cornelia* az *iniuriákkal* kapcsolatban utal egy személyre, aki pert kívánt indítani *iniuria* miatt, mert azt mondta, hogy őt megütötték (*verberare*), meglökték (*pulsare*), vagy a házába erőszakkal behatoltak (*domum vi introire*).

A *verberare* és a *pulsare* között Aulus Ofilius tesz különbséget:

Ulpianus D, 47,10,5,1:

Inter pulsationem et verberationem hoc interest, ut ofilius scribit: verberare est cum dolore caedere, pulsare sine dolore.

Tehát a *verberare* fájdalmat okoz, míg a *pulsare* fájdalom nélküli lökést (ütlegelést) jelent.²²

Auctor ad Herennium (4.25.35) szerint is az *iniuria* egyik elkövetési módja a *pulsare*:
Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus aut convicio auris aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant.

Az *iniuria* alatt azt értjük, hogy valakit ütlegelés által megsértenek, vagy az érzékenységet sértik beszéddel, vagy a hírnevét csorbítják botrány által.²³

A fájdalom nélküli ütlegelés a modern kori tetteges becsületsértés előképe lehet, mely szintén megvalósulhat tettel, de akár testi gesztussal is.

A köztársaság végén az *actio legis Aquiliae utilis* segítségével lehetővé vált a szabad ember elleni gondatlan testi sértés megbüntetése is, de csak abban az esetben, ha az *urere*, *rumpere*, vagy *frangere* mentek végbe.²⁴ Ezzel tulajdonképpen – némi megszorítással – kifejlődtek a modern személyiségi jogvédelem testi sértésekre vonatkozó rendelkezései. A testi sértés okozása széles körben szankcionálhatóvá vált.

IV.2. Magánlakás védelme

Az új Ptk. védelemben részesíti a magánlakást (Ptk. 2:43. § b). A magánlakás a személyes szabadsághoz kapcsolódó elem, mely a privát szféra és ezzel együtt a személyes szabadság biztosításának egyik elsődleges kelléke. Ebben az esetben tehát egy tárgy védelme közvetetten

²² Sály Pál: Sulla büntetőjogi reformjai (Phd értekezés), Miskolc 2002. 148. o.

²³ Harry Caplan: *Ad C. Herennium de ratione dicendi* (Rhetorica ad Herennium). Harvard University Press, Massachusetts 1954. 317. o.

²⁴ Pólay: i.m. 68. o.

szolgálja egy jog kiteljesedését.²⁵ A fent említett Ulpianustól származó fragmentumban, *domum vi introire* jelentése: „más lakásába behatolni az illető akarata ellenére.”²⁶ Ez egyaránt jelentette a tulajdonos akarata ellenére történő behatolást, illetve a visszatérésének megakadályozását. (Cic, Pro. Caec. 12. 35)²⁷ A klasszikus korban még több jogeset példa mutat rá a magánlakás védelmének rendszerére:

Ulpianus D, 47,10,5,2:

Domum accipere debemus non proprietatem domus, sed domicilium. Quare sive in propria domu quis habitaverit sive in conducto vel gratis sive hospitio receptus, haec lex locum habebit.

Ulpianus D, 47,10,5,3:

Quid si quis in villa habitet vel in hortis? Idem erit probandum.

Mindenkinek, aki a saját házában vagy bérelt házban lakik, vagy ingyenesen megszáll, vagy vendégként lakik valahol, esetleg falusi villában, vagy a kertben lakik, joga van a házjog megsértése címén *actio legis Corneliae*-val perelni.

Ulpianus D, 47,10,5,4:

Et si dominus fundum locaverit inque eum impetus factus sit, colonus aget, non dominus.

Ha a tulajdonos bérbe adta az ingatlant és oda erőszakkal belépnek, a bérlő és nem a tulajdonos indíthat keresetet.

Paulus D, 50,17,103:

Nemo ex domo sua extrahi debet.

Paulus ediktumkommentárja szerint senkit nem lehet kidobni a saját házából.²⁸

Ezek a fragmentumok, illetve a jogelv talán segítségére lehet a jogalkalmazóknak az új Ptk. magyarázatában. A szikár megfogalmazása a törvénynek nevezetesen: a nevesített személyiségi jogok sérelmét jelenti különösen a személyes szabadság, a magánélet, a magánlakás megsértése (Ptk. 2:43. § b), lehetőséget biztosít a bíróságoknak, hogy a törvény adta keretek között magas szintű védelmet nyújtsanak ennek a társadalmilag nagyon fontos „tárgynak”. Ptk. kommentárral összehasonlítva a római jogi fragmentumokat tulajdonképpen

²⁵ Tóth Endre, Takács Péter, Csehi Zoltán: PTK Második könyv, Harmadik rész: Személyiségi jogok. http://projektjeink.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/ptk_e_learning/ptk3/lecke1_lap2.html (2016.10.29.)

²⁶ Pólay: i.m. 61. o.

²⁷ Pólay: i.m. 61. o.

²⁸ Gabriel Adeleye, Kofi Acquah-Dadzie, Thomas J. Sienkewicz, James T. McDonough Jr: World Dictionary of Foreign Expressions: A Resource for Readers and Writers. Bolchazy-Carducci Publishers, Wauconda Illinois 1999. 261. o.

ugyanazok a körvonalak rajzolódnak ki. A joggyakorlat és a kommentár is kiterjesztően értelmezi a magánlakást, legyen az életvitelszerű tartózkodásra szolgáló helyiség, vagy csak éjjeli szálláshely, és csakugyan hasonló eredményeket követel meg a modern jogunk és a római jog, vagyis az ott lakó akarata ellenére történő bemenetel, bennmaradás, vagy a lakó jogellenes akadályozása abban, hogy bemenjen magánlakásába.²⁹

IV.3. *Violatio convicio aurum*

A preklasszikus korban egy új tényállás jelenik meg *convicium* néven. A *convicium* egy sajátos átmeneti állapotot képez a *reál*-és *verbáliniuriák* között, mert bár még a tetteges személyiségértések között tartották számon a rómaiak ezt a tényállást, modern értelemben már egyértelműen a *verbáliniuriák*hoz soroljuk. Ez tehát a fülek megsértését jelentette macskazene által, melyeket csoportosan kiabáltak. Talán ez a becsületsértés első kezdetleges megjelenési formája.³⁰ A megvalósulásához szükség volt arra, hogy a közrend és a jó erkölcs a kiabálás által sérelmet szenvedjen, illetve, hogy konkrét címzettje legyen.

Ulpianus D,47,10,15,9:

Cui non sine causa adiectum est: nam si incertae personae convicium fiat, nulla executio est.

Azt a szót, hogy bántalmazni másokat nem lehet ok nélkül használni. Ha a kiabálás olyan személy ellen irányult, aki nincs meghatározva, akkor a hangoskodó nem lehetett megvádolva.³¹

A sértettnek a *convicium* elkövetésénél nem kell jelen lennie, de a személye ellen kell, hogy irányuljon.

Ulpianus D,47,10,15,7:

Convicium non tantum praesenti, verum absenti quoque fieri posse Labeo scribit. Proinde si quis ad domum tuam venerit te absente, convicium factum esse dicitur. Idem et si ad stationem vel tabernam ventum sit, probari oportere.

Ha valaki úgy érzi megsértették, *convicium* által, bár nincs jelen abban az időpontban, amikor elkövették a cselekményt, akkor a jogosult *actio iniuriarum* keresetet indíthat összhangban Ulpianus rendelkezéseivel, Labeo szavai szerint.³²

²⁹ Csehi Zoltán (szerk.): Az új Polgári Törvénykönyv Magyarázata - Kommentár a 2013. évi V. Törvényhez. Menedzser Praxis Szakkiadó, Budapest 2014. 45. o.

³⁰ Pólay: i.m. 53. o.

³¹ María José Bravo Bosch: La injuria verbal colectiva. Librería-Editorial Dykinson, Madrid 2007. 154. o.

³² Bosch: i.m. 162. o.

Paulus D,47,10,42:

Iudici ab appellatoribus convicium fieri non oportet: alioquin infamia notantur.

Convicium az is, ha a bírói ítélet ellen fellebbezők a bírót gyalázzák, és *infamiával* sújtják őket.

A fragmentumok alapján megállapítható, hogy a ma létező szabályok összhangban állnak a római jogi szabályozással. Így sem most, sem akkor nem kellett jelen lennie a sértettnek az elkövetéskor. Azonban a *convicium*, bár valóban az első lépés lehetett a becsület védelme irányába, a modern szabályozástól még messze állt. Erősen tényálláshoz kötött magatartás és szigorú feltételek jellemezték, illetve az egyéni becsület védelme még háttérbe szorult a közérkölc védelmével szemben.

IV.4. *Infamatio*

Ulpianus D,47,10,15,25:

Ait praetor: Ne quid infamandi causa fiat. Si quis adversus ea fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam.

A *praetor* mondja: Olyan céllal, hogy mások jó hírnevét megsértsék semmi ne legyen elkövetve, és ha bárki megsérti ezt a rendelkezést, meg fogom büntetni őt az ügy körülményei szerint.

Továbbá pontosan meg kellett jelölni, hogy milyen *infamáló* magatartás történt, mert az *actio iniuriarum* megadásának feltétele ezt megkívánta.³³

Ulpianus D.47.10.15.27:

Generaliter vetuit praetor quid ad infamiam alicuius fieri. Proinde quodcumque quis fecerit vel dixerit, ut alium infamet, erit actio iniuriarum. Haec autem fere sunt, quae ad infamiam alicuius fiunt (...).

Általánosságban a *praetor* megtilt minden cselekményt, ami *infamiát* okozna valakinek. Ennél fogva bármi olyan, amit egy személy csinál vagy mond és van esélye, hogy másokat rossz hírbe hozzon, az tilos.³⁴

Ez az *iniuria*-tényállás, már nagyobb szabadságot biztosított a *praetornak*, így a kereset odaítélésekor már nem a feltétlenség képét mutatta. Széles kazuisztikája alakult ki ennek az *iniuria*-tényállásnak, de éppen ez a római kazuisztikus gondolkodásmód akadályozta az ókori

³³ Pólay: i.m. 77. o.

³⁴ Paul du Plessis: Borkowski's Textbook on Roman Law. Oxford University Press, Oxford 2015. 348. o.

római jogászokat, hogy egy absztraktabb, elvontabb irányvonal mentén el tudják választani a jó hírnév megsértését a becsületsértéstől.

A becsületsértést úgy definiálja a jog, mint: „Más személy társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmas, kifejezőmódjában indokolatlanul bántó véleménynyilvánítás.” A véleménynyilvánításba beletartozik a tényállítás mellett az értékítélet is. Azonban önmagában a véleménynyilvánítás nem becsületsértés, csak ha a másik két feltétel is teljesül.³⁵

A jó hírnév megsértését jelenti: „Ha valaki más személyre vonatkozó és e személyt sértő, valótlan tényt állít vagy híresztel, vagy valós tényt hamis színben tüntet fel.” Ez esetben csak a tényállítás tartozik bele a fogalom meghatározásba.³⁶

Végsősoron azonban ez a nagy fokú absztraktság jogalkalmazási nehézségekhez vezethet, így a római jogi jogesetek vizsgálata segítségével lehet a jogalkalmazóknak egy-egy konkrét kérdés eldöntésében, hiszen a véleménynyilvánítás szabadsága és a becsület-jó hírnév sértés között vékony a határmezsgye.

Ulpianus D,47,10,15,29:

Si quis libello dato vel principi vel ali cui famam alienam insectatus fuerit, iniuriarum erit agendum: Papinianus ait.

Ha bárki megtámadja a másikat a jó hírnevét a császárhoz vagy bárki máshoz benyújtott beadvány útján, Papinianus azt mondja, hogy *actio iniuriarum*ot kaphat ellene.³⁷

Ulpianus D,47,10,5,9:

Si quis librum ad infamiam alicuius pertinentem scripserit composuerit ediderit dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, etiamsi alterius nomine ediderit vel sine nomine uti de ea re agere liceret et, si condemnatus sit qui id fecit, intestabilis ex lege esse iubetur.

Mikor valaki azzal a céllal, hogy mást rágalmazzon megír, összeállít vagy közzétesz bármit, vagy rosszindulatúan beszerzi azt, attól függetlenül, hogy névvel vagy anélkül tesz közzé, megvádolható és ha elítélik az *intestabilitas* kimondásával jár.

A római jog bár védte a becsületet és jó hírnevet, ennek középpontjában nem az egyén állt, hanem ahogy már volt róla szó a közérkölc, a közrend védelme. Az egyén védelmet kapott

³⁵ Csehi (szerk.): i.m. 38. o.

³⁶ Csehi (szerk.): i.m. 39. o.

³⁷ Bosch: i.m. 158. o.

de nem az őt ért sérelem, hanem a köz sérelme miatt. Ez az összefüggés minden *iniuria* tekintetében a római személyiségvédelem origóját jelenti.

A klasszikus kori kazuisztikában szintén nagy súllyal jelenik meg a vagyoni becsület védelme. Ezek közé tartozott a hitelrontás is, melyek többségében az *infamatio* tényállásához tartoztak:

Ulpianus D,47,10,15,32:

Item si quis pignus proscrisperit venditurus, tamquam a me acceperit, infamandi mei causa, servius ait iniuriarum agi posse.

Ha bárki közhírré teszi a kézizálog eladását, és kijelenti, hogy azt azután adja el, miután megkapta tőlem és ezt abból a célból teszi, hogy a vagyoni helyzetem negatívan láttassa, Servius azt mondja, hogy *actio iniuriarum*ot kapok.

Ulpianus D,47,10,15,33:

Si quis non debitorem quasi debitorem appellaverit iniuriae faciendi causa, iniuriarum tenetur.

Ha valaki úgy utal másra, mint az ő adósára, miközben a másik nem is az adósa, ő felelős lesz és ellene *actio iniuriarum*ot adhatnak.³⁸

További *iniuria*-tényállások is védték a hitelképességet:

Gaius D,47,10,19:

Si creditor meus, cui paratus sum solvere, in iniuriam meam fideiussores meos interpellaverit, iniuriarum tenetur.

Ha a hitelezőm, akinek kész vagyok fizetni a közvélemény előtt az kezesemet minden alap nélkül fizetésre szólítja fel, jóllehet kész vagyok a fizetésre, *actio iniuriarum* illet meg.

Ezek a töredékek a vagyoni becsület védelmében, kifejezetten pedig a versenyjogban lehetnek vezérfonalak, hiszen a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló törvény csak az alábbi generálklauzulát tartalmazza:

1996. évi LVII. törvény 3. §:

Tilos valótlan tény állításával vagy híresztelésével, valamint valós tény hamis színben való feltüntetésével, úgyszintén egyéb magatartással a versenytárs jó hírnevét vagy hitelképességét sérteni, illetőleg veszélyeztetni.

³⁸Michael Braukmann: Pignus: das Pfandrecht unter dem Einfluss der vorklassischen und klassischen Tradition der römischen Rechtswissenschaft. Wallstein Verlag, Göttingen 2008. 53. o.

IV.5. Szabad mozgáshoz való jog

Az új Ptk.-ban nevesített személyiségi jogként a szabad mozgáshoz való jog is szerepel. Ez jelenti a személy cselekvési szabadságát, szabad mozgását, és a tartózkodási hely szabad megválasztását. Így tehát ennek megsértése lehet, ha fenyegetéssel vagy kényszerrel valakit arra kényszerítenek, hogy valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűrjön.³⁹ A római jogtudósok szintén nagy jelentőséget tulajdonítottak ennek:

Ulpianus D, 47,10,13,7:

Si quis me prohibeat in mari piscari vel everriculum (quod Graece saginy dicitur) ducere, an iniuriarum iudicio possim eum convenire? Sunt qui putent iniuriarum me posse agere: et ita Pomponius et plerique esse huic similem eum, qui in publicum lavare vel in cavea publica sedere vel in quo alio loco agere sedere conversari non patiatur, aut si quis re mea uti me non permittat: nam et hic iniuriarum conveniri potest (...).

Ha valaki megakadályozza, hogy horgásszak vagy hálót vessek a tengerbe, perelhetem őt *iniuriáért*? Vannak azok, akik úgy gondolják, hogy *actio iniuriarum*ot kérhetek és közöttük van Pomponius is. A többség úgy tartja, hogy az eset hasonló ahhoz amikor valaki nem engedi nekem, hogy a nyilvános fürdőben fürödjek, vagy beüljek egy színházba, vagy csináljak valamit vagy sétáljak vagy leüljek más nyilvános helyeken, vagy ha valaki nem engedi meg nekem, hogy használjam a tulajdonomat. Ezekben az esetekben akkor *actio iniuriarum*nak van helye.⁴⁰

V. Összegzés

Jól látható tehát, hogy a római jog az évszázadok alatt egy olyan kazuisztikus rendszert épített ki, mely segítségével nagyon erősen körül bátyázta a személyiségnek a védelmét. A római birodalom bukását követően beköszöntött a „sötét középkor”, mely következtében a római jog vívmányai – köztük a személyiségvédelemmel kapcsolatos eredmények is – eltűntek. Azonban a római jog újra felfedezését követően ezek az eredmények lassan újra elismerést nyertek, és

³⁹ Csehi (szerk.): i.m. 44. o.

⁴⁰ Charles Donahue Jr: *Animalia ferae naturae*: Rome, Bologna, Leyden, Oxford and Queens's county, N. Y. In: *Studies in Roman Law: In Memory of A. Arthur Schiller* (szerk. Roger Shaler Bagnall, William Vernon Harris). Brill, Leiden 1986. 48. o.

így váltak az európai jogrendszer – és benne a személyek immateriális javainak védelmét ellátó szabályok – alapjaivá.

Németh Boróka

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz Elméleti-történeti tagozatának tagja

Az elkövetői szándék megítélése az emberölésnél a római jogban a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján

I. Bevezetés

A római jogot az esetek többségében a magánjoggal azonosítjuk, megfelelkezve a közjogról, pedig már az ókori római jogrendszeren belül is megjelenik a *ius publicum* és *ius privatum* különválasztása, igaz, csak köz- és magánérdek mentén.¹ A mai kontinentális jogrendszerekben a büntetőjog közjogi jellegű jogág,² ezt jelzi többek között, hogy a bűncselekmények ma közüldözés alá esnek és közbüntetéssel sújtják azokat. A római jog lemondott a vagyon elleni és közönséges személysértésben megnyilvánuló bűncselekmények üldözéséről, átengedve azt a sértettnek, mivel a római állam nem rendelkezett mai kornak megfelelően kiépített nyomozó- és igazságszolgáltatási apparátussal.³ A római jogi kutatásban a hangsúly a magánjogra helyeződik, így a római közjog háttérbe szorul.

Habár a modern jogi dogmatika által kidolgozott fogalmakat teljesen nem lehet visszavetíteni az ókorba,⁴ ma már vitathatatlan, hogy az archaikus jog ismerte a különböző vétkességi alakzatokat, s a köztársaság korának végére meghatározóvá vált a szerződéses és a szerződésen kívüli károknál is a *dolus* és a *culpa*, mint a felelősségre vonást eldöntő szempontok.⁵ Bűncselekmény esetén bizonyos esetekben⁶ felróható volt a gondatlan elkövetés is (*culpa*), de a köztársaság korának végéig a gondatlanság csak cselekvésben nyilvánulhatott meg (*culpa in faciendo*), a mulasztásban megnyilvánuló gondatlanság (*culpa in non faciendo*, ill. *culpa in omittendo*) csak a későbbi jogban vált büntetendővé.⁷ A magánjogban a

¹ Jusztinger János: A büntetőjog-dogmatika és a római jogtudomány Zlinszky János kutatásainak tükrében. Iustum Aequum Salutare 2006/ 1. sz. (12. évf.) 1. o.

² Balogh Ágnes — Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Általános rész. Oriris Kiadó, Budapest 2015. 21. o.

³ Benedek — Pókecz Kovács: i.m. 315. o.

⁴ Molnár Imre: A jogellenesség és a vétkesség kérdése a római jogban. In: Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Studia Iuridica 123, Pécs 1996. 209. o. [a továbbiakban Molnár: (1996a)].

⁵ Molnár: (1996a) i.m. 212. o.

⁶ Tipikus esetei a gondatlan emberölésnek többek között: D. 48,19,11,2: „cum in venando telum in feram missum hominem interfecit” (Amikor a vadászaton a vadra dobott fegyverrel embert találnak el.); D. 48,19,1,3: „casu magis quam voluntate homicidium admisit”. (halált okozó kocsmai verekedés esete); Gaius D. 47,9,9 „vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur” (amikor tűzvész okozása miatt hal meg valaki).

⁷ Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. Lectum Kiadó, Szeged 2014. 330. o.

gondatlanság vétkességi alakzata már a preklasszikus — klasszikus kor fordulójára kialakult,⁸ de a büntetőjogi jellegű forrásainkban a gondatlanság gyakran összemosódott a szándékon kívüliséggel és a véletlen (*casus*) esetekkel.⁹

Napjaink törvénykönyvei a korábbiakhoz képest ma már jóval több esetben szankcionálják az egyes tényállások gondatlan (*culpa*) megvalósítását. Az ókori Rómában a gondatlan elkövetések büntetése kivételesnek számított, s főként a súlyosabb bűncselekmények, így emberölés, testi sértés, illetve gyújtogatás esetén fordult elő. Bizonyos esetekben azonban még a gondatlan emberölés is büntetlen maradt, és csak jelentős kriminálpolitikai szükséglet esetén szankcionálták.¹⁰

E tanulmánnyal az elkövetői szándék megítélését mutatom az emberölésnél a római jogban a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján.

II. A *lex Cornelia de sicariis et veneficis* és a szándékos emberölés

A királyság korának végére Rómában az emberölés bűncselekményét három tényállásba sorolták: *homicidium*nak nevezték az emberölést általában, *sicarius*nak a rablógyilkost és *veneficus*nak a méregkeverőt.¹¹

A köztársaság korára jelentősen finomítottak az emberölés tényállásán: kimondták, hogy az az emberölés, amely nem „*dolo*”, azaz nem szándékosan történik, nem büntetendő.¹² Az enyhítés ellenére a szándékos (*dolo sciens*) emberölés szankciója a halálbüntetés maradt, míg a gondatlanul, vagy véletlenül¹³ (*imprudens*) elkövetett emberölést lényegében büntetlenül hagyták. Ilyen esetekben a halál okozójának csupán annyi volt a kötelessége, hogy áldozzon fel egy kost nyilvánosan az áldozat rokonainak.¹⁴

Sulla egyik törvénye, a gyilkosokról és méregkeverőkről rendelkező¹⁵ *Lex Cornelia*

⁸ Zlinszky János: Római büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997. 38. o.

⁹ Azt Ulpianus is írja a D. 48,19,5,2-ben: „*Refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere.*” Azaz: a bűncselekményeket szándékosan vagy véletlenül lehetett elkövetni. A véletlen elkövetés eseteiben a szövegekben mindig ott van a gondatlan magatartás, amely a büntetés alapját képezi. Vö. MOLNÁR Imre: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom ismérvei. In: Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Jur. et Pol. 73. Szeged 2012. 582. o.

¹⁰ Andreas Wacke: Fahrlässige Vergehen im römischen Strafrecht. Revue Internationale des Droits de l'Antiquité 26. (1979) 512. o.

¹¹ Zlinszky: (1997) i.m. 121. o.

¹² Zlinszky: (1997) i.m. 122. o.

¹³ Molnár: (1996a) i.m. 212. o.

¹⁴ Egyes szerzők szerint a kos feláldozása szakrális jóvátétel volt, mások szerint a rokonok vérbosszúját helyettesítette, megint mások a kos megölését szimbolikus halálbüntetésnek tekintették. Sárty: (2003) i.m.

¹⁵ Molnár: (2012) i.m. 579. o.

*de sicariis et veneficis*¹⁶ különböző tényállásokat tartalmaz, s azokat, akik emberölést követtek el, halálbüntetéssel fenyegeti.¹⁷ Hatálya eredetileg csakis a szándékosan elkövetett bűncselekményekre terjedt ki, s csak jóval később, több császári és szenátusi határozat révén vonatkozott a nem szándékos elkövetésre is. A törvény alkalmazását *Digestá*ból vett töredékekben leírtak alapján mutatom be.

A *lex Cornelia de sicariis et veneficis*¹⁸ az elkövető szándékát vizsgálta elsősorban, s nem a bűncselekmény eredményét tekintette mérvadónak. Ez fejlett jogrendszer tükröz, ugyanis a korai jogokra jellemzőbb, hogy a büntetőnorma megsértése vonatkozásában az eredményt veszik figyelembe, nem különböztetnek bűncselekmények között aszerint, hogy a szándék kifejezetten a sértésre, vagy csak magára a cselekményre irányult-e.¹⁹ A római jognál azonban elmondható, hogy már a kezdetekkor, a szakrális jogban vizsgálták a norma megsértőjének szándékát is, s a nem bűnös szándékkal okozott eredménynél könnyebben adtak lehetőséget a megváltásra (*compositio*).²⁰ Ezt az elvet írott jogként rögzítették a XII táblás törvényekben, amely kifejezetten különböztet azon elkövetések között, amelyeket rossz szándékkal (*dolo malo*), tudatosan (*sciens*), vagy véletlen (*casu*) követtek el.²¹

A klasszikus jogban a felróhatósághoz az elkövetőnek tudnia kellett cselekményének jogellenességéről. Így nem vétkezett, aki ingó dolgot úgy vett el, hogy nem tudta és nem is tudhatta, hogy az idegen tulajdon: a ténybeli tudatlanság mentesítette a felelősségre vonás alól²²

¹⁶ Több *lex Corneliának* (ezután rövidítve: *lex C.*) volt fontos büntetőjogi vonatkozása (így különösen a *lex C. iudiciariának* és a *lex C. deproscriptionének*), bizonyos Sullának tulajdonított törvények e jellege a szakirodalom szerint azonban kétséges (például *lex C. de pecatu*, *lex C. de ambitu*). Kijelenthető azonban, hogy a sullai törvények új korszakot nyitottak a római büntetőjog és büntetőeljárás-jog történetében. A legfontosabb büntetőjogi tárgyú törvényei a következők voltak: *lex C. de falsis*, *lex C. de sicariis et veneficis*, *lex C. de iniuriis*, *lex C. de adulteriis et de pudicitia*, *lex C. de maiestate*, *lex C. de repetundis*. Rotondi: *Leges publicae*. 522. o.; Földi: i.m. 307. o. Egyes *lex C.*-k emellett átmenetet képeztek *delictumok* és *crimenek* között ezzel is jelezve a két szféra közötti átfedéseket. Földi: i.m. 308. o.

¹⁷ Wacke: (1979) i.m. 516. o.

¹⁸ Cloud szerint a törvény pontos megnevezése: *lex Cornelia de sicariis et veneficiis*, míg Santalucia, Mommsen és a hazai szakirodalomból SÁRY a *lex Cornelia de siariis et veneficis* név mellett foglal állást. Cloud, J. D.: How did Sulla style his law de sicariis? *Classical Review* 18. évf. 2. sz. (1968) 140-143. o.; Bernardo Santalucia: *Studi di diritto penale romano*. L'Erma di Bretschneider, Róma 1994. 118. o.; Santalucia (1998) i.m. 146. o.; SÁRY: (2002) i.m. 66. o.

¹⁹ Zlinszky: (1997) i.m. 36. o.

²⁰ A korai jogokban a szándékosságot vélelmezték, s az ellenkezőjét kellett az elkövetőnek bizonyítania, sőt, erőszakos cselekmények esetén nem is adtak helyt az ellenkező bizonyításának, mert azt tartották, hogy az erőszakban mindig van rossz szándék („*in vi dolus inest*”). Zlinszky: (1997) i.m. 37. o.

²¹ Ennek legalapvetőbb esete az emberölés, itt már ekkor elkülönült a szándékos és gondatlan eset is: ha az elkövető dolózan cselekedett, akkor a *talio* elv alapján halállal büntették, míg a gondatlan elkövetőnek csak áldozati állatot vagy vérdíjat kellett adnia. Nótári: (2012) i.m. 329. o.

²² Lásd még: Molnár: (2013) i.m. 231. o., 584. o.; Heinrich Honsell: *Römisches Recht*. Springer, Berlin – Heidelberg 2015. 46. o.; Mommsen: i.m. 86. o.; D. 48,10,15 pr.: „[...] ne vel is venia detur, qui se ignorasse edicti severitatem praetendant.” azaz: „A jog nem ismerésére általában nem lehet hivatkozni.”

(*ignorantia facti excusator*). A jog nem tudása azonban nem mentesített senkit a büntetéstől. (*Ignorantia iuris cuique nocet*).²³

A legtöbb esetben a büntetőjogi felelősségre vonás előfeltétele volt a szándékosság²⁴ (*dolus*), s ahogy a modern jogokban,²⁵ úgy Rómában is különböztek a szándék két típusa között.²⁶ Eshetőleges szándék (*dolus eventualis*) alatt azt értették, amikor a cselekmény eredményére nem irányult akarat, míg egyenes szándék (*dolus directus*) esetén az elkövetőnek a jogellenes cselekmény eredményét is látnia és akarnia kellett.²⁷

Bizonyos esetekben²⁸ felróható volt tehát a gondatlan elkövetés is (*culpa*), de a köztársaság korának végéig csak cselekvésben nyilvánulhatott meg (*culpa in faciendo*), a mulasztásban megnyilvánuló gondatlanság (*culpa in non faciendo*, ill. *culpa in omittendo*) csak a későbbi jogban válik büntetendővé.²⁹ A magánjogban a gondatlanság vétkességi alakzata már a preklasszikus-klasszikus kor fordulójára kialakult,³⁰ míg büntetőjogi forrásainkban a

²³ Zlinszky: (1997) i.m. 37. o.

²⁴ Molnár: (2012) i.m. 581. o. és 585. o.

²⁵ A modern büntetőjogi tényállások a kontinentális jogrendszerekben alapesetben az elkövető szándékosságát követelik meg, a gondatlanság kivételes vétkességi alakzat; csak akkor büntetendő, ha ezt a törvény külön elrendeli. Vö.: 2012. évi C. törvény: 4. § (1) Bűncselekmény az a szándékosan vagy – *ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli* – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli. Ausztria: § 7 StGB Straftaten vorsätzlich und fahrlässig Handel („a szándékos és a gondatlan cselekmény büntetendősége”); Németország: § 15 StGB Vorsätzliches und fahrlässiges Handeln („szándékos és gondatlan cselekmény”) és Gesetz über Ordnungswidrigkeiten (OWiG) § 10 Vorsatz und Fahrlässigkeit („szándékosság és gondatlanság”); Svájc: Schweizerisches Strafgesetzbuch. Art. 13 2. Vorsatz und Fahrlässigkeit. / Sachverhaltsirrtum. Abs. 2 („szándék és gondatlanság / tévedés a tényállásban”). A gondatlanság tehát kivételes vétkességi alakzat, csak akkor büntethető, ha törvény ezt elrendeli. Emiatt jóval erősebben érvényesül napjaikban a *nulla poena sine lege* elv, s a törvényalkotót arra kényszeríti, hogy amikor az megfogalmaz egy tényállást, akkor köteles megállapítani, hogy az adott esetben a gondatlan elkövetés is büntetendő-e, vagy az büntetlen marad. A bírák kimondott törvényi rendelkezés nélkül a tényállások gondatlan megvalósítására nem szabhatnak ki büntetést.

²⁶ János Jusztinger: Dogmatics of Criminal Law and the Roman Jurisprudence. Journal on European History of Law 2016/1. sz. 76. o.

²⁷ Ezzel szemben a magyar hatályos büntetőjogban a bűnelkövetés lelki háttere alapján ugyan ugyanúgy e két típusát különböztetjük meg a szándéknak, de eshetőleges szándéknál az elkövető tisztában van cselekménye jogellenességével, de emellett — a római jogi felfogással ellentétben — azzal is, hogy annak társadalomra veszélyes következményei lesznek. Ezt az elkövető az egyenes szándékkal cselekvővel ellentétben nem kívánja, hanem csak belenyugszik. Balogh — Tóth: i.m. 115. o.

²⁸ Tipikus esetei a gondatlan emberölésnek többek között: D. 48,19,11,2: „*cum in venando telum in feram missum hominem interfecit*” (Amikor a vadászaton a vadra dobott fegyverrel embert találunk el.); D. 48,19,1,3: „*casu magis quam voluntate homicidium admisit*”. (halált okozó kocsmái verekezés esete); Gaius D. 47,9,9 „*vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur*” (amikor tűzvész okozása miatt hal meg valaki).

²⁹ Ld. Nótári: (2012) i.m. 330. o.; Jusztinger János: A büntetőjogi dogmatika előképei az antik római jog kazuisztikájában. Benedek Ferenc kutatásainak tükrében. In: Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete. Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből (szerk. Biró Zsófia – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila). PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, Pécs 2016. 81-82. o.

³⁰ Zlinszky: (1997) i.m. 38. o.

gondatlanság gyakran összemosódik a szándékon kívüliséggel és a véletlen (*casus*) esetekkel.

31

A szándék (*dolus*) jelentőségét jelzi a római jogban annak általános büntethetősége mellett az is, hogy fogalma egyértelműen meg volt határozva, míg a *casus*³² definiálása relatíve tisztázatlan maradt.

Valamennyi monográfia, mely a római büntetőjogot vizsgálja, említést tesz a *dictator*, Lucius Cornelius Sulla (Kr. e. 82 — 79) törvényeinek (*leges Corneliae*) jelentőségéről.³³ Átfogó jelleggel foglalkozik vele Sály Pál Sulla büntetőjogi reformjai c. tanulmányában. Főként e reformintézkedések társadalmi és politikai hátterét, jogtörténeti előzményeit és a *dictator* célkitűzéseit ismerteti doktori értekezésében, s ezek tisztázása után tér rá a büntetőjogi rendelkezések elemzésére. A közfelfogás (*communis opinio*) szerint Sulla hét büntetőtörvényt alkotott, amelyek közül három — így a gyilkosokról és méregkeverőkről szóló *lex Cornelia de sicariis et veneficis* is — a császárság ideje alatt is hatályban maradt. Ennek köszönhetően a törvény a iustinianusi kodifikáció eredményeként született művekben is megjelenik.

Sulla törvényeinek egyetlen apró eredeti részlete sem maradt ránk, s a *Codex* illetve a *Digesta* szövegeiből is nagyon keveset tudhatunk meg az eredeti rendelkezésekről. A posztklasszikus jogtudományi művek közül a *Sententiarum libri*, valamint a *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* tartalmaz a törvényekre vonatkozó fejezeteket. Irodalmi források közül elsősorban Cicero perbeszédeiből — így a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* esetén a Kr. e. 66-ban Cluentius Habitusszal szemben folytatott eljárás leírásából — lehet következtetni a büntető rendelkezések eredeti formájára. Sajnos azonban Cicero ritkán utal vád- és védőbeszédeiben a törvényi előírásokra. A tanulmány szempontjából azonban szerencsés, hogy jelenleg a *lex de sicariis et veneficis* tartalmáról tudunk a legtöbbet, s ezt a rendelkezést tekintjük a *dictator* legjelentősebb törvényének.³⁴ A legtöbb olyan forrás, amely emberölésről számol be, Marcianustól származik. A jogtudós ezekben azt mutatja be, hogy aki embert ölt,

³¹ Ahogy Ulpianus is leírta a D. 48,19,5,2-nél: „Refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere.” Azaz: a bűncselekményeket szándékosan vagy véletlenül lehetett elkövetni. A véletlen elkövetés eseteiben a szövegekben mindig ott van a gondatlan magatartás, amely a büntetés alapját képezi. Vö. Molnár: (2012) i.m. 583. o.; Jusztinger János: ‘Általános részi’ alapkérdések az antik római büntetőjogi praxisban. Scriptura 2015/2. sz. 110. o.

³²A *casus* magába foglalta a fel nem róható véletlen mellett a felróható gondatlanságot is. Gertraud Redl: Die fahrlässige Tötung durch Verabreichung schädigender Substanzen im römischen Strafrecht der Principatszeit. Revue Internationale des Droits de l’Antiquité 52. (2005) 323. o. Vö. Andreas Wacke: (1979) i.m. 544. o.

³³ Sály: (2002) i.m. 4. o.

³⁴ Sály: (2002) i.m. 7. o.

azt miként vonták felelősségre e törvény alapján.³⁵

A törvény hatálya — ahogy ezt Sály is hangsúlyozza³⁶ — már keletkezésekor csak a szándékos emberölésre terjedt ki, s ezt a következő fragmentum is alátámasztja, amely alapján egyértelműen megállapítható, hogy nem alkalmazták a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* azokra, akik ölési szándék nélkül cselekedtek.

D. 48,8,7 (Paulus I.S. de publ. iudic.):

„In lege cornelia dolus pro facto accipitur. neque in hac lege culpa lata pro dolo accipitur. quare si quis alto se praecipitaverit et super alium venerit eumque occiderit, aut putator, ex arbore cum ramum deiceret, non praeclamaverit et praetereuntem occiderit, ad huius legis coercionem non pertinet.”

A töredékben olvasottak alapján a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* csak azt fenyegette halálbüntetéssel, aki mást szándékosan ölt meg, így azt, akinek öngyilkossági kísérlete másnak a halálához vezetett,³⁷ vagy a favágót, aki gondatlanul nem figyelmeztette a járókelőket a leeső faágak miatt, s ezzel egy gyalogos halálát okozta, nem az említett *lex Cornelia* alapján büntették. Amennyiben úgy vesszük, hogy baleset történt, akkor a büntetlenség indoka az, hogy a véletlen mindenképp kiesik a felelősség köréből.³⁸ A törvény hatálya azonban akkor sem terjedne ki a leírt esetre, ha a favágót, vagy az öngyilkost súlyos gondatlanság terhelné: itt — szemben sok szerződéses jogviszonnyal — a súlyos gondatlanságot semmiképp sem lehet a szándékos elkövetéssel egyenértékűnek tekinteni.³⁹

A bűncselekmény passzív alanyával kapcsolatban, ahogy erre Sály is rámutat,⁴⁰ fontos kiemelni, hogy e személy nem lehetett maga az elkövető,⁴¹ s hogy e passzív alany lehetett akár rabszolga is, mert e törvény nem tesz különbséget s meggyilkolt személyek között társadalmi rangjuk alapján.⁴² Azért fontos ezt leszögezni, mert Rómában a posztklasszikus korig a

³⁵ Sály: (2002) i.m. 69. o.

³⁶ Sály: (2002) i.m. 71. o.

³⁷ Pontosabban: leugrott a magasból, ráesett valakire, és így agyonnyomta azt. Wacke: (1979) i.m. 515. o.

³⁸ Molnár: (2012) 566. o.

³⁹ Wacke: (1979) i.m. 518. o.

⁴⁰ Sály: (2002) i.m. 69. o.

⁴¹ Andreas Wacke: Der Selbstmord im römischen Recht und in der Rechtsentwicklung. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 97. (1980) 50. o.

⁴² D. 48,8,1,2 (Marcianus 14 inst.): „Et qui hominem occiderit, punitur non habita differentia, cuius condicionis hominem interemit.” illetve Ulpianus is e véleményt osztja: Coll. 1,3,2 (Ulpianus 7 de officio proconsulis): „Relatis

rabszolga megölése nem számított emberölésnek, csupán dologrongálásnak (*damnum iniuria datum*). Emiatt véli többek között Biondi úgy, hogy a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján a rabszolgát nem tekintették passzív alanyának.⁴³ Cloud azonban ezt az elméletet megcáfolta, amikor kifetette, hogy a „*homo*”⁴⁴ kifejezés magába kell, hogy foglalja a rabszolgát is, illetve, hogy a Sulla által szabályozott bűncselekmény jogi tárgya alapvetően a közrend és közbiztonság volt, s nem az emberi élet.⁴⁵ Hasonlóan vélekedik Ulpianus is, aki azt írja,⁴⁶ hogy a törvény alapján akár rabszolga vagy *peregrinus* megölése esetén is helye van a felelősségre vonásnak.

A szándéknak a szándékos emberölést büntető *lex Cornelia de sicariis et veneficis* kibocsátása után egy évszázaddal később uralkodó Hadrianus (Kr. u. 24 — 138) is nagy jelentőséget tulajdonított rendeleteiben.⁴⁷ A principátus és dominátus korában a császárok — így például Hadrianus vagy Caesar⁴⁸ — rendeleteikkel szigorítottak a büntetésen, egyéb bűncselekményeket is a törvény hatálya alá vontak, s kidolgozták az emberölés különböző eseteit.⁴⁹ A tanulmányban vizsgált kérdéskör szempontjából különösen jelentősek azok a törvényhez írt *rescriptumok*, amelyek külön vizsgálják a nem szándékos emberölés esetét. E büntetőrendelkezésekben megállapított tényállások immateriális bűncselekményeket határoznak meg, ezt igazolja a következő, Hadrianus császár egyik rendeletéről szóló töredék:

D. 48,8,14 (Callistratus 6 de cogn.)

„*Divus Hadrianus in haec verba rescripsit: "in maleficiis voluntas spectatur, non exitus."*

verbis legis modo ipse loquitur Ulpianus: haec lex non omnem, qui cum telo ambulaverit, punit, sed eum tantum, qui hominis necandi furtive faciendi causa telum gerit, coercet. Conpescit item eum, qui hominem occidit, nec adiecit cuius condicionis hominem, ut et ad servum et peregrinum pertinere haec lex videatur.” Sály: (2002) i.m. 69. o.

⁴³ Véleménye szerint a „*homo*” kifejezés kizárólag a „*liber homo*”-t jelölte, s az „*ad servum*” csak a szöveg utólagos kiegészítése (*interpolatio*) révén került a fragmentumba. Biondi, Biondo: *Il diritto romano Cristiano II*. Giuffrè, Milánó, 1952. 428. o.

⁴⁴ A jogi nyelvben a „*homo*” szó alatt sokszor kifejezetten a rabszolgát értjük. Hermann Gottlieb Heumann — Emil Seckel: *Handlexikon zu den Quellen des Römischen Rechts*. Lipsce 1958. 237. o.

⁴⁵ J. D. Cloud: *The primary purpose of the lex Cornelia de sicariis*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 86. (1969) 262-263. o.

⁴⁶ Coll. 1,3,2.

⁴⁷ Redl: i.m. 309. o.

⁴⁸ Sály: (2002) i.m. 88. o.

⁴⁹ Molnár: (2012) i.m. 581. o.

A fragmentum szerint Hadrianus rendeletében megállapította, hogy jogellenességnél az elkövető szándékát kell figyelembe venni és nem az eredményt. A szándék jelentősége mutatkozik meg következő forráshelyen is:⁵⁰

D. 48,8,1,3 (Marcianus 14 inst.)

„*Divus Hadrianus rescripsit eum, qui hominem occidit, si non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse, et qui hominem non occidit, sed vulneravit, ut occidat, pro homicida damnandum [...]*”

A szöveg szintén Hadrianus egyik rendeletéről szól, amely szerint aki valakit szándékán kívül megölt, felmentették, míg azt, aki mást pusztán megsebesített, de emberölési szándékkal cselekedett, felelősségre vonták a *lex Cornelia* alapján.⁵¹ Azaz, a császári rendelet a kísérletet is befejezett bűncselekményként rendelte büntetni. Az eredményfelelősség kezdetleges büntetőjogi rendszert tükröz, Rómában az ősi jogra volt leginkább jellemző, s bizonyos esetekben — így emberölésnél is — már a XII táblás törvény figyelembe vett akarat elemeket.⁵² Ez is bizonyítja azt az elvet, hogy e törvény szankciója (*poena legis*) nem csak azokkal szemben volt alkalmazható, akik embert öltek.⁵³ Marcianus szerint ugyanúgy a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján vonták felelősségre azt, aki emberölés vagy lopás szándékával, fegyverrel járkált.⁵⁴ Cicero is amellett érvel, hogy a törvény nem csupán a gyilkosságot, hanem az emberölés céljából történő fegyverviselést is tiltja,⁵⁵ habár a Milo elleni

⁵⁰ Kicsit másképp írja le Hadrianus rendeletének érvényesülését Ulpianus a Coll. 1,6,1-2 fragmentumban: „*Distinctionem casus et voluntatis in homicidio servari rescripto Hadriani confirmatur. Verba rescripti: „Et qui hominem occidit absolvi solet, sed si non occidendi animo id admisit: et qui non occidit, sed voluit occidere, pro homicida damnatur. [...]*” Emellett Caracalla is beszámol a C. 9,16,1-ben arról, hogy a köztársaságkorának utolsó évszázadától az emberölést büntető *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alkalmazásának előfeltétele volt az ölési szándék. „*Frater vester rectius fecerit si se praesidi provinciae obtulerit: qui si probaverit, non occidendi animo iustum a se percussus esse, remissa homicidii poena secundum disciplinam militarem sententiam proferet. Crimen enim contrahitur, si et voluntas nocendi intercedat. Ceterum ea, quae ex improviso casu potius quam fraude accidunt, fato plerumque, non noxae imputantur.*”

⁵¹ Molnár: (2012) i.m. 579. o.

⁵² Nótári: (2012) i.m. 327. o.

⁵³ Sárny: (2002) i.m. 71. o.

⁵⁴ D. 48,8,1 pr.

⁵⁵ Cic. Mil. 4,11; De a szónok máshol is kiemeli, hogy nincs különbség aközött, aki embert ölt, vagy e célból fegyvert viselt. Cic. Rab.perd. 6,19; Vö. Charles Duke Yonge (fordító): M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero. H. G. Bohn, London. 1891. vagy <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0020%3Atext%3DMil.%3Achapter%3D4%3Asection%3D11> (2016.11.23.) Ugyanezt állítja Paulus a PS. 5,23-ban, és Claudius Saturninus a D.

perben⁵⁶ a szónok azt igyekezett bizonyítani, hogy aki önvédelemből használta fegyverét, az a fegyvert alapvetően nem emberölési szándékkal tartotta magánál.⁵⁷ Ebből — amint erre Höbenreich is utal⁵⁸ — arra következtethetünk, hogy ha a terhelt, illetve annak védője igazolni tudta az ölési szándék hiányát, akkor a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* szerinti büntetés elkerülhető volt.

A klasszikus korra a szándékosság és gondatlanság közti különbségtétel még inkább jellemzővé vált, a materiális tényállásokat fokozatosan felváltották az immateriális bűncselekmények, s már nem csak a súlyosabb bűncselekményeknél büntették a gondatlan elkövetőt.

Sulla törvényével számos újítást vezetett be a méregkeverés (*veneficium*) körében.⁵⁹ A *dictator* törvénye már nem csak azt büntette, aki méreggel embert ölt, hanem azt is, aki célzatosan, emberölési szándékkal állított elő, adott el, illetve forgalmazott mérget. Ez olvasható a következő töredékekben, amelyek közül egyik a *lex Corneliából* vett részlet, a másik pedig a *Digesta* 48. könyvéből vett fragmentum.⁶⁰

Részlet a *lex Cornelia de sicariis et veneficis*ből

„[...] *legis Cornelia capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fecerit vel vendiderit, vel habuerit, plecitur.* [...]”

D. 48,8,3,1 (Marcianus 14 inst.):

„*Eiusdem legis poena adficitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit vel hominis necandi causa habuerit.*”

A fentiek alapján a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján büntetendő az is, aki emberölési célzattal mérget előállít, elad vagy magánál tart, illetve — a második forrásszöveg

48,19,16,8-ban. Diocletianus és Maximus egyik császári rendeletében is ennek megfelelően szabályozzák az emberölést. Vö. C. 9,16,6; s ez olvasható Iustinianus Institutióiban is: Inst. 4,18,5.

⁵⁶ Cic. Mil. 1-105. *Charles Duke Yonge* (fordító): M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero. H. G. Bohn, London. 1891.

⁵⁷ *Cloud*: (1969) i.m. 259. o.

⁵⁸ *Höbenreich*: (1990) i.m. 265-266. o.

⁵⁹ *Sáry*: (2002) i.m. 74. o. A méregkeverés jogi szabályozása egyébként visszanyúlik a királykorba. Plutarkhosz szerint Romulus egyik törvénye alapján a férj elűzhette közös otthonukból feleségét, ha az megmérgezte gyermekeit. Plut. Rom. 22.

⁶⁰ Ezt írja le Cicero is a Cic. Cluent. 54,148-ban, illetve Paulus a PS. 5,23,1-ben.

alapján — e törvény szerint büntetendő, aki nyilvánosan forgalmaz valamely rossz gyógyszert (mérget), vagy azt emberölési célzattal tartja magánál.

A bűnösséget alapvetően elsősorban az elkövető szándékos magatartása alapozta meg.⁶¹ A fentiekben tárgyalt büntetőszemléletet mégsem tartom következetesnek, mert ez alapján mindkét elkövető típus felelősségre vonása elmaradhatott: a gondatlan emberölés elkövetője emberölési szándéka hiánya miatt, az emberölést megkísérlő személy esetében pedig azért, mert káros eredmény nélkül ölési szándéka nem derült ki. Egy később ismertetett D. 48,8,3,3-ban leírt töredékben arról olvashatunk, hogy a rendeletben felsorolt, illetve hasonló mérgező anyagoknak már pusztán az átadása esetén alkalmazták a törvényt. Az átadással megvalósuló tényállás azonban sokszor nem jutott a hatóságok tudomására, mert ha elmaradt a káros eredmény, a személy, aki az anyagot kapta, vagy helyette esetleg hozzátartozói nem követeltek elégtételt. Felelősségre vonásra általában csupán akkor került sor, ha egy káros eredmény bekövetkezett. Ez nyilvánvalóan kimutatta, hogy a kereskedő a vevőjét nem figyelmeztette megfelelően a szer veszélyeire, és az adagolás tekintetében sem volt körültekintő. Azaz, a halálos kimenetel egyértelműen jelezte az elkövető véttségét.⁶²

A D. 48,8,3,1 és a PS. 5,23,1, illetve Cicero Cic. Cluent. 54,148-as beszéde alapján megállapítható, hogy Sulla a méregkeverés (*veneficium*) körében számos újítást vezetett be. Törvénye révén már nem csak a méreggel való emberölést, hanem a méreggel emberölési célból való visszaélést is büntette. Ezek célzatos cselekmények, tehát kizárólag egyenes szándékkal valósulhatnak meg. Ha az eladó nem tudott arról, hogy a méreg vevőjét emberölési szándék vezeti, nem vonhatták felelősségre.⁶³

III. Összegzés

Ugyan a római jog alatt főként a magánjogot értjük, ahogy korábban is említettem, már az ókorban megjelent a *ius publicum* és *ius privatum* elkülönülése. A mai kontinentális jogrendszerekben a büntetőjog közjogi jellegű jogág, ezt jelzi többek között, hogy a bűncselekmények ma közüldözés alá esnek és közbüntetéssel sújtják azokat.

Habár a modern büntetőjogi dogmatika által kidolgozott fogalmakat teljesen nem lehet visszavezetni az ókorba, abban biztosak lehetünk, hogy már az archaikus jog ismerte a különböző véttségégi alakzatokat, amelynek a tanulmány által vizsgált kérdéskörben is

⁶¹ Molnár: (2012) i.m. 581 o.

⁶² Redl: i.m. 316. o.

⁶³ Dieter Nörr: Causa mortis. Beck, München 1986. 99. o.

meghatározó szerepe van, ugyanis itt az elkövetői szándék megítélését mutatom be az emberölésnél a római jogban a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján.

Ahogy a fentiekben is kifejtettem, a királyság korának végére Rómában az emberölés bűncselekményét három tényállásba sorolták: *homicidium*nak nevezték az emberölést általában, *sicarius*nak a rablógyilkost és *veneficus*nak a méregkeverőt. A köztársaság korára jelentősen finomítottak az emberölés tényállásán: kimondták, hogy az az emberölés, amely nem „*dolo*”, azaz nem szándékosan történik, nem büntetendő.

A tanulmányomban írottak alapján is arra következtethetünk, hogy ha a terhelt vagy védője igazolni tudta az ölési szándék hiányát, akkor a gyilkosokról és méregkeverőkről szóló törvény, a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* szerinti büntetés elkerülhető volt. Hatálya eredetileg csakis a szándékosan elkövetett bűncselekményekre terjedt ki, s csak jóval később, több császári és szenátusi határozat révén vonatkozott a nem szándékos elkövetésre is. A szándék (*dolus*), mint vétkességi alakzat, jelentős volt a római jogban, ezt jelzi annak általános büntethetősége mellett az is, hogy fogalma egyértelműen meg volt határozva, míg a *casus* definiálása relatíve tisztázatlan maradt.

E tanulmány középpontjában tehát az elkövetői szándéknak a fentebb is említett törvény alapján történő megítélése áll. A D. 48,8,7-ben olyan személyről olvashattunk, akinek öngyilkossági kísérlete másnak a halálához vezetett, és egy favágóról, aki gondatlanul nem figyelmeztette a járóelőket a leeső faágak miatt, s ezzel egy gyalogos halálát okozta. A *lex Cornelia de sicariis et veneficis* itt nem alkalmazták annak ellenére, hogy haláleset történt, mert hiányzik a szándékosság: mind az öngyilkos, mind a favágó gondatlanul cselekedett.

A D. 48,8,14-ben Hadrianus rendeletéről olvashattunk, amelyben megállapította, hogy jogellenességnél az elkövető szándékát kell figyelembe venni és nem az eredményt. Ez fejtett jogrendszert tükröz, ugyanis ez esetben elsősorban az elkövetőnél a szubjektív akarati elemet vizsgálták, s nem a bűncselekmény eredményét. A szándék jelentősége mutatkozik meg a fentebb bemutatott D. 48,8,1,3-ben is, amelyben arról olvashattunk, hogy ha valaki más szándékán kívül megölt, felmentették, míg azt, aki más pusztán megsebesített, de emberölési szándékkal cselekedett, felelősségre vonták a *lex Cornelia* alapján. Már a klasszikus korra a szándékosság és gondatlanság közti különbségtétel jellemző volt, a materiális tényállásokat fokozatosan felváltották az immateriális bűncselekmények, s már nem csak a súlyosabb eseteknél büntették a gondatlan elkövetőt.

A hatályos büntetőjogban a gondatlanságból elkövetett bűncselekményeknek gyakoriságuk miatt nagy jelentősége van. A római jog azonban a gondatlanságból elkövetett

emberölés átfogó büntetőjogi szabályozása nélkül is megfelelően működött. Ennek oka egyrészt, hogy a gondatlan bűnelkövetések gyakorisága a jelenkori büntetőjogi gyakorlatban a gépek fokozódó használatba vételének és elsősorban a fokozódó közúti közlekedésnek a következménye, másrészt, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenységek, amelyek könnyen vezethetnek gondatlanságból elkövetett emberöléshez, az ókorban szinte csak a rabszolgák esetében merültek fel. Így szándékos elkövetésekről jóval több fragmentum számol be, mint gondatlanságról.

A lex Cornelia de sicariis et veneficis egyik részletének ismertetésével arra mutattam rá, hogyan büntették e törvény alapján azt, aki emberölési célzattal mérget állított elő, adott el vagy tartott magánál. Ide kapcsolódik a D. 48,8,3,1, amelyben arról olvashattunk, hogy szintén e törvény szerint büntetendő, aki nyilvánosan forgalmaz valamely rossz gyógyszert (mérget), vagy azt emberölési célzattal magánál tartja

Összességében tehát e tanulmányban megismerhettük a szándékos emberölés megítélését a római jogban egy adott törvény alapján, amely az évtizedek során változtatásokon ment keresztül, így a császárkorra már a gondatlan emberölésre is alkalmazták.

Niklai Patrícia Dominika

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz Elméleti-történeti tagozatának tagja

A közoktatás államosítása Ausztriában a XIX. század második felében

I. Az alkotmányozás kezdete

A XVIII. századi Habsburg Birodalomban az iskolák fenntartásáról a felekezetek gondoskodtak, majd pár évtizedes megszakítás után - amikor a felvilágosult abszolutista uralkodók állami felügyeletet valósítottak meg - a XIX. századra ismét erős befolyást nyertek az oktatás felett. A következőkben célom annak a folyamatnak a bemutatása, melynek során a XIX. század második felében az Osztrák Császárságban, majd az Osztrák-Magyar Monarchia osztrák területein az egyházak oktatás feletti befolyását lebontották, így állami oktatást valósítottak meg.

A Vormärz, a forradalmi időszak idején az iskolarendszer rendezésének kérdése napirendre került, majd az 1848-as reformsorozat főbb célkitűzései között is szerepelt a közoktatás átalakítása, azonban ekkor csak alapelveket határoztak meg. A törekvések során jelentős szerepe volt Franz Serafin Exner professzornak, aki 6 és 12 éves kor között iskolakötelességet szorgalmazott és az iskolák irányítását egy tanárokból álló iskolai bizottságon keresztül képzelte el.¹ Szintén megemlítené Ernst Freiherr von Feuchtersleben, aki a Belügyminisztériumban az oktatásügyekért volt felelős 1848 júliusától novemberig. Igyekezett az iskolák és az egyház, illetve az állam kapcsolatát rendezni; úgy vélte, az államnak kell ellátni a fenntartó szerepét, így az egyházak befolyásától mentesíteni kell az iskolákat, anélkül, hogy azokból a klérust teljesen kizárnák.² 1849 júliusában a Belügyminisztériumtól az oktatásügyeket az újonnan létrehozott Vallás- és Oktatásügyi Minisztérium vette át, amelynek élére a katolikus Leo von Thun-Hohenstein gróf került. A gróf személye meghatározó volt az elkövetkező évtizedekben az egyházak és a kormány közötti kapcsolatban.

Az 1848 áprilisában kiadott Pillersdorfi Alkotmány már tartalmazott rendelkezést a felekezetek egyenjogúságáról és az állam, illetve az egyház iskolákhoz való viszonyáról. Az alkotmányozási folyamat következő állomásaként az 1849-ben elkészített Kremsieri Tervezet

¹ Engelbrecht, Helmut: Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Band IV: Von 1848 bis zum Ende der Monarchie. Österreichischer Bundesverlag, Wien 1986, 107-108. o.

² Scheipl, Josef – Seel, Helmut: Die Entwicklung des österreichischen Bildungswesens von 1750-1938. Leykam Verlag, Graz 1987, 40. o.

széleskörűen rendelkezett az állampolgárok jogairól; ezek gyakorlása a vallási meggyőződéstől függetlenként volt meghatározva, így az állampolgárok oktatása között sem tett különbséget a tervezet. Kimondta, hogy minden állampolgár számára biztosítani kell az elégséges oktatást közös intézményekben, melyek felett egyetlen vallásközösség sem gyakorolhat döntő befolyást. Tehát a tervezet állami intézményként szabályozta az iskolákat, amelyekben a különböző felekezetekhez tartozó gyermekek közösen tanultak volna. Bár ez a korszellemnek megfelelő volt, Ferenc József trónra kerülésével megakasztotta a kodifikációt, és 1849. március 4-én oktroy útján, császári pátenssel adott - az egységes rendezés és centralizáció elvének megfelelően - az egész birodalomra kiterjedő hatállyal alkotmányt.

Az így oktroyált Olmützi Alkotmány (más néven Márciusi Alkotmány) az alapjogok tekintetében követte a Kremsieri Tervezet szellemiségét, de szűkebben értelmezte őket. Az állampolgárok jogairól egy az alkotmányhoz csatolt pátensben rendelkeztek, mely csak a cislajtán területen volt hatályos. Ez alapján minden törvényesen elismert egyház az oktatási, kulturális, vallási alapok birtokában maradhatott, illetve használhatta azokat, az állami törvények keretei között. A Kremsieri Tervezethez hasonlóan itt is meghatározták, hogy mindenki - aki az erre való képesítését megfelelően igazolja - alapíthat oktatási intézményt. A népoktatást szintén nyilvános intézményekben határozta meg. A vallásoktatásról az adott felekezet volt köteles gondoskodni, azonban az oktatás és nevelés felett az állam főfelügyeletet gyakorolt. Mivel az alkotmány intézményeit nem állították fel, a gyakorlatban e rendelkezések megvalósítása hiányos volt.³

II. A konkordátumhoz vezető út

Az egyházi szabadság támogatói közé tartoztak Friedrich Schwarzenberg és Josef Othmar von Rauscher hercegérsekek, akiknek vezető szerepük volt az Olmützi Alkotmány kihirdetése után összehívott püspöki gyűlésen is 1849. április 29. és június 20. között. A konferencia célja az volt, hogy az egyház jogállását megvitassák és a jövőre nézve a kormányzat egyházpolitikájának kereteit egy a Szentszékkal kötött konkordátumban lefektessék. Az egyházi előjáróknak tehát lehetősége nyílt megfogalmazni kéréseiket a kormányzat felé.⁴

A püspöki konferencia főbb témái közé tartozott a tanulmányi- és oktatási alap és az oktatásügyek mellett a házasság, egyházi igazgatás, egyházi hivatalok, istentisztelet, kolostorok

³ Hosp, Eduard: Kirche in Österreich im Vormärz. Verlag Herold, Wien-München 1971, 222. o.

⁴ Hosp: i. m. 222. o.

ügyei és egyházi illetékesség.⁵ Követelték az alapok feletti tulajdonjogot, illetve részvételük biztosítását ezek kezelésében. Hangsúlyozták, hogy a jezsuita rend vagyonát a katolikus iskolákra kell fordítani, ellenezték a nem katolikus oktatóknak az abból való alkalmazását és fizetését. A püspökök fenn akarták tartani befolyásukat a tanárok kinevezése felett. A teológiaoktatáshoz új tantervet javasoltak. Véleményük szerint a vallásoktatás irányítását és felügyeletét minden iskolában az egyháznak kell ellátnia.

A bécsi püspöki gyűléssel kapcsolatban az április 26-i minisztertanácsi ülésen tárgyaltak az egyházügyi kérdésekről. Ezek közé tartozott az egyház oktatásában való szabadsága, valamint az egyházi utánpótlás képzése. Az állam felügyeleti jogának gyakorolását vetítették elő mind az egyházi, mind a világi tanítók képzése felett. Fontosnak tartották a püspökök véleményének kikérését a vallásoktatók kinevezésével és az erre való befolyásukkal kapcsolatban. Emellett a vallásoktatást - ahogyan korábban is - a lelkész feladataként határozták meg, ugyanakkor a népoktatási intézményeket nem szerették volna egyházi kézben hagyni. Ezen felül több pontban rendelkeztek még az egyházat érintő kérdésekről, így többek között a Szentszékkal való kapcsolattartás és egyéb viszonyaik rendezése tekintetében már ekkor napirendre került a konkordátum megkötésének lehetősége. A minisztertanácsi ülés zárásaként a pontok egyeztetését Schwarzenberg hercegérsekre és Bach igazságügy miniszterre bízta. A kormány és a püspöki gyűlés közötti közvetítőnek Pratobevera bárót választotta a minisztertanács.⁶

A május 2-i minisztertanácsi ülésen Bach arról számolt be, hogy a püspökök megfogalmazták javaslataikat.⁷ A püspöki konferencia eredményeként létrehozott beadványok közül az ötödik kifejezetten az oktatással volt kapcsolatos. A június 15-i beadványban szóltak arról, hogy az egyház döntsön az egyházi tanárokról, illetve befolyást gyakoroljon a katolikus iskolák felett.

Thun kultuszminiszter 1850 januárjában a püspöki konferencia beadványait a minisztertanács elé terjesztette.⁸ Úgy gondolta, hogy az ebben foglalt kívánságaik nagyrészt megfelelőek. A minisztertanács vitája elhúzódott, így a kultuszminiszter egyéni

⁵ *Leisching, Peter*: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV: Die Konfessionen. Verlag der österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1985, 23-24. o.

⁶ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Das Ministerium Schwarzenberg, Abteilung II, Band 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2002, Ministerrat von 26-27. 4. 1849.

⁷ Die Protokolle..., Abteilung II, Band 1, Ministerrat von 2. 5. 1849.

⁸ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Das Ministerium Schwarzenberg, Abteilung II, Band 2, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2005, Ministerrat von 15-17. 1. 1850.

kezdeményezéssel a császárhoz fordult. A március 14-i ülést Ferenc József elnöklete alatt tartották, a püspöki kezdeményezéseket újra megvitatták, ezután az uralkodó felhatalmazta a kultuszminisztert a tervezet szerkesztésére, amely magában foglalta többek között az oktatási ügyeket is.⁹ Ezt egy héttel később Thun a minisztertanács elé terjesztette, és kisebb változtatásokkal el is fogadták.¹⁰

A tanácskozások eredményeképpen született meg az április 7-i rendelet az egyház ügyeinek rendezéséről, és az április 13-i rendelet az oktatáshoz kapcsolódóan.¹¹ Ezek által a szabad kapcsolattartás a Szentszékkal biztosítva volt, kimondták az egyházi illetékességet egyházi személyek felett, illetve az egyházi ügyekben való tanítási jogosultságot püspöki engedélyhez kötötték. A rendelkezések hatályát az Olmützi Alkotmányhoz kötötték. Ezzel a püspöki konferencia követeléseit jelentős részben teljesítették.¹² Az állam és az egyház viszonyát továbbra sem rendezték teljes egészében, bár Thun további miniszteri rendeleteket és a pápával kötött megállapodást helyezett kilátásba.

Az 1849 nyarán a protestáns egyházak képviselői által tartott konferencia eredményeit - a katolikus püspökökéhez hasonlóan – szintén a minisztertanács elé terjesztették. Ebben csupán a legfontosabb pontokat foglalták össze, így az egyenlőséget a katolikusokkal, vegyes házasságok kérdésének megoldását, illetve a felekezethez tartozó gyermekek vallásos nevelését.

III. Konkordátum-iskolák

A neoabszolutizmus időszakában Ferenc Józsefnek szüksége volt a római katolikus egyházra, hiszen az a Birodalom meghatározó tényezője volt: korábban államegyházi státuszt élvezett, emellett hívei között tudhatta a császár mellett a lakosság jelentős részét, így fontos szerepe volt abban, hogy a birodalom nemzetiségeit összefogja. A katolikus egyház jóindulatának megőrzéséhez azonban elengedhetetlen volt, hogy felszámolja a XVIII. század végi jozefinizmus hatásait, így Ferenc József 1855-ben konkordátumot kötött az egyházi állammal, melyet augusztus 18-án fogadtak el, majd november 5-én császári pátenstben hirdettek ki.¹³ A

⁹ Die Protokolle... Abteilung II, Band 2, Ministerrat von 14. 3. 1850.

¹⁰ Die Protokolle... Abteilung II, Band 2, Ministerrat von 21-22. 3. 1850.

¹¹ RGBl. Nr. 156., 157. 1850.

¹² *Kletečka, Thomas - Schmied - Kowarzik, Anatol*: Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Das Ministerium Schwarzenberg, Abteilung II, Band 2, Wien 2005, XIX-XX. o.

¹³ *Leisching*: i. m. 25. o.

Ferenc József császár és IX. Pius pápa között létrejött konkordátum mint sajátos nemzetközi jogi szerződés szabályozta az állam és az egyház viszonyát.

Bár a konkordátum nem foglalkozott hosszan az iskolákkal, az ezeket érintő szakaszok hatása azonban meghatározó volt. A katolikusok oktatása egészében a katolikus egyház hatáskörébe került, a püspökök joga volt a nevelés felügyelete.¹⁴ Az iskolákban az egyházi dogmák alá rendelték a tudományt, a püspökök határozták meg a tankönyveket, valamint cenzúrajog illette meg őket a világi könyvekkel szemben.¹⁵ A vallásoktatást kizárólag pap végezhetette, de a többi tanár is egyházi felügyelet alatt és egyházi kötelezettséget teljesítésével vállalhatta csak a hivatalát. Tehát a tanárok felett minden iskolában a katolikus egyház gyakorolta a főfelügyeletet, nem csak a vallást oktatók felett. Ez csak részben volt újdonság, hiszen az iskolák és a katolikus egyház közötti - már I. Ferenc 1805-ös rendelkezése óta ténylegesen fennálló - szoros kapcsolatot csupán törvényesen elismerték, de nem ekkor hozták létre.¹⁶ Az így kialakított oktatási rendszer erősen a konkordátum hatása alatt állt, ennek következménye volt a „Konkordátum-iskola” kifejezés használata a korszak iskoláinak jellemezésére.

A római katolikus egyház tehát újra az államélet döntő tényezőjévé vált, így az állam megszüntette 1848-ban megfogalmazott semlegességét a felekezetekkel szemben. A konkordátummal ugyan a katolikus egyház és az állam viszonya rendezésre került, a többi felekezettel szemben ez a lépés még váratott magára. A protestánsok számára az 1861-es Protestáns Pátens hozott némi változást, amely ugyan tételeken az iskoláikról és oktatáshoz való viszonyukról nem rendelkezett, de egyenlőséget biztosított a katolikusokkal.

Bár a katolikusok és a pápa mellett a centralizmus ellenzői is pozitívan értékelték a katolikus autonómia biztosítását,¹⁷ a konkordátum rendelkezései a többi felekezet, valamint a liberálisok tiltakozását váltották ki. Sorra jelentek meg a konkordátumot bíráló, olykor szatirikus hangvételű írások. 1855 és 1868 között elterjedtek a brosúrák is, amelyekben megfogalmazták gondolataikat mind a konkordátumot ellenzők, mind az azt támogatók.¹⁸ Iskolarendszere egyike volt a fő kritikáknak. A liberálisok az úgynevezett „Konkordátum-

¹⁴ *Brauneder, Wilhelm*: Osztrák alkotmánytörténet napjainkig (fordította: Kajtár István). JPTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1994, 182. o.

¹⁵ *Baltl, Hermann - Kocher, Gernot*: Österreichische Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Leykam Buchverlag, Graz 2008, 232. o.

¹⁶ *Vocelka, Karl*: Verfassung oder Konkordat. Verlag der österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1978, 29. o.

¹⁷ *Benedikt, Heinrich*: Die Monarchie des Hauses Österreich. Oldenbourg Verlag, München 1968, 136. o.

¹⁸ Bővebben lásd: *Vocelka*: i. m. 32-41. o., 92-143. o., 144-156. o.

iskolákat” („Konkordatschule”) erősen negatív fényben tüntették fel.¹⁹ Erről számolt be több miniszteri konferencia jegyzőkönyve is, így az 1859 augusztusában tartott ülés is, amikor a konkordátum oktatásra vonatkozó rendelkezéseivel kapcsolatban emelte fel hangját Bruck pénzügyminiszter. Szerinte a konkordátum által az államon belül a katolikus egyház szinte önálló államot képez, illetve csorbítja a szuverenitást, és túlságosan beleavatkozik az oktatásügyekbe is.²⁰

Az iskolákkal kapcsolatban a katolikusok és az akatolikusok közötti ellentétek rendezése szintén fontos téma volt a miniszteri konferenciákon. Erről tanúsít az 1859. december 10-i jegyzőkönyv is, amelyben egy Gotschdorfban felállítandó evangélikus iskolával kapcsolatban akadályként hivatkoztak a felekezeti ellentétre.²¹

Az 1860-as évek kezdetén sikertelenül próbálták az egyház befolyását visszaszorítani. Ennek ellenére az egyház pozíciója meginogni látszott, így a pápa és az osztrák püspöki kar felszólalt az 1855-ben elért státuszuk biztosítása érdekében. Azonban a liberális erők az egyházi befolyás csökkentését szorgalmazták a közös iskolákban.²² Az elkövetkező években folyamatosan visszaszorult a konkordátum érvényesítése, majd a liberális politikai törekvések eredményeként és a felekezetek közötti béke fenntartása érdekében 1874-ben hatályon kívül helyezték.

IV. Az alkotmányos monarchia közoktatási reformja

A Habsburg Birodalom számára az 1859-es év több szempontból is választóvonalat jelentett. Ehhez az évhez kötődik a neoabszolutizmusból alkotmányosságra való átfordulás. A külpolitikai, illetve katonai kudarcok politikai válsággal is együtt jártak, így elkerülhetlenné vált a rendszer reformja. Az új tagokkal bővülő minisztertanács megőrzött korábbi, konzervatív tagokat is. Az átalakulás a korábbi rendszer gyengülésének volt köszönhető: gyengült a császár maga, az autokrata-centralista kormányzat és az egyházi erők. Utóbbival szoros összefüggésben állt Thun, aki - a jegyzőkönyvek alapján a minisztertanács többi részével szemben érzékelhető ellenállása ellenére - egy volt azok közül, akik 1859 után is a kormányban maradtak. Legtöbbször véleményével azonban kisebbségben maradt, végül 1860-ban ő is elhagyta a kormányt. Ezeknek a változásoknak eredményeként a társadalmi erők és a liberálisok teret

¹⁹ Engelbrecht: i. m. 109. o.

²⁰ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Das Ministerium Rechberg, Abteilung IV, Band 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2003, Ministerkonferenz von 6. 8. 1859.

²¹ Die Protokolle... Abteilung IV, Band 1, Ministerkonferenz von 10. 12. 1859.

²² Engelbrecht: i. m. 110-111. o.

nyertek, majd 1861-ben már utóbbiak adták a minisztertanács többségét. Miniszterprogramjuk számos lehetőséget megnyitott, így összességében ez az időszak tekinthető a liberális alkotmányos állam alapjának.²³ A külpolitikai kudarcok és a belpolitikai válság megalapozta a kiegyezéshez vezető utat, emellett megkezdődött a konkordátum ellensúlyozása az 1867-es *Dezemberverfassung* (Decemberi Alkotmány) és az 1868-as *Maigesetze* (Májusi Törvények) elfogadásával.

Eduard Sturm az alkotmányhoz készített tervezetében a népoktatás állami feladatként szerepelt, a vallásoktatás megszervezését viszont a felekezetek feladataként jelölte meg.²⁴ Ezt a nézetet tükrözi az elkészült alkotmány is. A vallásszabadság gyakorlásáról és az oktatásról a rendelkező cikkek elsősorban rögzítették, hogy az állampolgári jogok gyakorlása független a vallási meggyőződéstől. A törvény által elismert egyházak és vallásközösségek mindegyike rendelkezhetett az oktatás céljára meghatározott javakkal. Az állam biztosította a tudomány és az oktatás szabadságát. Az oktatási intézmények alapítására minden állampolgár joggal bírt, aki erre képesítéssel rendelkezett. Az iskolák irányítása és felügyelete az államhoz került, az iskolai vallásoktatás pedig az adott felekezet hatáskörébe tartozott - Sturm javaslatának megfelelően. Az állami felügyelet meghatározásával a püspökök jogait e téren visszaszorították. Az egyházi szerepvállalás ezután az iskolafelügyeleti hatóságokban jelent meg, a helyi, kerületi és országos tanácsokba tagokat delegálhattak, melyekben gyakran többségben is voltak. A tananyagra és a tankönyvekre azonban nem bírtak befolyással, csupán a vallásoktatásról gondoskodtak.²⁵ A *Dezemberverfassung* által biztosított állampolgári jogok - így a vallásszabadság, illetve annak biztosítása az iskolákban - ténylegesen érvényesülhettek, hiszen a *Reichsgericht* előtt hivatkozhattak rájuk.

A konkordátum felbontására, illetve az állam és az egyház viszonyának rendezésére az osztrák képviselők részéről három főbb megoldási javaslat érkezett. Eugen Mühlfeld nyújtott be elsőként tervezetet a képviselőház elé 1867 júniusában, melyben a konkordátum teljes hatályon kívül helyezését támogatta. Ezt követte Eduard Herbst, aki három speciális törvénnyel szeretne volna megoldani a konkordátum felbontását. A képviselőháznak harmadik megoldást kínálva az ultramontanizmus (a pápa elsőbbségét hirdető irányzat, melynek elnevezése - „hegyeken túli” - Róma földrajzi elhelyezkedésére utalt) híve, Albert Jäger törvényhozáson

²³ *Malfér, Stefan*: Einleitung. In: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867*, Das Ministerium Rechberg, Abteilung IV, Band 1, Wien 2003, LXVIII-LXX. o.

²⁴ *Dziadzio, Andrzej*: *Weltliche oder konfessionelle Schule? Der Streit um den Religionsunterricht in der österreichisch-ungarischen Monarchie nach der Ära des Liberalismus*. 2016 - megjelenés alatt, 3. o.

²⁵ *Leisching*: i. m. 174. o., *Engelbrecht* i. m. 112. o.

kívüli tárgyalást javasolt az uralkodó és a pápa között a képviselőház által meghatározott elvek mentén. Azonban a tárgyalásos megoldás támogatói kisebbségben maradtak, és a képviselőház többsége elfogadta Herbst törvénytervezeteit.²⁶ Az oktatással kapcsolatos tervezet vitája során a képviselők érveltek a tudomány és a hit elválasztása mellett, így az iskolák állami felügyelet alá helyezését látták célszerűnek. Alexander Julius Schindler élénken szólalt fel az iskolák és az egyház elválasztása mellett: a képviselőházban kifejtette, hogy mind a tudomány, mind a hit katedrát érdemel, ugyanakkor a hit katedráit a templomokban kell felállítani, az iskolákban a tudománynak van helye. A javaslat harmadik vitája után a képviselőház 1867. október 29-én elfogadta a Herbst által kidolgozott tervezetet az iskolák és az egyház viszonyáról.

A felsőházban a tervezet támogatói között volt Hasner kultuszminiszter és több költő, tudós, katonai vezető, az ellenzők között pedig Thun korábbi kultuszminiszter, Schwarzenberg hercegérsek és számos püspök. A felsőházi kisebbség az iskolákról szóló tervezethez azt a kiegészítést tette, hogy a katolikus egyház kellő befolyását biztosítsák a katolikus ifjúság erkölcsi-vallási nevelése felett, illetve őrizték meg a nép- és középiskolák felekezeti jellegüket. Ezt követően a többségi tábor is változtatást ajánlott, az álláspontjuk szerint megfelelő kifejezések - így például a „vallási-erkölcsi nevelés” helyett „vallásgyakorlat” - használata érdekében. Végül a javaslatot a felsőház is elfogadta.²⁷

Így tehát megszületett az állam és az egyház viszonyát rendező, a Dezemerverfassung meghatározásainak megvalósítására megalkotott²⁸ három Maigesetze 1868-ban. Ezek voltak a házassági törvény, az állami anyakönyvezésről és az iskoláknak az egyházhoz való viszonyáról szóló törvény, valamint az állampolgárok interkonfesszionális viszonyairól szóló törvény.

Az 1868. május 25-i törvény rendelkezett az oktatás és a felekezetek kapcsolatáról. Az oktatási és nevelési ügyeket az állam legfőbb irányítása és felügyelete alá vonta, melyről az erre a célra létrehozott szervein, illetve az oktatási minisztériumon keresztül volt köteles gondoskodni. A vallásoktatást és a - felsőházi javaslat elfogadása előtt a „vallási-erkölcsi nevelés” kifejezésnek megfelelő - vallásgyakorlatot az adott felekezet feladatkörében tartotta, azonban kimondta, hogy a többi tantárgy oktatása független legyen minden felekezeti befolyástól. A vallásoktatásról csak a felekezetek által erre képesnek nyilvánított személy gondoskodhatott, képesítéssel kellett rendelkeznie, az oktatási tevékenységre a felettes egyházi

²⁶ *Vocelka*: i. m. 56-64. o.

²⁷ *Vocelka*: i. m. 71-84. o.

²⁸ *Herger Csabáné*: A növédtől az állami anyakönyvvezetőig. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006, 59. o.

hatóság jogosította fel. A magániskolákban vallásra tekintet nélkül kinevezhetők voltak az oktatók. A hittankönyveket is az egyházi hatóságnak kellett jóváhagynia. Az egyes felekezetek iskoláinak más felekezetekhez tartozók általi látogatása nem volt tiltott. Az állam által alapított iskolák mindenki számára hozzáférhetőek voltak, az oktatáshoz való jog minden állampolgárt megilletett vallásra való tekintet nélkül. Emellett minden felekezet alapíthatott és fenntarthatott iskolát a körébe tartozók számára, azonban természetesen ezek az intézmények is alá voltak rendelve az oktatási törvényeknek és jogaik gyakorlásához meg kellett felelniük minden törvényes feltételnek. Felügyeleti jogán az állam helyi, kerületi és területi iskolatanácsokat állított fel az iskolákban.²⁹ Ezekben biztosítani kellett a felekezetek képviselőit is a politikai képviselők és iskolai szakemberek mellett. A továbbiakban a vallási közösségek csak az általános- és középiskolák hitoktatással kapcsolatos ügyeire bírtak befolyással. Az állami iskolákban az oktatásnak minden egyház befolyásától mentesen kellett folynia. Az iskolák feletti felügyeleti jog tehát állami hatáskörbe került; a vegyes állami-egyházi iskolai felügyelet helyett kizárólagos állami felügyeletet valósítottak meg.

Az 1868. évi Maigesetze célja az állam és az egyház elválasztása, illetve a felekezetek egyenlősítése és a katolikus egyház előjogainak megszüntetése volt. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy ezeket a szabadelvű törvényeket a katolikus többség éles kritikának vetette alá, mint ahogy felemelte hangját ellenük IX. Pius pápa és több püspök, többek között Linz püspöke, Franz Joseph Rudigier is. A három Maigesetze és a Dezemberverfassung alapjogi katalógusa - a katolikus előjogokat biztosító konkordátummal szemben - a felekezetek közötti egyenlőség elvét határozta meg, így a katolikus felfogás szerint egyben a konkordátum megszegését jelentették, ugyanakkor a protestánsok örömmel fogadták az oktatás, a házasság és az egyházak felett a jozefinista állami felségjog helyreállítását. Az állam semlegességének meghatározó feltétele volt a felekezetek törvény által biztosított, egymással szembeni egyenjogúsága és a magánszemélyek vonatkozásában a lelkiismereti- és vallásszabadság, amelyek érvényesítését az oktatásban is biztosítani kellett.³⁰

V. A birodalmi népoktatási törvény

²⁹ Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2010, 58. o.

³⁰ Leisching: i. m. 42-47. o.

1869. május 14-én, a Maigesetze kiegészítéseként és a konkordátum elleni fellépés következményeként adták ki a birodalmi népiskolai törvényt.³¹ A parlament Leopold Hasner oktatásügyi miniszter javaslatát 1869 márciusában kezdte tárgyalni. A törvény célja – a Májusi Törvények által kijelölt iránynak megfelelően – az egyházi befolyás alatt álló iskolák helyett felekezeti szempontból semleges, közös iskolák felállítása volt, melyek felett az állam gyakorol főfelügyeletet. A vallásoktatást azonban szükségesnek tartották, így az egyházak feladataként fenntartották.

Ennek megfelelően a törvényben az iskolák céljaként határozták meg a gyermekek vallási és erkölcsi neveléséről való gondoskodást is. Ugyanitt kimondták azt, hogy az állam által alapított és fenntartott iskolák közös iskolák, amelyekben felekezeti hovatartozástól függetlenül tanulhat minden gyermek. Bevezették az állami 8 éves oktatást, amely kötelező jellegű, ingyenes és a felekezettől független volt. Emellett azonban más államok oktatási törvényeitől eltérő véleményen voltak a vallásoktatás fontosságát illetően, a kötelező tárgyak között első helyen sorolták fel a vallásoktatást, amelyről az adott felekezet volt köteles gondoskodni. A vallásoktatást elláthatta egy világi tanár is, de kizárólag a felekezet jóváhagyásával, akinek képesítésére meghatározott követelményeket írtak elő. Ugyanakkor a tankönyvek megválasztására és a tananyagra vonatkozóan már nem volt befolyásuk. A tantervet a kultuszminiszter határozta meg az iskolatanácsokkal egyetértésben, melyekben a felekezetek részvétele biztosított volt. A vallásoktatás tananyagáról az egyházi hatóságok döntöttek. Rendelkezéseiket a vallásoktatásról és a vallásgyakorlatról ki kellett hirdetni.

A gyakorlatban azonban sok helyen megőrizték egyházi jellegüket az iskolák, bár mind felett érvényesült az állami főfelügyelet, így az állam határozta meg a tanrendet, a tankönyveket, a tanárokat, a taneszközöket. Ugyanakkor az egyházi befolyás jelentős maradt a tanárok felett.³² Arra az esetre, ha valamely felekezet nem látná el vallásoktatással kapcsolatos feladatait, a törvény felhatalmazta az országos iskolai hatóságot, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket; így tehát szankcionálták is a köteleességek megszegését. Sturm évekkel később is hangsúlyozta a törvény jelentőségét a vallásoktatás szempontjából, valamint azt, hogy az állami oktatásban az egyháznak mégis kiemelkedő szerepet biztosítottak.³³

Az egyházi iskolák magániskolaként fennmaradhattak a közös intézmények felállítása mellett, ha megfeleltek az állami törvényeknek, illetve megkapták erre a jogot. Azonban emiatt

³¹ RGBL. Nr. 69., 1869.

³² *Leisching*: i. m. 50. o.

³³ *Dziadzio*: i. m. 4. o.

sokszor nehézségek adódtak, mert az egyházi tanárok nem mindig rendelkeztek az állami előírásoknak megfelelő képesítéssel, így több helyen nehézségbe ütközött a törvény végrehajtása.

A törvénynek természetesen ellenzői is akadtak.³⁴ Az új iskolarendszert a katolikus-konzervatívok részéről erős támadás érte, azonban a felekezeti iskolák iránti törekvésük sikertelen volt. Kifejtette véleményét IX. Pius pápa, illetve több püspök is felemelte hangját a közös iskolák ellen, hangsúlyozva, hogy az oktatás és a keresztény nevelés az egyház, különösen a római katolikus egyház feladata.³⁵ Megtagadták a vallási és felekezeti kötődés nélküli iskolákat. A pápa olyannyira ellenezte a törvényt, hogy egyházi büntetéssel fenyegette azokat, akik megalkották, végrehajtották, illetve ezekben közreműködtek.³⁶ Rudigier püspök újfent nemtetszését fejezte ki, egyben ellenállásra szólította fel lelkészeit az új oktatási rendszerrel szemben. Szerinte az oktatás az egyház „Istentől származó joga”. Körlevelében a pápa elutasítására hivatkozott a törvényekkel kapcsolatban, hangsúlyozta a konkordátum érvényességét és papjait a törvénnyel szembeni ellenállásra szólította fel. A linzi püspököt 1869 júniusában bíróság elé állították, majd két hétre börtönbe zárták, körlevelét pedig megsemmisítették. Az ítélelhozatal napját követően azonban a császár felmentette Rudigiert. Ferenc József lelkiismereti okokból egyáltalán nem örült annak, hogy a szabadelvű törvényhozás eredményeként a támadott rendelkezések megszülettek, e felfogása nyilvánult meg a püspök felmentésében is.³⁷

A birodalmi népiskolai törvénynek hatása volt az egész birodalomra, és Ausztrián belül is jelentős mértékben emelte az oktatás színvonalát. Az ellenzők számos kritikájának ellenére az ország későbbi fejlődésére is meghatározó volt az ekkor kialakított közös, felekezetre tekintet nélküli iskolarendszer hatása.³⁸

VI. Visszalépés a felekezeti jelleg felé: az 1883-as novella

Az 1870-es években a liberálisok egyházpolitikájával és felekezeti törekvésekkel szemben léptek fel az osztrák konzervatív, katolikus erők a népoktatási törvény legélénkebb ellenzőiként. 1877-ben az első osztrák „Katolikus nap” alkalmával harcot hirdettek a felekezet nélküli

³⁴ A kritikák részletezését lásd: *Engelbrecht*: i. m. 116-117. o.

³⁵ *Leisching*: i. m. 176. o.

³⁶ *Engelbrecht*: i. m. 117. o.

³⁷ *Leisching*: i. m. 47-50. o.

³⁸ *Engelbrecht*: i. m. 116. o.

iskolarendszer ellen.³⁹ Az 1870-es évek végére a parlamentben koalíciót alakítottak a liberális törekvésekkel szemben. Az Auersperg által vezetett liberális kormányt 1879-ben leváltotta Eduard Taaffe miniszterelnök kormánya.⁴⁰ Az elkövetkező években igyekeztek a liberális egyházügyi törvényeket és a gyakorlatban elért kultuszpolitikai sikereket visszaszorítani. A konzervatív kormány jó kapcsolatra törekedett a katolikusokkal, törekvéseik is támogatásra leltek több egyházi méltóság, így például Rauscher érsek részéről. A katolikusok a vallásos, keresztény nevelést szorgalmazták, ennek kapcsán a kormányzat is elismerte a vallásos nevelés fontosságát, különös tekintettel hangsúlyozva a többségi katolikus vallást. A kormány úgy vélte, hogy a katolikus vallás fontos összetartó erő lehet a soknemzetiségű, soknyelvű birodalomban. A katolikus nevelést a felekezeten kívülé válás, hitelhagyás ellensúlyaként is szorgalmazták,⁴¹ hiszen ebben az időszakban már nem elhanyagolható számot tettek ki a felekezeten kívüliek.

Több éves törekvéseik eredményeként, kormányalakításukkor igyekeztek megvalósítani a népoktatási törvény reformját, visszaszorítva a liberálisok - általuk nem helyeselt - rendelkezéseit. Így 1883-ban novellával egészítették ki az 1869-es birodalmi népoktatási törvényt. 1880-ban Liechtenstein és Lienbacher képviselők terjesztették be a tervezetet a birodalmi népiskolai törvény módosítására, amely kiegészítő novella formájában valósult meg.⁴² Általa az egyház befolyása ismét nőtt, a felekezeti jelleget erősítették.

A liberálisok több ponton ellenezték a novellát, úgy vélték, hogy az nem felel meg a korszellemnek, és az oktatás színvonalát csökkentené, a tanárokat egyházi felügyelet alá helyezné. A novellát a konkordátumhoz való visszalépésként jellemezték.⁴³

A legélénkebben vitatott 48. § úgy rendelkezett, hogy iskolaigazgatóvá csak olyan személy nevezhető ki, aki azon a valláson van, amelyhez az iskolát látogató legtöbb gyerek tartozik, és képes ennek a vallásnak az oktatására is. Az iskolaigazgatók vallásoktatás terén való jártasságát azzal indokolták, hogy neki kötelessége arról gondoskodni, ha ezt valamiért az egyház nem tenné, hiszen a vallásos nevelést mindenképpen meg kell adni a gyermekeknek. Ebben az időben könnyen előfordulhatott, főleg a falusi iskolákban, hogy az iskolaigazgató egyben az egyetlen tanár is volt, így indokoltnak látták, ha ő el tudja látni a vallásos neveléssel járó feladatot. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, Sigmund Conrad von Eybesfeld

³⁹ Engelbrecht: i. m. 118. o.

⁴⁰ Leisching: i. m. 62-63. o.

⁴¹ Dziadzio: i. m. 5. o.

⁴² RGBI. Nr. 53., 1883.

⁴³ Leisching: i. m. 178. o.

képviselőházi beszédében arról számolt be, hogy nem lát kivetnivalót abban, hogy az iskolaigazgató kinevezésének a többségi valláshoz való tartozás legyen a feltétele, ugyanis a gyakorlatban ez egyébként is jellemző volt, elenyésző volt azoknak az iskoláknak a száma (1881-ben összesen 38 ilyenről tudtak), ahol ez nem így volt. A konzervatívok hivatkoztak a szülők elvárásaira is, akiknek sérülne a vallásszabadsághoz való alapjoguk, ha gyermekük számára nem lenne biztosított a vallásos nevelés. Viszont a liberálisok az iskolaigazgatók kinevezésével kapcsolatos problémát abban látták, hogy így a törvény nem teszi lehetővé, hogy - ha a diákok többsége a katolikus valláson van - egy felekezeten kívüli, zsidó, illetve protestáns viselje a hivatalt.⁴⁴

A liberálisok változtatásokat javasoltak, hogy az oktatás felett ne a katolikus egyház gyakoroljon befolyást. A Decemberi Alkotmány megsértését látták ebben, hiszen az egyház befolyását az állammal szemben elvileg már törvényesen visszaszorították az iskolákban; továbbá a hivatalvállalás nyilvánosságával kapcsolatban az egyenlőség alapelvének megsértésére hivatkoztak, amelyet az alkotmány szintén vallásra tekintet nélkül biztosított. Így tehát az 1883-as novella vitája során kiéleződtek a politikai konfliktusok. A novella - a katolikus-konzervatív kormányzat hatására - törekedett az oktatás felekezeti jellegét erősíteni az állami helyett, így kötelezővé tette a vallásoktatást a felekezeten kívüliek számára is, továbbá a tanárokat fegyelmi eljárás alá vonhatták felekezeten kívüliségük, illetve más kinyilvánított nézetük miatt.

A vitában Sturm is felszólalt, felidézve a gyakran felhozott vádat, hogy a kormány ismét az egyházra ruházná az iskolák feletti befolyást, ezáltal felhagyna az alkotmányba foglalt egyik legfontosabb szabadságának gyakorlásával. A liberálisok a kormányzatot éles kritikáknak vetették alá, többek között azzal is vádolva, hogy a birodalom ellentéteit kiélezi és „mindenkit mindenki ellen” buzdit.⁴⁵

A kormány azonban védelmébe vette tervét, és hangsúlyozta, hogy a módosítások nem vezetnének be olyan megoldásokat, amelyek ellentétesek lennének a már fennálló iskolarendszerrel. A kultuszminiszter szerint a vallásos nevelés az iskolák „szent kötelessége”, így félelmét fejezte ki az iskolai vallási közömbösséggel szemben. Ugyanakkor hangsúlyozta parlamenti beszédében, hogy az iskolák feletti egyházi felügyelet teljes visszaállítása nem áll érdekében a kormánynak.

⁴⁴ Dziadzio: i. m. 8. o.

⁴⁵ Dziadzio: i. m. 10. o.

Lienbacher konzervatív képviselő felszólalásában azt próbálta bemutatni, hogy a törvény nem fordítaná felekezeti a világi iskolák jellegét, hiszen ezek két külön iskolatípusban jelennének meg. A felekezeti iskolák az egyházak által alapítottak és fenntartottak, a közös iskolákra azonban nincsen befolyásuk. Azonban a képviselők többsége azt támogatta, hogy - a vallásoktatás kivételével, melyet minden felekezet részére egyenlően kell lehetővé tenni - felekezeti jellegtől mentes iskolák legyenek a Monarchiában.⁴⁶

Az 1883-as novella a katolikus egyház számára csak részeredményt jelentett, ezért Schwarzenberg hangsúlyozta a további lépések szükségességét. Az oktatási rendszer revízióját hirdették a további Katolikus napok alkalmával. A püspökök követelték a felügyeletben való közreműködésük és a katolikus gyermekek számára katolikus oktatók biztosítását. Azonban ezek a törekvések sikertelenek voltak annak ellenére, hogy a képviselőház elé többször is beterjesztettek a felekezeti iskolák újbóli felállítására vonatkozó javaslatokat. 1889-ben a felsőház is elutasította a népoktatási törvény következő novellájának tervezetét, amely a vallásoktatás súlyának erősítését szorgalmazta. Az 1890-es években is több javaslatot készítettek - így például Alfred Ebenhochs 1897-ben -, melyek többek között a vallás és a felekezeti jelleg erősítését szolgálták, ezek azonban szintén nem voltak eredményesek.⁴⁷

A Verwaltungsgerichtshof osztotta a konzervatív kormánynak azt a nézetét, hogy a gyermekek ne legyenek felekezeten kívüliek, így születésükkel azt a vallást kövessék, amelyből a szülő kilépett. Így a felekezeten kívüli szülőnek hozzájárulását kellett adnia ahhoz, hogy gyermeke meg legyen keresztelve, vallásoktatást kapjon, és gyakorolja a vallást az általa elhagyott felekezetnél. Ezt a gyakorlatot a Reichsgericht is elfogadta, álláspontja szerint a szülőnek kötelessége a gyermeket vallásgyakorlásra kötelezni, akkor is, ha ő maga azt nem gyakorolja; ebben az esetben nem sérül a lelkiismereti- és vallásszabadság alkotmányos joga. Azonban egy 1882-es döntése szerint a szülőnek joga van saját világnézete szerint nevelni gyermekét, mely magában foglalja akár a vallásoktatás megtagadását is. Ez utóbbi döntése viszont arra az esetre vonatkozott, amikor a gyermek születése előtt léptek ki a szülők valamely felekezetből. A Verwaltungsgerichtshof szerint a szülők felekezetenkívülisége a gyermekekre nézve is érvényes volt. Ennek ellenére a konzervatív kormányzat mégis úgy rendelkezett, hogy az iskolai bizonyítvány kiadásához hittanból is jegynek kell szerepelnie, tehát ezen keresztül kötelezővé tették számukra is a vallásgyakorlást. Ez a gyakorlat egészen a XX. század elejéig

⁴⁶ Dziadzio: i. m. 5-8. o.

⁴⁷ Engelbrecht: i. m. 119-120. o.

fennállt, amikor a katolikus egyház ismét támadások keresztüzébe került mind a szocialisták, mind a liberálisok, illetve a német nacionalisták részéről. Az oktatás egyházasodását többen kritizálták, annak ellenére, hogy a Verwaltungsgerichtshof megerősítette a kormányzat döntéseit.⁴⁸

VII. A századforduló egyház- és oktatáspolitikai törekvései

A korszak oktatáspolitikai fordulatainak eredményeként az állami iskolák száma jelentős volt, ugyanakkor nem elhanyagolható számmal léteztek katolikus magániskolák mindenhol az osztrák területeken. A századfordulón a katolikus-konzervatív, illetve a liberális mozgalmak egyesületi formákban törekedtek nézeteik hatékonyabb képviselésére. Ennek két tipikus példája a Katholische Schulverein (Katolikus Iskolaegyesület) és a Freie Schule (Szabad Iskola) tevékenysége.

A korábban említett katolikus törekvések egyik megnyilvánulásaként 1886-ban alakult a Katholische Schulverein, Kaspar Schwarz elnökletével. Célja a katolikus iskolák fenntartása, emellett a kötelező vallásoktatás és a vallásos erkölcsi nevelés védelme volt. Tevékenysége ténylegesen a katolikus magániskolák felállításában, fenntartásában és támogatásában valósult meg; továbbá tanárok számára is szerveztek képzéseket, amelynek célja a megfelelő vallási-erkölcsi nevelés megadására képes tanerő biztosítása volt.⁴⁹

A katolikus tendencia ellenpontjaként a század utolsó éveiben megalakuló Freie Schule elnevezésű egyesület a katolikus egyház pozíciójának visszaszorítását tűzte ki céljául. Ennek eléréséhez elsősorban az iskolák szekularizációját szorgalmazták. Alapításukkor kifejezetten szóltak arról, hogy fellépnek az egyházzal szemben és küzdenek az ellen, hogy a jövőben bármelyik is államvallássá válhasson.

A kormány a liberális törekvésekkel szemben 1905-ös rendeletével továbbra is az oktatás vallási és erkölcsi nevelő jellegét emelte ki.⁵⁰ A katolikusok számára sikerként tartható számon az 1905-ös rendelet a népoktatásról és a polgári iskolákról, mely által a tanári állások betöltését meghatározott meggyőződéshez köthették, valamint a vallásoktatók feleltek a gyermekek erkölcsi neveléséért iskolán belül, sőt, azon kívül is, különösen a vallásgyakorlatokkal kapcsolatban.⁵¹

⁴⁸ Dziadzio: i. m. 10-12. o.

⁴⁹ Leisching: i. m. 179-180. o.

⁵⁰ RGBL. Nr 159., 1905.

⁵¹ Leisching: i. m. 178. o.

Az iskolarendszer ellenzői ebben okkal látták a felekezeti jelleg megerősítését. A Freie Schule a Dezemberverfassung által garantált magán iskolaalapítási jogára alapozva felállított egy vallásoktatás nélküli magániskolát azzal a céllal, hogy ellensúlyozza az ismét egyre inkább egyházi befolyás alá kerülő iskolákat. Ennek következményeként az iskolájuk nem kapott támogatást, ezzel szemben emelt panaszukat pedig a Verfassungsgerichtshof mint megalapozatlant elutasította. Az iskolát bezárták és panaszukkal kapcsolatban a Reichsgericht sem állapított meg alkotmányértést.

A fentiek alapján elmondható, hogy a konzervatív kormányzat a korszakban messzemenően védelmezte az iskolai vallásoktatás fontosságát, mely tehát kötelező volt még a felekezeten kívüliek számára is, és az egyik felekezethez sem tartozó szülőket arra kötelezték, hogy megjelöljenek egy felekezetet, amely hitében gyermekük vallásoktatásáról az iskolában gondoskodnak. A gyermekek vallásos nevelése általános volt, melyet megerősített a Verwaltungsgerichtshof és a Reichsgerichtshof gyakorlata is. Előbbi azonban hozzátette aggályait aziránt, hogy így végső soron mégis sértik a szülők lelkiismereti- és vallásszabadságát.⁵²

A liberálisok felléptek a felekezetekkel szemben, és általánosságban a vallás kulturális és szociális szerepét kérdőjelezték meg. Törekvéseik ellenére az iskolarendszerben nem történt jelentős változás. Azonban a konzervatívok által kialakított alkotmányos rendszer, bár a Verwaltungsgerichtshof és a Reichsgericht védelmét élvezte, csak az első világháború kirobbanásáig tartott.

VIII. Összegzés

A XVIII. századig a Habsburg Birodalomban az egyházak gondoskodtak az iskolákról, azonban a Mária Terézia és II. József nevével fémjelzett reformokkal ez már nem volt összeegyeztethető. Ennek megfelelően állami oktatás valósult meg a század végére. A rendszer azonban nem állt fenn sokáig, mivel I. Ferenc a XIX. század kezdetén visszahelyezte az iskolákat az egyházak hatáskörébe.

Az elkövetkező évtizedekben az oktatás színvonala csökkent, valamint a szabadelvű gondolkodók az egyház visszaszorítását szorgalmazták más területek mellett az oktatásban is. A polgári modernizáció korában a közoktatás kérdésének rendezése fontos helyen szerepelt, hiszen annak jellege és minősége nagyban kihatott az állam egyéb területeire is. Az 1848-as

⁵²Dziadzio: i. m. 12-13. o.

alkotmányozási folyamat során azonban csak részeredményekről beszélhetünk, az iskolák államosítása tervként jelent meg. Ugyanekkor az egyház is élénken igyekezett érdekeit képviselni, így tárgyalások keretében fogalmazták meg álláspontjukat a felekezeti jelleg fenntartása fontosságát illetően.

A katolikus egyház törekvése támogatásra lelt a kultuszminiszter által és megkezdtek a Szentszékkal együttműködve a konkordátum kidolgozását. A dokumentum által létrehozott konkordátum-iskolákat a többi felekezet és a liberálisok ellenezték, hiszen azok a katolikus egyház dominanciáját biztosították az iskolák felett, ezzel más felekezeteket hátrányba hozva és a közös iskolák lehetőségét kizszorítva. Az ebből eredő gyakorlati problémák előrevetítették a rendszer reformját, amely a Decemberi Alkotmánnyal, illetve az állam és az egyház viszonyát rendező Májusi Törvényekkel valósult meg: a katolikus egyház jogait visszaszorították és állami felügyeletet valósítottak meg az iskolák felett. Az 1869-es birodalmi népoktatási törvény az előző rendelkezéseknek megfelelően közös, felekezeti jellegtől mentes, állami iskolákat állított fel.

A liberális törvényhozással szemben a század végére ismét megerősödött a katolikus-konzervatív párt, amely kormányának megalakításakor igyekezett visszaszerezni befolyását az iskolákban az 1883-as novellával. A népoktatási törvény kiegészítése hangsúlyt helyezett a vallásra és az egyház szerepére, visszalépve a felekezeti oktatás felé.

A különböző érdekképviselői mozgalmak mind az egyházi, mind a közös intézményeket támogató oldalon felléptek és magániskolákat alapítottak. Bár a századfordulón a konzervatív kormány egyháznak kedvező rendelkezéseit többen támogatták, a felekezeti jelleg felé visszaforduló iskolarendszer már nem volt általánosan megvalósítható a közös, állami iskolák létrehozása után.

Pókecz Kovács Attila

egyetemi docens (PTE ÁJK), Római Jogi Tanszék

Óriás Nándor és a római közjog

A 130 éve született professzor emlékezete

Óriás Nándorra (1886–1992) a pécsi jogi kar egykori legendás római jogi professzorára történő emlékezés nem csupán születésének 130. évfordulója kapcsán nyer aktualitást, hanem a korábban ismert, életrajzát módosító dokumentumoknak a közelmúltban való előkerülése szintén szükségessé teszi életének, munkásságának rövid értékelő bemutatását.¹ Egerben és Pécsen is oktató Óriás Nándor életművével már több tanulmány is foglalkozott, ezért rövid értekezésemben csupán az új adatok dokumentálására és a szélesebb nyilvánosság előtt eddig ismeretlen közjogi írásának (Óriás Nándor: *N. A. Maskin: Augustus principátusa c. művének ismertetése*) vizsgálatára törekszem.²

I. Óriás Nándor életpályája

¹ Az Óriás Nándorral kapcsolatos korábbi közlemények pontosításra szorulnak, miután Mészárosné Vörös Katalin a Pécsi Tudományegyetem Egyetemtörténeti Gyűjteménye számára 2011. január 19-én 64 tételből álló, a néhai professzor teljes életútját érintő iratanyagot adott át. Ennek az új forrásértékű dokumentációnak meghatározó jelentősége van Óriás Nándor életművének értékelése szempontjából, ami szükségessé teszi korábbi életrajzíróitól származó számos megállapítás átfogalmazását. Az iratanyag áttanulmányozásához felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtott számomra Dezső Krisztina a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztályának osztályvezetője, muzeológus-könyvtárosa. Hálásan köszönöm önzetlen segítségét.

² Óriás Nándor életrajzához és tudományos munkásságának értékeléséhez ld. *Szabó Pál*: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Szerzői kiadás, Pécs 1940. 725-726. o.; *Benedek Ferenc*: Római jog. In: *Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből* (szerk. Csizmadia Andor). [s.n.], Pécs 1980. 261-263. o.; *Ravasz János*: Pécsi Tudományegyetem 1923-1950, 4. rész. Jog és Államtudományi Kar. Kézirat, Pécs 1983. 139-141. o.; *Gátos György*: In memoriam Óriás Nándor. Jogtudományi Közlöny 1992/12. sz. 560. o.; *Kajtár István*: A pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1921-45. In: *Per aspera ad astra. Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról* (szerk. Nagy Ferencé). JPTE, Pécs 1997, 61-66. o.; *Szecső Károly*: Óriás Nándor élete és munkássága. Heves Megyei Bíróság, Eger 1998. 64. o.; *Palojty Béla*: Nem csak nevében volt Óriás, szellemében is. In: *Gondolatok a könyvtáron kívül*. Filács Kiadó, Budapest 1999. 167-173. o.; *Benedek Ferenc*: Óriás Nándor. Jura 2001/2. sz. 77-79. o.; *Benedek Ferenc*: Tisztelet Óriás Nándornak, In: Óriás Nándor: Emlékeim töredékei (szerk. Ádám Antal). PTE-ÁJK, Pécs 2006. 11-18. o.; *Jusztinger János*: Óriás Nándor (1886-1992). In: Pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1923-2008: Antológia (szerk. Kajtár István). Publikon Kiadó, Pécs 2008. 279-290. o.; *Jusztinger János* – *Pókecz Kovács Attila*: Római Jogi Tanszék. In: A pécsi jogi kar 90 éve (szerk. Ádám Antal). PTE-ÁJK, Pécs 2013. 73-75. o.; *Jusztinger János*: Szakkollégiumunk névadója: Óriás Nándor. Scriptura 2014/1. sz. 192-205. o.; *Benedek Ferenc* – *Jusztinger János*: Óriás Nándor (1886-1992). In: Magyar Jogtudósok IV, (szerk. Hamza Gábor, Siklósi Iván). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2014, 77-87. o.

Óriás Nándor, a pécsi jogi kar egykori római jogász professzora, a XX. századi magyar romanisztika meghatározó képviselője, erdélyi család gyermekeként, Turóczy Nándor néven 1886. október 24-én született Gyulafehérváron (Alba Iulia). Váratlan fordulatokkal tarkított életpályája megrázó családi eseménnyel indult,³ szülei falusi székely kisemberek voltak, akik a nélkülözéssel együtt járó szűkös megélhetési nehézségeik miatt már az 1880-as években Romániába költöztek át, ahonnan többé már vissza sem tértek Magyarországra. A későbbi jogászprofesszort egyéves kora óta anyjának (Turóczy Ágnes) testvére nevelte, akinek férje, Óriás György a gyulafehérvári várban működő kisiparosi munkájával tartotta el szerény körülmények között feleségét és gyámfiát.⁴ A kicsiny növésű, gyenge szervezetűnek látszó kisfiút hat éves korában nevelőszülei nem is akarták iskolába adni, otthoni szorgalmas tanulásának köszönhetően olyan mértékű előrehaladásról tett tanúbizonyságot, hogy egy év múlva mindjárt a harmadik osztályban kezdhette meg tanulmányait.⁵ Népiskolai bizonyítványát 1895-ben a helybeli római katolikus iskolában jeles eredménnyel végzett tanulmányok igazolásaként állították ki. Miután a fiú októberben született, gyámja és nevelőapja, Óriás György a negyedik osztály elvégzése után 1895. augusztus 1-jén Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszterhez fordult, hogy gyámoltja, Turóczy Nándor karkedvezményrel, kilencedik életévének betöltése előtt elkezdhesse középiskolai tanulmányait a gyulafehérvári Római Katolikus Főgimnáziumban.⁶

Az engedélyt megkapta, így 1895 és 1903 között mind a nyolc osztályt itt végezte, majd még tizenhetedik életévének betöltése előtt érettségi vizsgát is tett. Gimnáziumi évei alatt végig eminens diák volt, különösen a latin nyelv iránti érdeklődésével tűnt ki társai közül. Számos tanára felhívta figyelmét a papi pályára, s már középiskolai évei alatt kitűnő latinistaként segédkezett Majláth Gusztáv erdélyi megyéspüspök íródeákjaként a latin nyelven folyó egyházkormányzati ügyek intézésében, illetve a ministránsa is lett.⁷ Gimnáziumi tanárai közül

³ Benedek – Jusztinger: i. m. 79. o.

⁴ Ld. Óriás Nándor 1952. május 22-én készített önéletrajza: „Szüleim - falusi székely kisemberek - a szűkös megélhetési viszonyok hatása alatt már a 80-as évek vége felé kivándoroltak Romániába s onnan többé vissza sem tértek. Engem egyéves korom óta anyám testvére nevelt, akinek férje a /katonaságon kívül/ csekély számú kispolgári lakossággal benépesített gyulafehérvári várban ugyancsak kisipari tevékenységből tartotta el családját.”.

⁵ Benedek: Óriás... 77. o.

⁶ Ld. Óriás György 1895. augusztus 1-jén Wlassics Gyula Vallás- és Közoktatási miniszterhez írt levelét, amelyben Turóczi (sic!) Nándornak a gyulafehérvári római katolikus főgimnázium első osztályába való felvételét kérte. (Vallási- és Közoktatásügyi Minisztérium 2914/1895. sz.).

⁷ Óriás Nándor: Emlékeim töredékei (szerk.: Ádám Antal). PTE-ÁJK, Pécs 2006. 55. o.

elsőként Izporni János⁸ matematikust említette, aki lelkesedést ébresztett szaktárgya iránt. A gyulafehérvári Római Katolikus Főgimnáziumban tanító Bálint György történelemtanárt az ókortörténet érdekes színes előadójaként, Csiky Miklóst a történelmet egykedvűen tanítóként jellemezte visszaemlékezéseiben, de felhívta a figyelmet szép mondataira. Péter Jánost, a magyar irodalom és latin nyelvtan, valamint a német nyelv tanárát, lelkes hozzáállásáért és pontosan szabályozott életviteléért tartotta példaképének. Dicsérő szavakkal emlékezett Zlamál Ágostonra, a latin és a görög nyelv pap-tanárára, aki a két holt nyelv szabályait a logikus gondolkodás fejlesztésével módszeresen hozta összhangba. Pap-tanárai közül Rass Károlyt (német nyelv és irodalom), valamint Czimbalmos Józsefet (természettan) a világra nyitott, új szemléletű papi típus képviselőinek tartotta. Fejér Gergő hittanár az egyház tanításainak harcosaként, Szentmiklóssy József földrajztanár pedig kiváló, a nagyvilág eseményeire nyitott pedagógusként gyakorolt rá hatást.⁹ Érettségijét színjeles eredménnyel tette le, bizonyítványát pedig már Óriás Nándor névre állították ki.¹⁰ Ennek alapján arra következtethetünk, hogy gyám- és nevelőapja családi nevét (Óriás) kilenc és tizenhét éves kora között vehette fel a születéskori családneve (Turóczy) helyett.

Püspökének hatására az érettségit követően 1903 őszétől a bécsi császári és királyi tudományegyetem hittudományi karán teológiát hallgatva, a bécsi magyar papnevelő intézetben, a Pazmaneumban töltött három tanévet (1903/1904, 1904/1905 és 1905/1906). Az ifjú Óriás Nándor elképzelése az volt, hogy végzését követően visszatér Erdélybe, ahol megyéspüspöke mellett titkár, később irodaigazgató (mintegy személyzeti előadó), végül talán a püspök főtanácsosa lesz. A Pazmaneum szigorú intézeti rendjét, – amit jól jellemez, hogy a folyóson sem volt szabad beszélgetniük a növendékeknek, illetve a diáktársak meglátogatása a szobákban szintén tilos volt – a napi lekötöttséget, a nevelőszüleitől való távollétet, illetve a nagyvárosi levegőt is nehezen viselte, ezért idővel erőt vett rajta a csüggedés.¹¹ A három bécsi

⁸ Az Óriás Nándor által kéziratban közreadott és Ádám Antal által szerkesztett kötet (*Óriás: Emlékeim...* 30. o.) tévesen szerepel Iszpovni János elnevezés Izporni helyett, ami a kézirat („kutyanyelvek”) átírása során keletkezett elírásra vezethető vissza.

⁹ *Óriás: Emlékeim...* 28-31. o.

¹⁰ Érettségi bizonyítványa Gyulafehérváron kelt 1903. június 11-én kelt. Pál Antal igazgató, Kuncz Elek tankerületi királyi főigazgató és Dr. Vajda Gyula az erdélyi Római Katolikus Status képviselője írt alá. Az érettségi bizonyítvány tartalmazta még Péter János a magyar nyelv és irodalom, Izporni János a matematika tanára, Csiky Miklós a történelem tanára, Rass Károly a német nyelv és irodalom tanára, Czimbalmos József a természettan tanára, Kárpiss János a görög helyettes tanára és Zlamál Ágoston a latin és a görög tanára vizsgálóbizottsági tagok megjelölését is. Mind a tizenkét tantárgyból jelest kapott. Ezek a következők voltak: magyar nyelv és irodalom, latin nyelv és irodalom, görög nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, történelem, matematika, fizika, vallás, földrajz, filozófiai propedeutika, természetrajz, rajzoló geometria.

¹¹ *Óriás: Emlékeim...* 58. o.

év alatt végleg megérett benne az elhatározás, és miután tudatosult benne, hogy a papi pálya nem neki való, elbocsátását kérte a Pazmaneumból, majd korábbi elképzeléséhez visszatérve a középiskolai tanári pálya megkezdését lehetővé tevő tanulmányokra tért át.¹²

Bécsi tanulmányait megszakítva visszatért Magyarországra és 1906 szeptemberében a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be, ahol öt szemeszter sikeres teljesítését követően latin nyelvből és történelemből középiskolai tanári alapvizsgát tett. Ezzel párhuzamosan beiratkozott a budapesti egyetem jogi karára is, majd az első alapvizsga után a kolozsvári egyetemen folytatta és fejezte be jogi tanulmányait. A budapesti egyetem jogi karán szorgalmasan látogatta Szentmiklósi (Kajuch) Márton (1862–1932) heti nyolc órában tartott római jogi előadásait. Bölcsészkarai elfoglaltságai mellett a jogi előadások közül csak a római jog és Melichár Kálmán (1856–1945) címzetes nyilvános rendes tanár egyházjogi kurzusai hallgatására maradt ideje.¹³ A budapesti egyetem jogászprofesszorai közül Szentmiklósi és Melichár nevén kívül csak Szászy-Schwarz Gusztávot¹⁴ (1858–1920) említi emlékirataiban, a kereskedelmi jog szigorúan vizsgáztató tanáraként, mely feltehetően Szászy-Schwarz 1900–1902 közötti működésére utal (az államtitkárrá lett Nagy Ferencet helyettesítette). Nem kizárt, hogy Óriás Nándor is hallgathatta óráit, mivel a római jog mellett a későbbiekben a kereskedelmi és váltójogot is előadta, ugyanis a *venia legendi*e a tárgy oktatására még 1912 után is megvolt.¹⁵

Bölcsészkarai tanárai közül Békefi Remig magyar művelődéstörténeti, illetve Némethy Géza latin filológia előadásai gyakoroltak rá mély benyomást.¹⁶ Kolozsváron folytatott jogi tanulmányai során – elmondása szerint – különösen Nagy Ernő közjogász, Somló Bódog¹⁷ jogfilozófus és Navratil Ákos közgazdász professzorok voltak rá nagy hatással.¹⁸ Kolozsvárott szerezte meg 1911-ben az államtudományi, 1913-ban pedig a jogtudományi oklevelét. Későbbi önéletrajzában szerényen említi, hogy csupán két szigorlaton ért el kitüntetéses eredményt. Óriás Nándor azonban nem mondott végleges búcsút teológiai stúdiumainak, hanem azokat világiként folytatta. Az erdélyi püspök külön engedélyével a negyedik évfolyamot az erdélyi

¹² Benedek: Óriás... 11. o.

¹³ Óriás: Emlékeim... 71-72.

¹⁴ Hamza Gábor: Szászy-Schwarz Gusztáv. In: Magyar Jogtudósok II, (szerk. Hamza Gábor). ELTE ÁJK, Budapest 2001. 71-82. o.; Hamza Gábor: Szászy-Schwarz Gusztáv és az európai magánjogtudomány. Magyar Tudomány 2001/12. sz.

¹⁵ Óriás: Emlékeim... 79-80.

¹⁶ Óriás: Emlékeim... 73.

¹⁷ Szabadfalvi József: Somló Bódog (1873-1920), In: Magyar Jogtudósok IV, (szerk. Hamza Gábor, Siklósi Iván). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2014. 53-67. o.

¹⁸ Benedek: Óriás... 12. o.

püspöki papnevelő intézetben sikeresen elvégezte, s ugyanitt 1907. április 20-án végbizonyítványt is szerzett.¹⁹ Ezt követően kánonjog került érdeklődése homlokterébe. Kánonjogi-egyházjogi tanulmányait 1919-ben zárta le a kánonjogi doktorátusnak a budapesti jogi karon történő megszerzésével. A kánonjog iránti vonzódása még sokáig megmaradt, s a véletlen körülmények eredményezték csupán azt, hogy végül a római jogban találta meg tudományos és oktatói törekvéseinek színterét. A középkori mondás, miszerint „*Az Egyház a római joggal él*” („*Ecclesia vivit lege Romana*”), a *ius Romanum* és a *ius canonicum* közti szoros kapcsolatra utal, Óriás ezért korábbi tanulmányainak fényében szinte predesztinálva érezhette magát mindkét tudományterület művelésére.²⁰

1911 októberétől fél évig ügyvédjelöltként tevékenykedett, egykori diáktársa, dr. Springer Aladár gyulafehérvári ügyvéd irodájában, miután a Marosvásárhelyi Ügyvédi Kamaránál jegyezték be ügyvédjelöltnek.²¹ Majd – Majláth püspök közbenjárásának köszönhetően – Bárdossy Lászlóval, a későbbi miniszterelnökkel együtt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba nevezték ki 1912 májusától „díjazás nélküli”, 1914 márciusától pedig „segélydíjas” miniszteri segédfogalmazónak. Közvetlenül az első világháború kitörése előtt a tanítóképzés tanulmányozásának céljából Szászországba küldték. Minisztériumi szolgálata azonban nem tartott hosszú ideig, miután 1914 októberében Szmrecsányi Lajos egri érsek felkérését elfogadva az Egri Érseki Joglíceum²² – Lutter János nyugállományba vonulásával megüresedett – Római Jogi Tanszékére nyilvános rendkívüli tanárként nyert kinevezést.²³ 1923-tól jogakadémiai oktatói státuszának megtartása mellett az Egri Római Katolikus Fiú Felsőkereskedelmi Iskola igazgatói tisztét is betöltötte. 1930-ban a pécsi jogi karon Pázmány Zoltánnál szerzett egyetemi magántanári képesítést a rabszolga-felszabadítás tárgyköréből, majd ettől fogva tizennégy szemeszteren át tartott Pécsen római jogi előadásokat kéthetenként négy órában. 1935. január 1-től az egri jogakadémia rendes tanárává nevezték ki, és még ugyanebben az évben tanügyi főtanácsosi címmel is felruházták.²⁴

Óriás Nándor 1939 nyarán, huszonöt évnyi jogakadémiai tanárság után elhagyta Egert, és Pázmány Zoltán utódként átvette a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és

¹⁹ Dr. Balázs Enndre az Erdélyi Püspöki Papnevelő Intézet *rectora* 1907. április 20-án adta ki végbizonyítványát 30/1907. sz. alatt.

²⁰ *Benedek: Óriás...* 12. o.

²¹ *Óriás: Emlékeim...* 94-95. o.

²² Az Egri Érseki Joglíceumról legújabbán ld. *Jusztinger János: Az Egri Érseki Joglíceum története (1740-1949)*. In: A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833-1923: A 2009. október 16-án Pécsen tartott tudományos konferencia tanulmányai (szerk. Kajtár István, Pohánka Éva). Publikon Kiadó, Pécs 2009. 49-64. o.

²³ *Jusztinger: Óriás...* 280. o.

²⁴ *Óriás: Emlékeim...* 123-157. o.

Államtudományi Kara Római Jogi Tanszékének vezetését. A kormányzó a jogi kar felterjesztésére 1939. augusztus 2-án kelt határozatában Óriás Nándort egyetemi nyilvános rendkívüli tanárnak nevezte ki. Ezt követően – 1940. október 19-től már egyetemi nyilvános rendes tanárként – tizenhat esztendőn át volt Pécsen a római jog oktatója. Az 1944/45-ös és az 1945/46-os tanévben a jogi kar dékáni tisztét is betöltötte. Ezekben az években tanúsított kiváló diplomáciai érzékének és tárgyalókészségének is köszönhető, hogy az intézmény a háborús időszakot nagyobb anyagi veszteség nélkül átvészelte, s oktató munkáját is hamar újrakezdte.²⁵

Óriás Nándor – 1939 augusztusától 1955 szeptemberéig – tizenhat esztendőn át vezette a pécsi jogi kar Római Jogi Tanszékét. Oktatóként következetesen ragaszkodott az általa vallott és tanulmányaiban közzétett oktatási elvekhez.

Pécsi beilleszkedését jelentős mértékben megkönnyítette, hogy amikor ide került, már hét éve óraadója volt az egyetemnek. Részben korábbi volt kollégái alkották a tanári kart, ugyanis több professzortársával már Egerben is együtt volt jogtanár. Ennek valamint nyitott természetének és a városhoz ragaszkodásának köszönhetően igyekezett mindenkivel szívélyes kartársi viszonyt kialakítani.²⁶ Óriás Nándor rendszeresen részt vett a pécsi Színház téren található Corso kávéházban a jogászprofesszoroknak szervezett szerda délutáni összejöveteleken, melyeken visszaemlékezései szerint sok tapasztalatot szerzett.²⁷ Hűséges volt Pécshez, így mikor Kolozsvár visszakért Magyarországhoz, felajánlották számára, hogy erdélyi születésűként átvehetné az ottani római jog vezetését, a Szegeden működő Személyi Kálmán²⁸ pedig Pécsre jöhetne. Ő azonban a felkínált lehetőséggel nem kívánt élni, maradt Pécsen egészen kényszernyugdíjazásáig.²⁹

Pécsi egyetemi évei alatt a római jogi főkéllégiumi előadásai mellett forráselemző szemináriumokat, illetve jogesetmegoldó praktikumokat is tartott a római jog magánintézményei, a római dologi jog és a kötelmi jog tárgykörében.³⁰ Oktatási kötelezettségeit tanársegédi közreműködés nélkül látta el, csak a nyugdíjazása előtti utolsó két évben, 1953-tól dolgozott mellette későbbi utóda, Benedek Ferenc.³¹ 1942-től előadásokat

²⁵ Jusztinger: Óriás... 280. o.

²⁶ Óriás: Emlékeim... 139-140. o.

²⁷ Óriás: Emlékeim... 179. o.

²⁸ Pólay Elemér: Személyi Kálmán (1884-1946). In: Magyar Jogtudósok IV, (szerk. Hamza Gábor, Siklósi Iván). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2014. 69-75. o.

²⁹ Óriás: Emlékeim... 179-180. o.

³⁰ Jusztinger: Óriás... 282. o.

³¹ Benedek Ferenc életrajzához ld. Pókecz Kovács Attila: Benedek Ferenc (1926-2007). In: Pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1923-2008: Antológia (szerk. Kajtár István). Publikon Kiadó, Pécs 2008. 261-278.

tartott, és szemináriumi gyakorlatokat vezetett a lélektan, társadalomlélektan, az etika, a társadalometika, a nevelés, a nevelésügy és a népművelés tárgyköréből az ún. szociális tanfolyamon. Az 1944/45-ös tanév második szemeszterében – Abay Gyula távollétében – helyettesítőként a pénzügytan tárgy előadója is volt.³² Fontos kiemelni, hogy pécsi római jogász professzorként az 1950-es évek elején az a megtiszteltetés érte, hogy társszerzője lehetett az oktatási minisztérium megbízásából készült új, egységes római jogi jegyzetnek, amely ideológiai utalások nélkül a római jog intézmények világos összefoglalását adta.³³

A tanrendben – az 1940-es évek végéig – heti nyolc órában szereplő római jogi előadásaira mindenkor nagy szorgalommal készült, melyeken a római jog jogászai gondolkodást fejlesztő hagyományait igyekezett a legmesszebbmenőkig kihasználni.³⁴ Előadásait hétfőtől csütörtökig 8:00–10:00-ig tartotta. A kiegyensúlyozottan magas színvonalú órái érdekében egy 15 perces szünet beiktatását látta indokoltnak, amit ő tanszékén csendes elmélkedéssel töltött, s ekkor látogatókat sem fogadott.³⁵ Római jogi fejtegetéseit igyekezett találóan megválasztott, s gyakran a rá jellemző sajátos, finom humorral fűszerezett példákkal színesíteni.³⁶ Előadásainak sikeréhez és népszerűségéhez nagymértékben hozzájárultak nem mindennapi színészi képességei is. Egykori tanítványa és tanszéki utóda, Benedek Ferenc találóan állapította meg róla, hogy *„nemcsak a római jogot adta elő lebilincselően, hanem 'előadta' az „antecessor iuris”-t, a római jog professzorát is, megjelenítve azt úgy, ahogy ideáltípusként él hallgatói képzeletében”*.³⁷

Eredeti, Óriás által kedvelt tanítási módszer volt a peripatetikus római jogi séták gyakorlata a városban, többnyire a heti piacot és a városszéli kisgazdaságokat és törpebirtokokat is útba ejtve. Ennek során a kíséretet alkotó 4-5 hallgató tiszte volt az út során észlelt történéseket, cselekményeket jogi szempontból értékelni, s belőlük a helyes

o.; *Pókecz Kovács Attila*: Benedek Ferenc a könyvtárépítő jogtudós (1926-2007). In: Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 8. (szerk. Kokovai Szabina, Pohánka Éva). Pécsi Tudományegyetem Könyvtára, Pécs 2009. 273-282. o.; *Pókecz Kovács Attila*:: Ferenc Benedek, Orbis Iuris Romani 2008/1. sz. 203-206. o.; *Pókecz Kovács Attila*:: Ferenc Benedek, the Roman law jurist. *Studia iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 2010/147. sz. 187-209. o.; *Pókecz Kovács Attila*:: Benedek Ferenc (1926-2007). In: *Magyar Jogtudósok IV*, (szerk. Hamza Gábor, Siklósi Iván). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2014. 137-156. o.

³² *Jusztinger*: Óriás... 282. o.

³³ *Halász Aladár – Marton Géza – Óriás Nándor*: Római jog. Közoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest 1952.

³⁴ Ekkor ugyanis a római jog fő és kiskollégiumi óraszámát is a felére, heti nyolc órától négyre csökkentették. Ld. *Pólay Elemér*: A római jog oktatása a két világháború között Magyarországon (1920-1944). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Jur. et. Pol.* 1972/2. sz. 20. o.

³⁵ *Óriás*: Emlékeim... 200. o.

³⁶ *Benedek*: Római jog... 260-261. o.

³⁷ *Benedek*: Óriás Nándor... 78. o.

következtetéseket levonni.³⁸ Az alapvizsgákon és szigorlatokon is közismert volt Óriás vizsgáztatói alapossága. A jogi pálya magas társadalmi presztízse és joghallgatói iránt érzett megbecsülése jeléül következetesen tartotta magát ahhoz, hogy a megszólításoknál hallgatóit „ifjú kartársnak”, vizsgázóit „jelölt uraknak” – hölgyek akkoriban még csak kis számban fordultak elő a jogi karon – titulálta.³⁹ Közmondásos pártatlanságát, objektivitását hallgatói tisztelték, kristálytisztán megfogalmazott kérdései miatt vizsgáztatói stílusát nagyra értékelték. Miután a vizsgák nyilvánosak voltak, Óriás *censori* megnyilvánulásai gyakran igazi eseményszámba mentek, s sokszor népes hallgatóságot vonzottak.⁴⁰ Meggyőződése szerint oktatói munkája csak akkor lehet eredményes, ha hallgatóit nem pusztá számnak tekinti, hanem igyekszik bennük megadni a tanulmányi és egyéb, gyakran egzisztenciális nehézségekkel küszködő embert, akit igyekezett kitartó munkára ösztönözni, krízishelyzetben bátorítani.⁴¹ Hallgatói személyes körülményeinek megismerésére törekedett, s azokat kiváló memóriájának köszönhetően emlékezetében megőrizte. Egyedülálló volt abban is, hogy végzett hallgatói közül többeknek a pályáját később figyelemmel kísérte.⁴²

A szociális kérdések iránti érzékenysége a római jog oktatása során is megmutatkozott., igyekezett kimutatni azt, hogy a félreismeret és egyoldalúan individuálisnak bemutatott római jogrend bőségesen tartalmazott szociális indíttatású megoldásokat, amelyeknek tárgyalását mindig hasznosnak tartotta. Meggyőződéssel vallotta, hogy a szociális gondolat nem csupán egy koreszme, hanem az emberi lélek mélyén gyökerező, az emberiség történetében mindenkor érvényesülő társadalmi igény.⁴³

Szorosan vett oktatói munkája mellett mind Pécsen, mind Egerben sokat vállalt magára az ifjúsági ügyek szervezésében és irányításában, melynek teljesítése során mindig kiváló szervezőkészségről és precíz gyakorlati megvalósításról tett tanúbizonyságot.⁴⁴ E körben szükséges megemlíteni a Keszthelyi Diáküdülő és a Keszthelyi Nyári Egyetem vezetését (Birkás Géza professzortól 1940 decemberében vette át az elnökséget, majd 1941–1944 között

³⁸ Óriás: Emlékeim... 204-205. o.

³⁹ Óriás: Emlékeim... 204. o.

⁴⁰ Benedek: Óriás Nándor... 78. o.

⁴¹ Jusztinger: Óriás... 283. o.

⁴² Benedek: Óriás Nándor... 79. o.

⁴³ Ld. az illetménykiegészítés ügyében kiküldött kari bizottság felhívására Pécsen 1949. július 22-én Óriás Nándor által készített jelentést. Óriás Nándor emlékirataiban Tóth László professzor neve szerepel, azonban a kinevezési okmányban elődként Birkás Géza professzort jelölték meg, akinek helyére az Egyetemi Tanács 1940. november 20-án egyhangú határozattal választotta meg a római jogászt. Erről Tóth Zsigmond rektor értesítette. Óriás: Emlékeim... 191. o.

⁴⁴ Benedek: Óriás Nándor... 79. o.

minden nyarat itt töltött)⁴⁵ és példás működtetését. Emellett 1944–1948 között az Egyetemi Diákmenza vezetői teendőit is ellátta, továbbá vezető tanára volt a joghallgató ifjúság nagy részét tagjai sorában tudó Emericana Diákegyesületnek.⁴⁶

II. Óriás Nándor római közjoggal kapcsolatos nézetei

Szaktudománya terén a római közjog és a római személyi- és családjog kérdései kerültek leginkább Óriás Nándor érdeklődési körébe. Visszaemlékezéseiben külön kiemelésre méltónak találta azt a rá jellemző sajátos hozzáállást, hogy nem kívánt mindenáron újat mondani, így szakirodalmi munkássága, publikációinak száma sem nevezhető terjedelmesnek.⁴⁷ Közöttük kiemelkedő helyet foglal el a rabszolga-felszabadításról írt „*Manumissio*” című habilitációs munkája, melynek csupán az első része jelent meg 1928-ban.⁴⁸ Fő tudományszakán kívül még egyházjoggal és pedagógiával is foglalkozott tudományos igénnyel.⁴⁹

Fontosnak tartotta volna a római jog egyetemi oktatását a római közjog intézményeinek bemutatásával is kiegészíteni, mint ahogy azt egyik írásában kiemelte: „...*méltán bámulhatjuk a római államművészetet, amely... .. heterogén elemekből egységes Itáliát, majd azon keresztül egységes világbirodalmat is tudott teremteni.*”⁵⁰

A római közjog egyetemi oktatását szorgalmazta több közéleti szereplésénél is, azonban törekvéseit nem koronázta siker. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a római közjog tudományos kutatásának nem voltak hazai előzményei, így annak szakirodalmi eredményeivel és jelentőségével nem volt tisztában sem a jogászprofesszori kar, sem a döntéshozók.

Éppen ezért bír kiemelt jelentőséggel egyetlen közzétett római közjogi tárgyú írása. Ezt a kéziratát folyamatos támadások és a nem kellő mértékű publikációs aktivitás miatti kritikák miatt, valamint a szűkös megjelenési lehetőségek kényszerű hatására a Pécsi Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanács jegyzőkönyvében adta közre. Ebben az írásában Maskin

⁴⁵ Ld. 526 R. sz. 1940/1941. évi kinevezés, valamint Óriás: Emlékeim... 36. o., illetve 191-197. o.

⁴⁶ Jusztinger: Óriás... 284. o.

⁴⁷ Óriás: Emlékeim... 197. o. Tanítványa Benedek Ferenc erről így emlékezett meg Óriás Nándor sírjánál tartott búcsúztató beszédében: „*Bár kiváló stilisztá volt és kivételes könnyedséggel és eleganciával tudta magát szóban és írásban kifejezni, ritkán szánta el magát írásbeli megnyilatkozásra. Talán nem is teljesen alaptalanul követte a horatiusi tanácsot, in salvam non ligna feras, ne hordj fát az erdőbe, ne szaporítsd a valódi új eredményt nem hozó, pusztán a tudományos karrier motiválta művek már-már áttekinthetetlen erdejét.*” Ld. Benedek Ferenc: dr. Óriás Nándor (1886-1992). Lucidum intervallum. A pécsi joghallgatók lapja 1992/1-2. sz. 4-5. o.

⁴⁸ Óriás Nándor: A manumissio. Tanulmány a római jogból. 1. könyv. A manumissio fogalma és kellékei. [s.n.], Eger 1928, 128. o.

⁴⁹ Ld. Óriás Nándor nyilv. rendkívüli tanár (Erzsébet Tudományegyetem) szolgálati és minősítési táblázata.

⁵⁰ Óriás Nándor: A római jog tanulásának mai jelentősége. In: Az egri érseki jogakadémia évkönyve 1933/34-1934/35. akadémiai évekről, Eger 1936, 30-31. o.; Pólay: i. m. 18. o. ill. 20. o. ; Jusztinger: Óriás... 282. o.

szovjet ókortörténész „*Augustus principatusa*” című művét mutatta be kritikai élel.⁵¹ A kézirat 1955. január 24-ei keltezésű, ezért annak megszületési körülményeinek és szokatlan formában való közlésének megértéséhez röviden ismertetni kívánom a szerző életkörülményeit, a pécsi jogi karon kialakult közhangulatot.

Óriás Nándor – negyvenegy katedrán eltöltött esztendő után – méltatlan körülmények között, politikai tisztogatás eredményeként 1955. szeptember 1-jén, 69 esztendősen, egy évvel a törvényes nyugdíjkorhatár elérése előtt kényszerült nyugállományba vonulni. Ez nem volt minden előzmény nélküli, s mai ismereteink alapján kijelenthető, hogy az 50-es évekre jellemző szocialista diktatúra áldozata lett. A támadások akkor erősödtek fel ellene, amikor nem vállalta, hogy a kari pártbizottság kérésére az előre megírt ideológiai tartalmú békepropaganda beszédet elmondja. Óriás szavait idézve *„Vonakodtam tehát a megbízást elfogadni, ifjú kollégám azonban nem hátrált meg, hanem kijelentette, hogy az elmondandó beszéd nyomtatásban elkészült szövegét azonnal rendelkezésemre bocsátja. És a szót tett követte, mire én nem minden fanyalgás nélkül kénytelen voltam kijelenteni, hogy... ...a nyomtatott beszéd felolvasását akkor is méltatlan feladatnak érezném, ha szöveg nem volna olyan durván stilizálva.”*⁵² A visszautasított beszéd miatti nemtetszést Szamel Lajos, a Pártszervezet vezetője fogalmazta meg ellene a Kari Tanács 1955. május 14-én tartott rendkívüli ülésén: *„A helyi Pártszervezet úgy döntött, hogy Óriást kéri meg a békegyűlés előadói szerepére. Cél volt, hogy neki, mint a Kar oktatójának, magas kulturáltsága a szónoklatban érvényre jusson. Losonczy vállalta a járási békegyűlés szónoki tisztét és feladatát jól oldotta meg, jó visszhang jelentkezett rá. Óriás azt mondotta, hogy a békegyűlés külpolitikai orientációk alapján tárgyal és itt az *auditur et altera pars* szempontjait is ki kell fejteni. Az Egyetemi Könyvtárba külföldi folyóiratok is járnak, ott tájékozódhatott volna Óriás mindkét vonatkozásban. A kérdést Kislegi oldotta meg, aki az előadást megtartotta eredményesen. Mi sajnálattal nélkülöztük (Óriás tíz év óta egyetlen szocialista publikációt sem bocsátott ki. Ezen negatív jelenségek miatt a Párt Óriást bizalmatlansággal kezelte, mi rajtunk, kommunista és pártonkívüli oktatókon nem fog múlni, hogy ha a megfelelő lépések megtörténnek a bizalmatlanság légköre elmúljék).”*⁵³ Szamel szavai meghallgatásra találtak, a „megfelelő lépéseket” a párt megtette Óriás eltávolítására. Kocsis Mihály dékán a Kar helyzetéről készített jelentésében Óriást jobboldali nézetekkel

⁵¹ Nyikolaj Alekszandrovcics Maskin: *Augustus principatusa. Kialakulása és társadalmi lényege.* (fordította: Borzsák István). Tankönyvkiadó, Budapest 1953.

⁵² Óriás: *Emlékeim...* 201. o.

⁵³ Ld. a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1955. évi május hó 14-én tartott rendkívüli kari tanácsüléséről készült jegyzőkönyv, 9-10. o.

vádolta meg: „Ide kell vennem egyik oktatóknak, Óriás Nándor professzornak azt a kijelentését is, hogy ha valaki nem marxista, azért az még jó római jogász lehet.”⁵⁴ Emlékirataiban Óriás maliciózus hangnemben meséli el, hogy megtiszteltetésnek érezte, hogy míg professzortársai kényszernyugdíjazásáról a dékán általában egyedül döntött, addig az ő eltávolítására egy négy főből álló „kivégző osztagot” delegáltak, melynek tagja Beér János és Világhy Miklós budapesti, Kovács István szegedi professzor, valamint Szabó Imre, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója volt.⁵⁵

Óriás érzékelve az ellene kialakult ellenséges légkört, úgy döntött, hogy szaktárgyának sokszínűségét felhasználva igényesen mutatja meg azt, hogy a jogtudományi kutatói erények birtokában van, ezért dönthetett a római közjogi témájú értekezés Kari Tanács elé terjesztése mellett. *„Kari munkaterveink összeállítása során ismételten felmerült az a gondolat, hogy a szakmánk körében megjelent publikációkról kari tanácsüléseken terjesszünk elő bírálatos ismertetést. Ennek az elgondolásnak szellemében került a múlt tanév végén a tanácsülés elé a római jog tankönyvpótló jegyzetéről beszámoló ismertetés s ugyancsak ebben a koncepcióban vállaltam N. A. Maskin, a pár év előtt meghalt, Sztálin-díjas szovjet történész, Borzsák István fordításában legújabbán magyarul is megjelent, fenti című művének bemutatását.”*⁵⁶

Témaválasztása – Augustus principatusa – Óriás akkori kari megítélését is figyelembe véve nem nélkülözi a politikai párhuzamot, mivel a köztársaság intézményi kereteinek megtartásával kiépülő diktatúra, s vezetőjének szerepe, az ókori Róma vizsgált korszakáról, az 1950-es évek Rákosi Mátyás vezette, személyi kultusztól túltengő diktatúráját is az olvasó eszébe juttathatja.⁵⁷ A rövid, mintegy fél ív terjedelmű írás leginkább a magas igényességgel megírt tudományos recenzió műfajába sorolható. *„Ami már most a történeti anyag feldolgozásának rendszerét illeti, Maskin műve a nagyon tartalmas előszó után nyolcvanlapnyi terjedelemben. A római caesarizmus kialakulásának főcíme alatt Caesar egyéniségével és tevékenységével, Pompeius és Caesar küzdelmével s a caesarizmus társadalmi alapjaival foglalkozik. A következő 400 lapnyi anyag két részre van tagolva: az első 160 lap a principátus kialakulását, a második 230 a tulajdonképpeni tárgyat: Augustus principátusát dolgozza fel.*

⁵⁴ Ld. 855-1-9/1955. szám bizalmas anyag. Karunk helyzete a K. V. 1955. március 4-i határozata tükrében. Jelentés. (Készítette dr. Kocsis Mihály dékán), 11. o.

⁵⁵ Óriás: Emlékeim... 205-206. o.

⁵⁶ A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1955. február 7-én tartott kari tanácsülés jegyzőkönyvének VIII. melléklet, 1. o.

⁵⁷ A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1955. február 7-én tartott kari tanácsülés jegyzőkönyvének VIII. melléklete, 1. o. Ebben Óriás így írt: „Megújuló, elmélyült tárgyalásával az ókortörténész és a római jogász a mai kor ütőerén tartják kezüket.”

Első tekintetre szembetűnő jelenség gyanánt mutatkozik, hogy a szoros értelemben vett téma tárgyalása voltaképpen a mű közepén kezdődik, ez azonban logikus következményre a dialektikus szemléletnek, amely az intézmények történeti alapjainak széles horizontú megvilágítását követeli. Ennek az elvnek megfelelően a Caesar halálát követő polgárháborúk korszakát is kellő terjedelemben tárgyalja az első rész, amely természetesen az actiumi ütközetet és következményeit ismertető fejezettel végződik. A jogászt ennél is közelebbről érdeklő második rész a principátus politikai formájával és társadalmi lényegével foglalkozik s ebből a részből az Augustus jelleméről (445-451), hatalmáról, társadalompolitikájáról (305-372), és külpolitikájáról (415-434), nemkülönben a történetírásról (268-305) és jogtudományról (477-478) szóló fejezeteket különös érdeklődéssel olvassa a romanista.”⁵⁸

Óriás hangsúlyozta a mű szerzőjének, Maskinnak marxista felfogását, de megállapításait nyugat-európai – elsősorban német és francia – szerzők tudományos eredményeivel ellenpontosította. Óriás elfogadja azt a tudományos alapvetést, hogy a római közjog megértéséhez elengedhetetlen a gazdasági viszonyok, a társadalomtörténeti háttér és a politikai események mögött húzódó ideológiai megfontolások feltárása is. Óriás Maskin művét elismerő szavainak alapját az adta, hogy a szovjet szerző az antik irodalmi források, az epigráfiai és numizmatikai emlékek mellett a szocialista szakirodalmat megelőző polgári szerzők munkáit is elfogulatlanul feldolgozta. „Egyébként olyan nagystílű tudósról, mint Maskin, szinte fölösleges is megemlíteni, hogy a szakirodalom hiánytalan ismerete ellenére is eredeti források alapján dolgozik s, hogy ezek anyagát is szigorú történeti kritikának veti alá: Seneca és Tacitus éppen úgy megméretnek, mint a bővebben használt Suetonius és Cassius Dio (268-274.). Az augustusi „Res gestae” megtárgyalás a dokumentációs jellegének megvilágítása különös körülménnyel történik. (252-266.). A numizmatikai és epigráfiai adatok értékelése során felfigyelünk arra a megállapításra, hogy a pénzek az ókorban a propaganda eszközei voltak (99.) s, hogy Augustus egyébként is ködösítéssel taktikázó eljárás módjának szellemében pénzein szinte általános jelenség a világuralom szimbólumainak ábrázolása, holott a „Res gestae” a császár békepolitikáját hangsúlyozza.”⁵⁹

Miután ez a mű Óriás Nándor egyetlen római közjogi tárgyú írása, érdemes megjegyezni, hogy a későbbi romanista szakirodalomban nagy teret nyerő Augustust jellemző

⁵⁸ A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1955. február 7-én tartott kari tanácsülés jegyzőkönyvének VIII. melléklete, 3. o.

⁵⁹ A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1955. február 7-én tartott kari tanácsülés jegyzőkönyvének VIII. melléklete, 3. o.

négy fő erényt, a vitézséget (*virtus*), a nagylelkűséget (*clementia*), a kegyeletet (*pietas*) és az igazságosságot (*iustitia*), valamint ezek gyakorlati megvalósulását részletesen taglalta rövid írásában.⁶⁰ „Jó meglátás az is, hogy miként 43-ban, úgy 40-ben is a vezérek a katonák kívánságára kezdtek béketárgyalásokat (192.). Octavianus a hadsereg megnyerésére irányuló törekvései során mindig hangoztatta, hogy „amikor atyjának ellenségeivel harcol, csak fiúi köztelességét (*pietas*) teljesíti”. (189.). Ámde ez a *pietas* egy bizonytalan tartalmú szóvirág, amelynek konkrét jelentését alkalmilag különböző értelemben szabják meg az érdekeltek, illetve ténykedők: az Octavianus ellen felkelő Perusia „a consuli hatalom s a régi köztársasági alkotmány visszaállításának jelszavát” látta benne (190.), majd „a *pietas* mint a polgári rend alapja, a perusiai háború óta az itáliai lakosság különböző rétegeinek lett a jelszava. A mások földjére telepített katonákat istenteleneknek (*impii*) tekintették.” (247.). A jelentésváltozás mértékének jellemzésére ám álljon itt az az adat, hogy Maskin művének tárgymutatójában 18 helyen szerepel a *pietas*; meg az a másik adat, hogy Augustus négy főerénye között az őt aranypajzzsal kitüntető senatus határozata szerint a *virtus*, *clementia*, *iustitia* mellett a *pietas* is ott szerepel. A *virtus* a vitézséget jelenti, de ez a tulajdonság Augustusnál is – akárcsak félezer évvel később Iustinianusnál – a hadvezéri képességének hiánya mellett inkább abban állott, hogy jól választotta meg katonai munkatársait. A *clementia* címen járó elismerés a polgárháborúban tanúsított nagylelkűségének szólana, de bizony ez az erénye is sántít: a proskripciókkal kapcsolatosan s Perusia ellenállásának letörése után valósággal gázolt a vérben. A *pietas* itt a Caesar emléke iránti fiúi kegyeletet jelenti se körül nincsen is hiba; „mint kötelességét teljesítő, istenfélő fiú, bosszút állt atyja halála miatt” (A *pietas* egy további jelentéséről alább szólunk.). Történik vala pedig ez a *Res gestae* meglátása szerint törvényes úton, a *iustitia* érvényesítésével. A késő utókor azonban sajnos, a *iustitia* műszó tartalmát is szkeptikusan szemléli s nem okvetlenül a sztoikus filozófia szerinti eszményi igazságosságot, hanem sokszor csak a tételes joghoz való alkalmazkodást, nem ritkán – mint itt is – a tények jogformáló hatalmának, a tényleges uralomnak minden skrupulus nélküli elismerését s az ebből a szemléletből folyó következtetések levonására való elvi és gyakorlati készséget érti alatta. Vagy – még ennél is kevesebbet. Farkas Lajos, a kolozsvári egyetem egykori nagynevű romanistája, - akit kartársai a „magyar Mommsen” elnevezéssel kívántak megtisztelni, epésen s mindenestre túlzóan szövegezett kritikájában úgy értékeli a római *iustitia* jogpolitikai

⁶⁰ A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1955. február 7-én tartott kari tanácsülés jegyzőkönyvének VIII. melléklete.

jelentőségét, hogy „a római császárok ... ha nagyot hazudtak és alattvalóikat bolondítani akarták, mindig a iustitiára hivatkoztak.” (Egyetemi Beszéd, Kolozsvár 1915, 55.).”⁶¹

Összefoglalóan tehát megállapítható Óriás recenziójáról, hogy bár szovjet történész munkáját elemezte, mégis ideológiai elemek nélkül, tárgyilagosan bírálta Maskin művét. A kor elvárásaival dacolva és az akkor hátrányt jelentő nyugati szakirodalomra való hivatkozás negatív következményeit számításba véve rávilágított német, francia és angol jogtudósok, így Mommsen, Gagé, Syme érdemeire is. Az utókor tudja, hogy Óriás Nándor erőfeszítései már nem számítottak, ugyanis a párt már meghozta a döntést és a januárban közzétett dolgozat ellenére, pár hónap múlva, 1955. szeptember 1-jétől mégis kényszernyugdíjazták.

Óriás Nándor életpályája tiszteletreméltó és példaértékű. A röviden bemutatott közjogi tárgyú írása a szűkebb szakterület iránt érdeklődő olvasók mellett tanulsággal szolgálhat azok számára is, akik erőt szeretnének meríteni abból, ahogy egy méltatlan helyzetbe hozott jogtanár a tőle marxista szellemiségű cikket elváró hatalomnak méltóságteljes választ ad, s ezzel egy időben tanúbizonyságot tesz megingathatatlan jogtudósi és emberi tartásáról.

⁶¹ A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1955. február 7-én tartott kari tanácsülés jegyzőkönyvének VIII. melléklet, 4. o.

Schmidt Virág

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz Elméleti-történeti tagozatának tagja

Az angolszász birtokvédelmi rendszer tanulságai a magyar szabályozás szempontjából¹

Jelenlegi koncepciók, történeti előképek, birtokvédelmi terminológia

A tanulmányom alapját képező birtokvédelmi kutatás aktualitását igazolja a magyar bírósági eljárás átalakulása – különösen anyagi jogi (Ptk. 5:5-5:8 §§)² és eljárásjogi (Pp. XX/A. Fejezet)³ szempontból –, illetve a jegyző általi birtokvédelmi eljárás – melyre eddig a Ket.⁴ szabályozása volt irányadó – új alapokra helyezése (17/2015. (II. 16.) Korm. Rend.).⁵

Az említett intézmény több ezer éves múltját támasztja alá, hogy a mai értelemben vett birtokvédelmi szabályozás alapját a római jogi reguláció képezi.⁶ Tanulmányom célja a hatályos szabályozás elemzése, értékelése a római jogi előkép, illetve az angolszász rendszerek tekintetében, és ennek során *de lege ferenda* javaslatok megfogalmazása.

Kutatásom során az USA, Anglia, Skócia és Kanada jogrendszerét, bírósági gyakorlatát vizsgálom meg, illetve vetem össze a magyar birtokvédelmi eszközrendszerrel. Felmerülhet a kétség az összehasonlítás hatékonyságával kapcsolatban, mivel első pillantásra a felületes szemlélő számára úgy tűnhet, hogy ezen országok szabályozása eltér a kontinentális – így a magyar felfogástól is – azonban a legtöbb esetben az említett országok jogrendszerét többé-kevésbé, közvetett módon a római jog befolyásolta. Annak ellenére, hogy az angolszász rendszerek alapját nem törvénykönyvek, hanem a bírósági gyakorlat, a precedensek és a jogtudósok véleményei képezik,⁷ mégis az eltérő koncepciók alapján a tanulmány végére

¹ A kutatást az Igazságügyi Minisztérium támogatta, a cikk "*A jogászképzés színvonalának emelését célzó programok*" keretében megvalósuló "*Oktatásfejlesztési, kutatástámogatási*" program pályázatának eredményeként készült. Kutatás: A birtokvédelem hatályos szabályozásának elméleti és gyakorlati kérdései. Hatékonyság és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. I. ciklus „*Az új Ptk. birtokvédelmi szabályozásának történeti-dogmatikai előképei*”.

² 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

³ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról. A jegyző birtokvédelmi ügyben hozott határozatának megváltoztatása iránti per.

⁴ 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól

⁵ 17/2015. (II. 16.) Korm. Rendelet a jegyző hatáskörébe tartozó birtokvédelmi eljárásról

⁶ L: *Serák István*: Dogmatikai, történeti és összehasonlító adalékok a polgári birtokvédelem rendszerének hatékonyságához. Állam- és Jogtudomány LVI. évfolyam 2015/2. sz. 47-73. o.; *Fritz Schulz*: Classical Roman Law. Clarendon Press, Oxford 1954. 428-454. o.; *Henry John Roby*: Roman Private Law in the times of Cicero and of the Antonines I. kötet. , Cambridge 1902. 460-467. o.

⁷ L. *Eric Descheemaeker*: The Consequences of Possession. In: The Consequences of Possession (szerk. Eric Descheemaeker). University Press, Edinburgh 2014.

körvonalazódik, hogy mely szabályozások szolgálhatnak ellenpéldaként és melyek követendő javaslatként a magyar birtokvédelem számára.

Birtokvédelmi vizsgálódásom kiindulópontját a római jogi fogalomrendszer adja, mely szerint a *birtok* azt a ténylegességi állapotot jelöli, amikor a birtokos egy dolgot fizikai hatalmában tart, illetve lehetősége van arra, hogy a dolgot szokásszerű rendeltetése szerint használja. A római jogi szabályozásban a birtokjogok tekintetében két birtokállapot alakult ki, a *jogi birtok* (*possessio civilis*), amikor a birtok ténylegességéhez birtokjog is járult, illetve a *birlalat*⁸ (*detentio*), melynek keretében a birlalót birtokjogok nem illették meg. Ennek oka, hogy a más dologát kötelmi alapon birtokló személyt (letéteményes, bérlő), illetve a dologi jogosultat (haszonélvező, használó) birtokközvetítő *detentor*oknak tekintették, helyettük a birtok ténylegességéhez kötődő birtokjogokat a családfő, bérbeadó gyakorolhatta. Így pl. a bérlő harmadik személyekkel szemben a bérbeadó jogán keresztül részesülhetett birtokvédelemben, de magával a bérbeadóval szemben nem volt jogosult a védelemre. Végül a *prekarista*⁹ az a személy volt, aki az ingatlant vagy ingót ingyenes használatban tartotta (haszonkölcsönbe vevő).

A római birtokvédelmi eszközök a következők voltak: *interdictum uti possidetis* (ingatlan, birtokháborító ellen), *interdictum unde vi* (ingatlan, kivető ellen, 1 éven belül), *interdictum de vi armata* (ingatlan, csoportos, fegyveres kivetés ellen), *interdictum de precario* (ingatlan, ingó, *prekarista* ellen) és *interdictum utrubi* (ingó, háborítás, elvonás esetén).¹⁰

I. A birtokvédelemmel kapcsolatos amerikai álláspontok

A birtokvédelmi kutatás során a bérbeadó–bérlő kapcsolatára fókuszálva az egyes szabályozások személyi hatályát és birtokvédelmi eszközeit vetettem össze. Vizsgálódásom során Descheemaeker felosztását követtem, aki a birtokvédelemre jogosultak körét az alábbi módon csoportosítja: a tulajdonosok első körben kapnak birtokvédelmet (*level-one holders*). Egyes jogrendszerek a második szinten lévő személyeket (*level-two holders*) is birtokosoknak tekintik (pl. bérlő, letéteményes),¹¹ így birtokvédelmi eszközt nyújtanak számukra (még a

⁸ A klasszikus jogi terminológia a *possessio* kifejezést ismerte csak, a fizikai kontroll hiányára a későbbiekben kezdték el a *detentio* kifejezést használni. L: Schulz: i.m. 431-432. o.

⁹ Roby: i.m. 466. o.

¹⁰ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Athenaeum, Budapest-Pécs 2016⁴. 172-179. o.; Roby: i.m. 460-467. o.

¹¹ Richard A. Posner: Savigny, Holmes, and the law and economics of possession. Virginia Law Review 86/3. sz. 2002. 545-546; Friedrich Carl von Savigny: Von Savigny's Treatise on Possession; or the Jus Possessionis of the Civil Law. (Sir Erskine Perry ford.) Law Bookseller and Publisher, London 1848⁶.

tulajdonossal szemben is). Mások azonban pusztán – a római szabályozást követve – birlalónak (származékos birtokosnak) tartják őket, így számukra a tulajdonos érdekében – a tulajdonos ellen nem, csupán harmadik személyekkel szemben – adnak birtokvédelmi lehetőséget.¹² Az angolszász jogrendszerek többsége a harmadik szinten lévő személyeknek, a prekaristáknak, is birtokosi pozíciót enged (*level-three possessors*), ebbe a csoportba tartoznak pl. a szolgálatra¹³ jogosultak.¹⁴

Az amerikai álláspont egyik képviselője, Pollock úgy gondolja, hogy tulajdonos az, akinek joga van birtokolni, ő jogi birtokkal, míg a birtokos a tényleges birtokkal rendelkezik, melyhez jogi eszköz is párosul, de kizárólagos jog csak a tulajdonost illeti meg. Az aktuális birtokos ekkor birtokvédelmi szempontból – de nem jogi értelemben – tulajdonosnak tekintendő, mindenkivel szemben, aki nem tud „jobb jogot” (*better right*) felmutatni.¹⁵

Meglátásom szerint a birtokvédelemre jogosultak széles személyi hatálya a Holmes által felvázolt *széf és a bankjegy* esetén keresztül érzékeltethető. A felperes alperest azzal bízta meg, hogy adjon el egy széfet, az alperes azonban az egyik hasadékbán *talált* egy bankjegyet. Holmes vitatja, hogy a felperes tulajdonosként visszakövetelheti a pénzt, mivel szerinte ő felhagyott birtokával, így a birtokvédelem az alperest illeti meg, aki ebben a helyzetben birtokosnak tekintendő.¹⁶ Ebben az esetben az angolszász felfogás érvényesül, így a tulajdonos érdekében eljáró személy (véleményem szerint egy, a bizományoshoz, megbízotthoz hasonló személy) még a tulajdonossal szemben birtokvédelemmel élhet.

Az amerikai bírósági gyakorlatban a széles személyi kör az *elveszett* (*lost*) és az *elhagyott* (*mislaid*) dolgok kapcsán is megjelenik, a Posner által felhozott *szupermarketes* esetben, mely szerint a vevő elhagyja a tárcáját a boltban, a másik vevő megtalálja. Ha a megtalálójé lenne a tárca, akkor a tulajdonosnak – aki azt először biztos, hogy a boltban keresné – kisebb lenne az esélye, hogy megtalálja. Posner szerint tehát ebben az esetben a hatékonyság

¹² Benedek-Pókecz Kovács: i.m. 172-179. o.; Bessenýő András: Római magánjog. A római magánjog és az európai jogi gondolkodás történetében. Budapest-Pécs 2010⁴. 218-230. o.; Szentmiklósi: i.m. 179-180. o.; L: Yael Emerich: Why protect possession? In: The Consequences of Possession (szerk. Eric Descheemaeker). University Press, Edinburgh 2014.

¹³ L: Duard Kleyn: The protection of Quasi-Possession in South African Law. In: The Consequences of Possession (szerk. Eric Descheemaeker). University Press, Edinburgh 2014.

¹⁴ Descheemaeker: i.m. 12. o.

¹⁵ James Gordley – Ugo Mattei: Protecting Possession. The American Journal of Comparative Law 44/2. sz. (1996) 302-303. o.; Frederick Pollock & Robert Samuel Wright: An Essay on Possession in the Common Law. Clarendon Press, Oxford 1888. 1-3. o.; Frederick Pollock: A First Book of Jurisprudence for Students of the Common Law. Macmillan and Co., Ltd., London 1896, 174-175. o.

¹⁶ Posner: i.m. 547-548. o.; Oliver Wendell Holmes, Jr.: The Common law. Little, Brown and Company, 1881, 225. o.

dönt, az emberek többsége ugyanis meg szeretné találni az ideiglenesen elkallódott dolgát, és ez nehézségbe ütközne, ha az nem ott lenne, ahol hagyta.¹⁷

Posner a *birtok megszerzésével* kapcsolatban Holmes hármass elméletét veszi alapul. A tanulmány vizsgálódási irányvonala tekintetében a második teória érdemel figyelmet, ez az úgynevezett „fél bálna elmélet”, mely a bérlő–bérbeadó viszony kialakulását indokolja. Posner szerint értelmetlen lenne, ha a bálnavadászat során az első szigonydobó az összes értékét megszerezné, emiatt egyrészt a riválisoknak – akik nem is szerezhettek birtokot – a keresésbe felesleges költséget kéne fektetniük. Másrészt társadalmilag értelmetlen verseny lenne, ha lehetővé válna az, hogy az első amatőr dobó birtokolhassa a dolgot, ezért ahhoz kell juttatni a forrást, aki azt az eredményesség szempontjából a legjobban képes használni. Ezen okokból kifolyólag Posner a papír alapú, adminisztratív rendszert támogatja, mert ez azt eredményezi, hogy az emberek kinyilvánítással szereznek birtokot, így csökken az értelmetlen verseny és a tranzakciós költség.¹⁸

Az amerikai gyakorlat a bérlő számára is birtokvédelmi eszközöket nyújt. Posner a bérlő és bérbeadó közötti kapcsolatot gazdaságilag a következőképp határozza meg: ha a bérlő nem birtokolna, az a bérleti díj kiesése miatt a bérbeadónak költségesebb lenne, így a bérbeadó számára az a legfontosabb, hogy a használatért valaki fizessen. Meglátásom szerint Posner a bérlők birtokvédelmi lehetőségét indokoltnak találja harmadik felekkel szemben, ugyanis ez a bérbeadó számára is költségkímélőbb,¹⁹ de vajon mi a helyzet akkor, ha bérlő bérbeadóval szemben igényelne birtokvédelmet.

Véleményem szerint a gazdasági elmélet eddig felvázolt nézetei alapján belátható, hogy költségkímélősségi szempontból előfordulhatna olyan eset, amikor a bérbeadó hátrányosabban, nagyobb költségekkel kerülne ki a vitából, például a bérlő lelakja az ingatlant, nem fizet bérleti díjat, ebben az esetben, a költségek tekintetében, a bérbeadót illetné védelem, de hogy ez milyen módon valósul meg, vagy egyáltalán megvalósul-e, az az egyes szabályozások jellegétől függ.

II. A birtokvédelemhez fűződő angol nézőpontok

Az angol szabályozás kapcsán megállapítható, hogy a birtok (ténylegesség, illetve egyéb körülmények) azonnal tulajdonjogot keletkeztet, tehát ha valaki egy dolgot magánál tart, akkor

¹⁷ Posner: i.m. 555-557. o.

¹⁸ Holmes i.m. 212-213. o. L. Posner i.m. 552-554. o.

¹⁹ Posner: i.m. 552-554. o.

de facto tulajdonossá válik, és a birtokvédelem esetén ugyanazon jogosultságokkal rendelkezik, mint a tulajdonos.²⁰ Hickey szerint jobb lenne egy olyan rendszer, mely a birtokot anélkül védené, hogy tulajdonjogi következményeket társítana hozzá, mint például a római megoldás esetében, mely szerint a fő cél az *interdictumok* kapcsán az erőszak visszaszorítása és nem a tulajdon elismerése.²¹

Néha előnyösebbnek tűnhet, ha a birtokláshoz való jogot nem a tulajdonos, hanem más gyakorolja, másrészt, a tulajdonosnak kevesebb sérelme lesz, ha birtokost harmadik személyekkel szemben védelem illeti meg, hogy utóbbiak ne profitálhassanak a birtokból. Azonban még ebben az esetben is a tulajdonos dönt arról, hogy mit kezd a birtokkal, mivel gazdasági szempontból övé a nyereség és a veszteség is. A birtokos pedig a birtoklással általában nyer, és csupán a túlterjeszkedéssel veszít, például, ha munkát végez vagy fejleszti a földet.²²

A harmadik szintű birtokosok védelmi lehetőségére példa az *Armory v. Delamirie* ügy: A kéményseprő talál egy gyűrűt, elviszi az ékszerészhez, aki azt nem akarja visszaadni. A kéményseprő keresetet indít, bár nem szerzett birtokot, mégis jogosultsága lesz arra, hogy a tulajdonost kivéve, mindenkivel szemben győzzön a per során. Hickey szerint a dolgot a kéményseprő „megszerezte”, az ítéletben nem esik szó „birtokról”, nincs szó a római jogi *animusról* és *corpusról* sem. A birtoklás címe ebben az esetben speciális, a dolog megőrzése, a kéményseprő tehát ezen az alapon indíthat keresetet, pl. szállító, záloghitelező, faktor, vendéglős és találó is, mivel ezen személyek felelősek a tulajdonosnak és az ő érdekében cselekszenek.²³

Az *Asher v. Whithlock*²⁴ ügyben igazolást nyert, hogy az örökösöket is megilleti a birtokvédelem. Thomas Williamson elzárta a földjét egy tarlótól és egy épületet épített rá. Ezt követően úgy végrendelkezett, hogy a földet és az épületet feleségére hagyta haszonélvezetbe, ameddig nem nőül újra, illetve a lányának abszolút tulajdonjogot (*in fee*) biztosított. A felperesek a lány örökösei voltak, az alperes pedig a feleség újabb férje, aki felesége halála után a házban maradt. A perben a felperes győzött, mivel örökíthető joggal²⁵ rendelkezett, a birtok

²⁰ Descheemaeker: i.m. 25. o.

²¹ Robin Hickey: Possession as a Source of Property at Common Law. In: The Consequences of Possession (szerk. Eric Descheemaeker). University Press, Edinburgh 2014. 82-83. o.; Savigny: Treatise... 6-7. o.

²² Gordley – Mattei: i.m. 331-332. o.; Hugo Grotius: De iure belli ac pacis libri tres II.i.11 B, J. A. de Kanter-van Hetting Tromp. Leiden 1939.

²³ Hickey: i.m. 78-81. o.

²⁴ (1865-1866) LR 1 QB 1.

²⁵ L. Lena Kunz: Possessio civilissima in Spanish and German Law: Protecting Possession between Fact and Fiction In: The Consequences of Possession (szerk. Eric Descheemaeker). University Press, Edinburgh 2014.

ugyanis - a tulajdonost kivéve - mindenkivel szemben jó címnek bizonyult, ezzel a döntéssel, egy régi *common law* elv, a szerzés (*seizin*) éledt fel, mely a birtok bizonyítéka, és addig érvényes, amíg az alperes erősebb jogot nem tud felmutatni.²⁶

Pollock szerint nemcsak a birtokost illeti meg a birtokvédelem, hanem az adásvétel, hagyomány, öröklés következtében szerző feleket is.²⁷ Tehát a felperes, akinek nincs címe – azaz korábbi birtok általi jogosultsága – helyreállíthatja a birtokot a kivetővel szemben, nem számít, hogy ez a kivetés erőszakos volt-e vagy sem, a korábbi birtokos jogai ugyanis végrendelet vagy szerződés által átszállnak.²⁸

Gordley–Mattei szerint, ha minden „*jobb címmel*” rendelkező *korábbi* birtokos számítana, akkor a tulajdonosokkal szemben megegyező joguk lenne, és bonyolult helyzetet teremtenének, például, ha egy korábbi bérlő felbukkanna azzal, hogy jobb címe van, mint a jelenlegi bérlőnek. Azonban a *Smith dem. Teller v. Lorillard*²⁹ ügy megállapította, hogy a birtoknak folytonosnak kell lennie és a felperesnek kell bizonyítania azt, hogy nem hagyott fel a birtokkal, vagy nagy beruházásokat végzett, vagy, mert a bérlő kiköltözött anélkül, hogy tudtak volna róla.³⁰

A birtokvédelmi precedensekből kitűnik, hogy a követelmények tekintetében nincs egységes kép, hol 20 éves előzetes birtoklás szükséges,³¹ hol elegendő a ténylegesség és az erőszakos kivetés,³² van olyan eset, amikor tényleges birtoklásra sincs szükség, elegendő a szerzés.³³

A birtokvédelmi eszközök az angol jogban is elkülönülnek ügycsoportok alapján: a birtokháborítás esetén a római *interdictum uti possidetis* az angol *trespass*-nek, míg az *interdictum unde vi* az *ejection*-nek felel meg, nyilván a hasonló ügycsoport ellenére az alkalmazási kritériumok eltérnek.³⁴

III. A birtokvédelem jellegzetességei a skót gyakorlat alapján

A skót birtokvédelem a római jogi szabályozással mutat hasonlóságot, a birtokvédelem esetén a ténylegesség is szerepet kap, ellentétben az angol szabályozással, nem nézik minden esetben,

²⁶ Hickey: i.m. 84-87.o., Gordley – Mattei: i.m. 326-328. o.

²⁷ Pollock: *Essay* 93. o.

²⁸ Hickey: i.m. 88. o., Gordley – Mattei: i.m. 326. o.

²⁹ 10 Johns. 338, 356, 4 N.Y.C.L. 1057, 1064 (1813)

³⁰ Gordley – Mattei: i.m. 303, 328-329. o.

³¹ *Stokes v. Berry L.* Gordley Mattei i.m. 321. o.

³² *Jeffries v. Great Western Railway Co L.* Hickey: i.m. 82-83. o.

³³ *Asher v. Whithlock L.* Hickey: i.m. 84-87.o., Gordley – Mattei: i.m. 326-328. o.

³⁴ *Emerich*: i.m. 33-34. o.

hogy kinek van joga birtokolni, hanem erre külön eljárást tartanak fenn. A skót jogban a birtok kevesebb jogot biztosít, mint a tulajdon, mégis a birtokosi minőség a tulajdonosi (*owner possessor*) mellett két másik személyi körre is kiterjed (*limited-right-possessor*); a saját érdekében birtokló, korlátozott jogú birtokosra, valamint a tulajdonos parancsát teljesítő, speciális szerződési kapcsolatban álló, korlátozott jogú birtokosra, akinek joga van a dolgok visszatartására, amíg a tulajdonos nem fizet.³⁵ Véleményem szerint az első csoportba a bérlők, míg a másodikba a törvényes zálogjoggal rendelkezők, záloghitelező tartoznak.

A skót birtokvédelmi eszközök közül a *spuilzie* az angol *ejection*, római *interdictum uti possidetis* megfelelője, a fél, bármilyen írott cím nélkül igényelheti a birtok helyreállítását, az *interdict* szerepe a skót jogban nem tisztázott. A *possessory judgment* a 7 éves, írott címen, jogosultságon alapuló birtoklást védi, megengedi a birtok helyreállítását, így római jogi megfelelője az *actio Publiciana*. Ez utóbbi birtokvédelmi eszköz tárgyát nem képezheti jogi kérdés, csak a birtok helyreállítására irányulhat. Meglátásom szerint ezen a ponton tér el a skót szabályozás az angol rendszertől, ugyanis különbséget tesz a tényleges és jogi birtok között, a *spuilzie* és az *interdict* kapcsán nem vizsgálja a jogosultságot, hanem a tényleges helyzet dominál, míg a *possessory judgment* esetén a jogosultság számít.³⁶

A *possessory judgment* azok számára alkalmazható, akiknek, a tulajdonjogot leszámítva, látszólagos jog alapján birtokuk van (pl. a második szinten lévő bérlő és a harmadik szinten lévő szolgalmra jogosult). Abban az esetben viszont nem alkalmazható, amikor a jogosultság nem határozható meg - mivel nem látható elsőre, hogy mit tartalmaz - ehelyett a cím kérdése érdekében kell keresetet indítani. Véleményem szerint egy olyan eljárásról van szó, mely rendszertanilag a magyar jegyzői és bírósági eljárás között található, mivel alkalmazása egy látszólagos, vélelmezett jogosultságon (*written title*) alapul, tehát a „tényleges jogosultság” (*apparent rights*) számít. Azonban a *possessory judgment* a jogosultak számára 7 év birtoklás után érhető el csak, a tulajdonjogi követeléssel szemben pedig nem indítható.³⁷

A *possessory judgment* indítását egyéb követelmények is lehetővé tehetik, így a szolgalm esetén 7 év nembirtoklás is alapot adhat, ha az illető jóhiszeműen birtokolt.³⁸ Azonban, ha a félnek nincs címe, az elháríthatatlan akadállyal minősül, ezenkívül,

³⁵ Craig Anderson: The Protection of possession in Scots Law. In: In: The Consequences of Possession (szerk. Eric Descheemaeker). University Press, Edinburgh 2014. 111, 114. o., *Draft Common Frame of Reference* VIII. I.207 4353.

³⁶ Anderson: i.m. 112, 115-116. o.

³⁷ Anderson: i.m. 120, 122, 124, 130. o.

³⁸ Anderson: i.m. 133. o.

származtatott birtok esetén, ha a birtokos a felperes által kerül az eljárásba, akkor a felperes jogára hivatkozva nem kaphat jogosultságot eltávolításra, az alperes bérlő tehát nem kérdőjelezheti meg a felperes bérbeadó jogát anélkül, hogy a sajátját ne kérdőjelezné meg. Összegezve, egy – a magyar terminológiával élve – főbirtokosnak elegendő címe van ahhoz, hogy eltávolíthasson egy albirtokost (bérlőt), aki tőle származtatja a jogát.³⁹

IV. A birtokvédelemhez fűződő kanadai reguláció

Emerich a kontinentális és angolszász szabályozás közötti különbséget a következőképpen ragadja meg: míg az előbbi esetén a *jogosultság* és a birtoklás *ténye* között éles a határ, illetve külön eljárás húzódik, addig a *common law* a birtokot tulajdonjoghoz hasonlóknak tekinti, mivel maga a birtok érvényes *jogosultságot* jelent bárkivel szemben, aki nem tud jobb címet felmutatni.⁴⁰

Bár a kanadai birtokvédelemre a francia szabályozás volt hatással, mégis a személyi hatály tekintetében különbségeket fedezhetünk fel: a francia rendszerben a római jogi *detentor* birtokosnak tekintendő, tehát joga van a birtokvédelemhez, Québec azonban megőrizte a birtokos és a birlalók közötti elkülönítést, így a birtok hatásait az *animus dominivel*⁴¹ rendelkezők részére teszi lehetővé, birlalókat pedig megfosztja a birtokvédelemtől. Ha párhuzamot kéne tenni az angol és francia keresetek között, akkor a birtokháborítás kapcsán a *common law*-ban ismert *trespass* (római *interdictum unde vi*) a francia *complainte*, a kivetést követő birtok helyreállítása kapcsán pedig az angol *ejectment* (skót *spuilzie*, római *interdictum uti possidetis*) a francia *réintégrande* megfelelője lenne.⁴²

A Québec tartománybeli birtokos mind *corpusszal*, mind *animusszal* rendelkezik. A birtokos mindig jogi birtokos, és sosem engedélytől függő vagy csupán tényleges, *de facto* birtokos, mint például a bérlő vagy a letéteményes, akik nem rendelkeznek *animusszal*, ők emiatt nem is tekinthetők birtokosoknak, csak birlalónak (*Desjardins v Ville de Montréal*).⁴³ Tehát az angol jogban második és harmadik szintű birtokosnak tekintett személyek a Québec tartományi jogban birlalók, így birtokvédelem a tulajdonossal szemben nem jár nekik. Azonban harmadik személlyel szemben, esetükben is megjelenhet az *animus*, mégpedig közvetett

³⁹ Anderson: i.m. 137-138. o.

⁴⁰ Emerich: i.m. 30. o.

⁴¹ Friedrich Carl von Savigny: Das Recht des Besitzes. Verlag von Carl Gerold's Sohn, Wien 1865.; Kolosváry Bálint: A birtok és a birtokvédelem. In: A magyar magánjog (szerk: Szladits Károly). V. Dologi jog. Budapest Grill, 1942. 58, 60. o.

⁴² Emerich: i.m. 31-34. o.

⁴³ 30 QAC 76.

módon, a felsőbbrendű, tulajdonosi jog védelme érdekében (*Bilodeau v Dufour*).⁴⁴ Emerich szerint a birtokos mellett a birlaló birtokvédelme a dolog megtartása iránti szándékon, az *animus tenendin*⁴⁵ alapul, az angol jogban pedig a széles alanyi kör elismerését az *animus possidendi* indokolja. A magyar szabályozás a birtokot alanyi jognak tekinti, emiatt nincs jelentősége, hogy az illető rendelkezik-e *animusszal*, vagy sem.⁴⁶ A Québec tartományi jog hiányossága, hogy az ingók birtokvédelme *expressis verbis* nem kerül kimondásra, hanem esetükben sikeresen tulajdonosi keresettel lehet csak élni, így nincs kettős birtokvédelmi, illetve tulajdonosi szabályozás.⁴⁷

Érdeemes fontolóra venni a magyar szabályozás kapcsán, amikor ingatlanok esetén, a tényleges birtok helyzet alapján többnyire a bérlő nyer, a bérbeadó sikeresen pedig csak a hosszadalmas birtokvédelmi per során győzhet, így tulajdonosként csak a tulajdonosi keresettel járhat sikerrel. A tulajdonos a bérlővel szemben birtokvédelemmel szinte csak bírósági úton keresztül élhet. Québecben a tulajdonjogi keresetek vannak túlsúlyban (*jogosultság*), így csökkentek a birtokvédelmi keresetek, mivel a kivetett birtokos a birtokvédelmi eszközhöz 1 évi folyamatos birtoklás után juthat csak.⁴⁸

V. A birtokvédelemmel kapcsolatos szabályozás magyar koncepciója

A magyar birtokvédelmi szabályozás személyi körét az új Polgári Törvénykönyv nagymértékben kibővítette: az első körbe a saját érdekében, saját nevében birtokló *jogi birtokos*, *főbirtokos* tartozik, a második körben a saját érdekében, de más nevében birtokló személyek, *használati birtokosok* – pl. bérlő – találhatók. A harmadik, negyedik kört a *más érdekében, de saját nevében* birtokló személyek képezik – pl. a bizományos – illetve a *más érdekében és nevében* birtoklók – pl. megbízott, jogalap nélküli birtokos – képezi, ez utóbbi csoport tagjai a régi Ptk. szerint birlalónak minősültek.⁴⁹

A birtokvédelemre két esetkör során kerülhet sor: birtoktól való megfosztás (kivetés), illetve a birtokháborítás, és többletkövetelményként a cselekményeknek jogalap nélkülinek kell

⁴⁴ 1952 2 SCR 264.

⁴⁵ L: Pólay Elemér: Jhering birtoktana és a magyar jogi romanisztika. Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 1969.; Rudolf von Jhering: Der Besitzwille. Gustav Fischer, Jena 1889., Szász-Schwartz Gusztáv: Az animus domini bírálata, Magyar Igazságügy, XXIX. 153. o.; Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Debrecen 1922.

⁴⁶ Petrik Ferenc: Az új Polgári Törvénykönyv tervezeteivel kapcsolatos dilemmák. MJ, 2011/2. sz. 65-76. o.

⁴⁷ Emerich: i.m. 35-38., 41, 50-55. o.

⁴⁸ Emerich: i.m. 54-55. o.

⁴⁹ Petrik Ferenc – Pomeisl András: Polgári jog: Dologi jog Az új Ptk magyarázata IV. (szerk: Wellmann György). HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest 2014². 27-29. o.; Ptk. 5:1. §.

lenniük, a birtokvédelem célja a birtokállapot helyreállítása, illetve a zavarás megszüntetése.⁵⁰ A magyar szabályozás alapján a birtokvédelem háromszintű rendszerrel rendelkezik: a birtokos idővesztés esetén felléphet önhatalommal,⁵¹ kérheti a birtokvédelmet a jegyzőtől,⁵² illetve a bíróságtól.⁵³ A birtokos ezen eszközöket egymástól függetlenül is kérheti, így az önhatalom nem kell, hogy megelőzze a jegyzői eljárást, a közigazgatás által nyújtott védelem pedig nem előfeltétele a bírósági eljárásnak.⁵⁴

A lakásbérlet esetén két birtokosi pozíció lesz, a főbirtokosé (tulajdonos, bérbeadó), aki saját birtokát adja használatba, és az albirtokosé (bérelő), aki a lakást – használati, illetve származtatott birtokként – bérleti szerződés alapján tartja tényleges hatalmában.⁵⁵

A tulajdonos a birtokvédelmi eszköz mellett élhet önhatalommal, tulajdoni perekkel és a dolog kiadása iránti perekkel is. Vizsgálódásom tárgyát a tulajdonjogi perekre - tulajdonháborítási per, tulajdoni per, végrehajtási igényper –, ezek közül is a tulajdoni perre korlátozom. A főbirtokos – a legtöbb esetben – a többszintű védelem ellenére sem tudja a felmerülő problémákat hatékonyan és gyorsan megoldani. A jegyzői eljárás a *tényleges* birtokost védi, így legtöbbször a bérelő kerül ki győztesen; a birtokper már *jogosultságon* alapul, így a jogi birtokos lehetősége is megvan a győzelemre, azonban - elvesztesség esetén, tulajdonperen keresztül - még a tulajdonosnak lehetősége van kérni a birtokba történő visszahelyezést.⁵⁶ Meglátásom szerint a szabályozás eredményeként a bérelő és a tulajdonos védelme azonos szintre került, a bérlőt nemcsak harmadik személy, hanem a tulajdonos tilos önhatalmú tevékenységével szemben is védelem illeti meg. A bérelő védelme bizonyos szempontokból elfogadható, így arra az esetre, ha a bérbeadó lecseréli a zárat, a bérelő nemcsak büntetőjogi eszközökkel élhet a bérbeadóval szemben, hanem a jegyző eljárásán keresztül gyors megoldást találhat a problémájára. Azonban a tulajdonos védelmi eszközei nem tesznek lehetővé ugyanilyen gyors és hatékony megoldást.

VI. Zárókövetkeztetések

A tanulmányban tárgyalt és elemzett jogrendszerek különbségei az alábbi módon összegezhetők, értékelhetők.

⁵⁰ Szerk. Wellmann György: i.m. 33-34. o.

⁵¹ 5:6 § Önhatalom.

⁵² 5:8 § Birtokvédelem a tényleges birtoklási helyzet alapján.

⁵³ 5:7 § Birtokper.

⁵⁴ Szerk. Wellmann György: i.m. 33-36. o.

⁵⁵ Szerk. Wellmann György: i.m. 28, 30, 31. o.

⁵⁶ Szerk. Wellmann György: i.m. 82-83. o.

A birtokvédelem személyi hatálya alapján megállapítható, hogy az *angol* és *amerikai* bírósági gyakorlat széles körben értelmezi a birtokosi minőséget, és a bírósági eljárás (*ejection*, *trespass* alapján) során a döntés egyes esetekben a *ténylegességen*, míg máskor a *jogosultságon* alapul. Azonban egyre nagyobb szerepet kap a gazdasági aspektus, pl. az *Asher v. Whitlock* ügyben, ahol a tarló hasznosítása⁵⁷ is elsődleges szempont volt.

A *skót* bírósági gyakorlat és a *magyar* szabályozás is széles birtokosi kört állapít meg, de a birtokvédelmi keresetek egy része a *ténylegességet* (skót *spuilzie*, magyar jegyző általi birtokvédelem), míg más része a *jogosultságot* veszi alapul (skót *possessory judgment*, illetve a magyar bírósági birtokper). A magyar szabályozás azonban nem tesz különbséget ügycsoportok szerint, nincs kizárólagosan csak birtokháborítás vagy kivetés esetén igénybe vehető kereset.⁵⁸ A *kanadai* gyakorlat, illetve szabályozás pedig a *római* jogi megoldást követi, miszerint a birtokvédelem a tulajdonos érdekét szolgálja. Ez alapján a második és harmadik szinten lévő személyek harmadik személyekkel szemben birtokvédelemmel rendelkező birtokosoknak (kvázi birtokos), míg a tulajdonossal szemben csupán birtokvédelemmel nem rendelkező birlalónak (relatív birlaló) tekinthetők.

Összegezve, a széles személyi kör előnyei között említhető, hogy az egyéneket nem teszi kiszolgáltatottá másokkal szemben, így a védelem bizonyos korlátot jelent. Ez közvetett módon a tulajdonos érdekét⁵⁹ szolgálja. Azonban gazdasági szempontból – amennyiben a jogalkotó a tulajdonossal szemben is birtokvédelmi lehetőséget ad – az a tulajdonosnak túlzott költségeket eredményezhet (perköltség, eljárás időbeli elhúzódása, kár, egyéb veszteség), annak ellenére is, hogy esetlegesen az egyes esetekben a *tényleges* birtokost védi a jogalap nélküli cselekményektől.⁶⁰

Végezetül, az angolszász megoldási javaslatok közül emelnék ki néhányat: egyrészt a skót *possessory judgment* elnevezésű intézményt, mely vélelmezett jogosultság alapján vehető igénybe. Ennek az intézménynek az esetében nem kell a jogosultságot vizsgálni, amennyiben vitatottá válik a cím, úgy az már más eljárást von maga után. Másrészt az angolszász gyakorlat a széles személyi kört kiküszöbölve bírósági szinten több követelményt is vizsgál, így pl. erőszakot, korábbi birtoklást. A magyar szabályozás kuriózuma a jegyző körébe utalt eljárás,

⁵⁷ Hickey: i.m. 84-87. o.

⁵⁸ Serák: i.m. 72-73. o.

⁵⁹ L. Posner: i.m. 552-554. o.; *Armory v. Delamirie*, szerk. Wellmann György: i.m. 27-29. o.

⁶⁰ Bérllő-bérbeadó viszonya bővebben L. Serák: i.m. 56-57. o.

melynek köszönhetően a bírósági ügyteher csökken. Véleményem szerint a felvázolt problémák feloldására ez a szint bizonyulna a leghatékonyabbnak.

Suhajda Máté

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Elméleti-történeti tagozatának tagja

A választójogi szabályozás és az általános választójog kérdése a Magyar Királyságban 1906 és 1918 között

Cikkemhez azért választottam ezt a témát, mert a Monarchia választójogi szabályozása, és az általános választójog hiánya a Magyar Királyságban meghatározó szerepet játszott a felbomlásában. Ezt a kérdést egy korábbi munkámban érintőleg már tárgyaltam, de úgy ítélt meg, hogy további vizsgálódásra érdemes.

E rövid írásomban – fent említett kutatásomra alapozva, azt bővítve – csak a magyar választójogi szabályozást és politikai környezetet szeretném bemutatni, leszűkítve az 1906-1918 közötti időszakra, mert az általam felhasznált (vagy egyébként ismert) irodalom alapján úgy gondolom, hogy különösen ez az időszak az, amikor a küzdelem az általános választójogért, de legalábbis a szabályozás reformjáért kiélesedett, illetve mikor kutatásom szempontjából meghatározó események történtek.

I. A választójogi szabályozás előzményei

Modern értelemben vett választójogról, népképviseletről elsőként az 1848. évi IV. valamint az V. törvénycikkek rendelkeztek. Hazánk lakossága 1848-ban 11,2 millió volt, s körülbelül 800.000 embernek, a lakosság 7,1%-ának volt választójoga (relatívénak, mint a korabeli Angliában, Ausztriában, Poroszországban). E törvények megalkotói nem tekintették művüket tökéletes, és befejezett alkotásnak, hanem inkább kezdetnek, amit még tovább kell fejleszteni.

Az 1848. évi V. törvénycikket módosította és kiegészítette az 1874. évi XXXIII. tc., ami november végén került kihirdetésre. Ennek alapján bonyolították le az 1875-1910 között megtartott tíz országgyűlési képviselői választást a Magyar Királyságban, így fontosnak tartom bemutatni e törvényt.¹

Lényeges változtatása a törvénynek, hogy míg a korábbi szabályozás a választói jogosultságot a vagyonra építette, az 1874-es módosítás a befizetett évi adóhoz kötötte, valamint csak azon személyek választhattak a korábbi, 1848 előtti joguk alapján, akik 1848 és

¹ Varga Lajos: Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916-1918. Napvilág Kiadó, Budapest 2004. 11–12. o.

1872 között a választói névjegyzékben szerepeltek.

A városi lakosok közül az lehetett választó, akinek három lakrészből álló háza volt, vagy 105 forint évi tiszta jövedelme után házbéradót fizetett, vagy, aki 16 forint tiszta jövedelmet hozó föld után földadót fizetett.

Az ipari, kereskedői tevékenységet folytatók akkor válhattak választópolgárokká, ha évi 105 forint tiszta jövedelem után két éven át fizették az adót. A változás itt abban állt, hogy nem a foglalkozás, hanem az abból származó és rendszeresen fizetett adó szolgált alapul.

A községek lakosaival kapcsolatban a módosítás abban állt, hogy az egynegyed telkes úrbéri birtokcenzust földadócenussá változtatták, a határőrvidéken pedig a tíz kasztrális, másutt a nyolc magyar holdas birtok utáni földadót fizetők, míg Erdélyben a 73-84 forint kataszteri tiszta jövedelem után adót fizetők lettek választók.

A törvény a választójog gyakorlásából kizárta az elszegényedett, gazdálkodni nem tudó nemeseket, az adóhátralékos vagy a magas adót fizetni nem tudó gazdákat, valamint az ipari munkásság jelentős részét, azonban határozottan bővítette a jogosultak körét a köztisztviselői karban.

Az 1875-1910 közötti időszakban egyetlen módosítás történt (1899:XV. tc.), melynek alapján az adóhátralékos választópolgárok visszakapták választójogukat.²

A következő néhány évben a választójog kérdése nyugvópontra került. Az 1905-ös belpolitikai válság hozta ismét felszínre a kérdést.

Huzella Gyula ezévből született írásában „Miért társadalmi szükség az általános titkos szavazati jog?” címmel, sajátos történetfilozófiai és szociológiai megközelítésben, de röviden vizsgálva a kérdést arra a megállapításra jutott, hogy a társadalom megérett a választójog kibővítésére.³

Az említett belpolitikai válságban, a parlamenti támogatottság nélkül működő Fejérváry-kormány és az ellenzéki (a választásokon egyébként győztes) koalíció szembenállásának feloldását egy kompromisszumos megoldás hozta el, amelyet Kristóffy József belügyminiszter javasolt. Kristóffy 1905-ben kidolgozta az általános (írástudó felnőtt férfiakra korlátozódó) választójog és a titkos szavazás bevezetéséhez szükséges tervet, melyhez elnyerte a radikálisok és a Szociáldemokrata Párt támogatását. *„A szociáldemokraták és a nemzetiségi képviselők vezette parlament rémképe elegendő volt ahhoz, hogy kikezdje a koalíció*

² Varga: i. m. 14. o.

³ Huzella Gyula: Miért társadalmi szükség az általános titkos szavazati jog? Laszky Ármin Könyvnyomdája, Nagyvárad 1905. 23. o.

vezetőinek elszántságát”⁴, akik végül 1906-ban megegyezésre jutottak a királlyal. Ez a paktum a választójogi szabályozás reformját is előirányozta, így Andrássy vállalta a feladatot, hogy előkészít egy olyan javaslatot, amely demokratikusként tűntethető fel, egyúttal megőrzi a magyar hegemoniát és visszaszorítja a szocialistákat.

II. Az Andrássy-féle tervezet és a választójogi küzdelem

A tervezet az 1884-es belga választási rendszer mintájára plurális választási rendszert javasolt. A befizetett adó összege és az iskolai végzettség függvényében a választónak egy, kettő vagy három szavazata lehetett. Hogy az írástudatlanokat se zárja ki a szavazásból, a tervezet 12 írástudatlannak egy szavazatot adott, akiket „bizalmi emberük” képviselt. A tervezet szerzőinek számítása szerint a szavazatok 65%-ának a magyar választókra, 16,8%-ának a német választókra, 18,2%-ának pedig más nemzetiségű választókra kellett jutnia. A választók száma így 4 143 607 fő lett volna. A tervezet mindkét oldalról bírálatokat kapott, így az általános választójog hívei egyenlőtlensége és féltékenysége, a konzervatívok a merészsége okán bírálták, aminek eredményeképpen 1908 végén levették a képviselőház napirendjéről.⁵

Csávolszky Lajos szélsőbaloldali újságíró és volt képviselő *Az árulás története* című politikai pamfletjében hevesen bírálta a már említett paktumot, valamint a tervezetet, s mint írta: „Az általános, egyenlő, titkos választójog nem a szocialisták követelése. Ez a korszellem műve.”⁶

Ugyanebben az évben (ti. 1908) „A választójog reformja és a magyarság jövője” címen megjelent művükben Jászi Oszkár, Rácz Gyula, Zsigány Zoltán, – az általános és titkos választójogot a betöltött 24. életévhez és az írni-olvasni tudáshoz kötve –, azt írták: „Úgy gazdasági, mint kulturális és nemzeti érdekek egyaránt az általános választójog megvalósítását sürgetik (...).”⁷

E véleménytől teljesen eltérő felfogást képvisel Nagy Miklós, aki a Jogállam c. folyóiratban megjelent egyik cikkében azt írta, hogy az általános, egyenlő (a „titkos” jelzőt nem nevesítve, de ideértve) választójog bevezetése „ez idő szerint csak azt eredményezné, (...) hogy hazánk lesüllyedne a legnépesebb osztály, azaz a legszűkebb népréteg szellemi és erkölcsi

⁴ Jean Béranger – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608-1918. Napvilág Kiadó, Budapest 2008. 393. o.

⁵ Béranger–Kecskeméti: i. m. 394. o.

⁶ Csávolszky Lajos: Az árulás története. Világosság Könyvnyomda, Budapest, 1908. 82–86. o.

⁷ Jászi Oszkár, Rácz Gyula, Zsigány Zoltán: A választójog reformja és a magyarság jövője. Deutsch Zsigmond és Társa könyvkereskedése, Budapest 1908. 3. o illetve 81. o.

színvonalára, vagyis abba a kezdetleges állapotba, melyben nem a józan ész, hanem a nyers erő kormányoz.”⁸ Írásában emellett kidolgozott egy választójogra vonatkozó javaslatot is, mely azonban (közvetlenül) kevés figyelmet kapott.

A reform megghiúsulása után az ezt követő években a küzdelem az általános választójogért tovább folytatódott sztrájkokkal, nyilvános gyűlésekkel, tüntetésekkel, a rendőrséggel való összecsapásokkal és viharos képviselőházi jelenetekkel. Megalakult az Általános, Egyenlő, Titkos Választójog Országos Szövetsége, amely függetlenségiakat, demokratákat, radikálisokat és szocialistákat egyesített.

Számokat és arányokat tekintve Magyarországon 1896-ig választásról választásra csökkent a jogosultak aránya (6,8%-ról 5,6%-ra), miközben közel négymillióval nőtt a lakosságszám, az 1910-es választásokon pedig 1 162 000 fő szavazhatott (6,4% az összlakossághoz viszonyítva), a választók aránya azonban sosem érte el az 1848-as 7,1%-ot. 1869-1910 között a választójoggal rendelkezők száma 260 000-rel emelkedett, miközben hazánk lakossága 18 millió lett. A korabeli Európában a népesség 20-28%-a élhetett a parlamenti választás jogával, Magyarországon csak 6%.⁹

III. A választójogi küzdelem újabb fázisa

1912 elején egyre hevesebbé váltak a választójogi tüntetések. Március 4-én sztrájkkal összekapcsolt nagy tüntetésre került sor, miközben a képviselőházban az ellenzék bevetette az obstrukció fegyverét. Az ellenzékkel való megegyezés sikertelennek látszott. Májusban Kossuth Ferenc törvényjavaslatot nyújtott be, ami az 1905-ös Kristóffy-féle tervezethez képest mérsékelte volt mondható, azonban maga mögött tudhatta néhány jelentős párt és politikus támogatását. A javaslat alapján a választók száma több mint a kétszeresére, 2,4 millióra nőtt volna. Lukács László miniszterelnök ellenben visszautasította a javaslatot.¹⁰

Ugyanebben az évben Bernát István egyik tanulmányában az általános választójog bevezetésének következményeit, és működését vizsgálta az Egyesült Államokban, Franciaországban és Németországban. Írása végén így értékelte illetve összegezte tapasztalatait:

„Befejezhetjük tanulmányunkat azzal, hogy az általános és titkos választójognak mint a haladás

⁸ Nagy Miklós: Az általános, egyenlő, titkos választójog és a magyar választójogi reform. Különlenyomat a „Jogállam” X. évfolyamának májusi füzetéből, Ráth Mór Bizománya, Budapest 1911. 6. o.

⁹ Varga Lajos: i. m. 15. o.

¹⁰ Varga Lajos: i. m. 21. o.

és fejlődés csálthatatlan szerének odaállítása alkalmas lehet a tájékozatlanok félrevezetésére, népgyűlések éljeneinek kisajtolására, de semmiképpen sem olyan állítás, mely az általános választójog alapján álló országok tapasztalataival igazolható lenne.”¹¹

Jóllehet a Nemzeti Munkapárt az 1910-es választások idején még az általános választójog törvénybe iktatását ígérte, ehhez képest a végül elfogadott Tisza-Lukács-törvénytervezet, az 1913. évi XIV. tc. mindössze 1,8 millió embernek juttatott választójogot.¹²

A választók száma 1912-ben az 1874-es törvény szerint valamivel egymillió felett volt; az 1913-as törvény 800 ezerrel több embernek adott választójogot, ámbár a visszalépés a Kristóffy-, és az Andrássy-féle tervezethez képest jelentős volt.¹³

Gróf Szapáry László főrendiházi beszédében a következő bírálatot fogalmazta meg: „Az általános választójogot, amelyet a jelen törvényjavaslat első paragrafusának első sora proklamál, a többi paragrafus mind a minimumra szállítja le.”¹⁴ Emellett részletesen elemezte a választójogi szabályozást, annak feltételrendszerét, az általános választójog bevezetésének lehetséges következményeit. Utóbbit az organikus nemzeti fejlődéssel ellentétes, baljóslatú, könnyelmű és helyrehozhatatlan hibának bélyegezte.¹⁵

A választójogot követelő nagygyűlések száma 1913-ra az előző évhez képest csökkent. Két évvel később, 1915-ben Rakovszky István¹⁶ kampányt indított a „hősök választójogáért”, felszámolni kívánva azt az anomáliát, hogy a képviselők megválasztására alkalmatlannak tartották azt a több százezer mozgósított embert, akik négy fronton védelmezték az országot. Ez a kezdeményezés Tiszánál süket fülekre talált, és sem Apponyi Albert, sem Andrássy Gyula nem szánta el magát arra, hogy felülvizsgálja a háború elején elfogadott „*parlamenti békét*”.

Ismét két évre rá, 1917. áprilisban IV. Károly azt kérte Tisza Istvántól, hogy készítse elő a választójog tényleges kiterjesztését. Egy hónappal később, miután nem terjesztett elő megfelelő tervezetet, Tiszának távoznia kellett.¹⁷

Réz Mihály egy, a Magyar Figyelőben, 1917-ben megjelent cikkében a következőket írta: „Azt mondják: a viszonyok megváltoztak. De mi joggal kérdezzük: mi változott meg azok

¹¹ Bernát István: Az általános választójog eredményei. Kilián Frigyes Utóda Könyvtár Bizománya, Budapest 1912. 109. o.

¹² Varga Lajos: i. m. 21-22. o.

¹³ Bérenger–Kecskeméti: i. m. 395, 408, 409. o.

¹⁴ Főrendiházi Napló, 1910-1915, II. kötet, 39. ülés, 115. o. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1910_02/?pg=0&layout=s (2016.11.25.)

¹⁵ Főrendiházi Napló, 1910-1915, II. kötet, 39. ülés, 116. o. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1910_02/?pg=122&layout=s (2016.11.25.)

¹⁶ Rakovszky István (1858–1931), a Katolikus Néppárt vezetője

¹⁷ Bérenger–Kecskeméti: i. m. 417. o.

közül a viszonyok közül, amelyek annak idején az egész nemzetet az általános választójog ellenségévé tették. Ezek közül mi változott? ”¹⁸

Még ugyanebben az évben, Vázsonyi Vilmos¹⁹ választójogi tervezetet készített. Előzőleg – hogy biztosítsa a sikert – áttekintést készített Európa és a többi földrész 58 választási törvényéről, egészen az 1917. évi angol törvénytervezetig. A tervezet (amely csaknem 4 millió emberre, a felnőtt lakosság háromnegyedére kiterjesztette volna a választójogot) Tisza István ellenállásán elbukott.

A – felülvizsgált, és végül elfogadott – 1918. évi XVII. törvény a választók számát 2 millió 750 ezerre korlátozta.²⁰

	Választók száma	%-os arány a lakosságszámhoz képest
1874. XXXIII. tc.	820 000	6%
Andrássy-féle tervezet	4 100 000	24%
Kristóffy-féle tervezet	2 050 000	12%
1913. évi XIV. tc.	1 800 000	10%
1918. évi XVII. tc.	2 750 000	15%

A százalékos arány az adott évi népességszámhoz viszonyítva lett kiszámítva. Az adatok becslések.²¹

A már fent említett törvény volt az utolsó elfogadott választójogi törvény a Monarchia fennállása alatt hazánkban, jöllehet valamennyi választást az 1874. évi XXXIII. tc. alapján folytattak le, beleértve az utolsó, 1910-es képviselőházi választást is.

IV. Az általános választójog és Tisza István – okok és végkövetkeztetések

Mivel Tisza István megkerülhetetlen tényező volt a választójogi küzdelmek során, felmerül a kérdés: vajon miért volt hajthatatlan a választójog kérdésében elfoglalt álláspontja tekintetében,

¹⁸ Réz Mihály: A korszellem és a választójog. Magyar Figyelő, 1917/3. sz. Singer és Wolfner Kiadása, Budapest 1917. 73. o.

¹⁹ Vázsonyi Vilmos (1868–1926) igazságügyi, majd választójogügyi miniszter a harmadik Wekerle-kormányban

²⁰ Bérenger-Kecskeméti: i.m. 418-419. o.

²¹ Vö. Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon 1867-1944. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2008. 142. o. 5. sz. táblázat

s egyúttal miért nem került „bevezetésre” az általános választójog hazánkban a dualizmus idején?

Tisza István álláspontját - pragmatikus államférfi lévén - az általános választójog bevezetésének lehetséges következményei szabták meg. A választásra jogosultak számának lényeges emelkedése és a titkos szavazás a vidéki körzetekben megváltoztathatta a parlamenti erőviszonyokat, és veszélyeztethette volna az úniót Ausztriával, mivel a függetlenségi eszmék számíthattak a magyarok többségének támogatására. Tiszának meggyőződése volt, hogy Magyarország integritása csak a Monarchia keretében tartható fenn. A Habsburg védernyő nélkül azonban az országnak semmi esélye nem lett volna a történelmi határok közötti fennmaradásra, kisebbségeinek követeléseivel és a szomszédos államok irredentizmusával szemben. Ez a tökéletesen elképzelhető kétfelvonasos forgatókönyv (először elválás Ausztriától, majd felosztás) tette Tiszát „hajlíthatatlanná”.²²

Mindemellett Tisza István egy 1912-ben született írásában nemzetközi összehasonlításban is megvizsgálta az általános választójog kérdését, s így összegzett: *„Széles e világon jelentékeny haladás mutatkozik a valódi demokrácia felé. Fejlődik a népek egyetemének anyagi, szellemi és erkölcsi ereje. Hatalmas léptekkel közelednek a művelt nemzetek az általános vagyonosodás és műveltség azon fokához, amely megvalósíthatóvá teszi a politikai értelemben vett nemzeti demokráciát. Közeledünk ehhez az ideálhoz, de sehol nem értük még el azt s a valóban általános szavazatjognak elhamarkodott megvalósítása mindenütt, kivétel nélkül megbosszulta magát.”*²³

A Vázsonyi-féle tervezet „bukása” (és az 1918. évi XVII. törvény létrejötte) kapcsán a Bérenger-Kecskeméti szerzőpáros ugyanakkor megjegyzi, hogy ebben a helyzetben, amikor a háború a végéhez közeledett, a vereség pedig előre látható volt, mikor a katonák, a hátszág és minden magyarországi nemzetiség támogatta az általános választójogot *„Tisza István görcsös ellenállásának semmilyen ésszerű indoka nem volt.”* Jóllehet *„1916 után (...) választás esetén – akár korlátozott, akár kibővített választójog mellett – a Nemzeti Munkapárt elvesztette volna többségét.”* Ehhez azonban akarat és bátorság kellett volna: az országgyűlés felosztása és választások kiírása. *„Ezt a kockázatot sem a király, sem Wekerle nem szándékozott vállalni (...).”*²⁴ Így a képviselőház voltaképpen Tisza Istvánnak engedelmeskedett egészen 1918.

²² Bérenger–Kecskeméti: i.m. 409-410. o.

²³ Gróf Tisza István összes munkái. I. kötet, Magyar Tudományos Akadémia, Franklin Kiadó, Budapest 1923. 217. o. http://mtdportal.extra.hu/books/tisza_istvan_osszes_1.pdf (2016.11.25.)

²⁴ Bérenger–Kecskeméti: i. m. 419. o.

október 17-ig.

Konklúzióként végső soron levonható, hogy az általános választójog megszavazása - akárcsak 1918-ban - valószínűleg javított volna Magyarország helyzetén jövőbeni tárgyalófélként a győztesek előtt, de nem lett volna elégséges az ország feldarabolásának megakadályozásához. A wilsoni pontok, majd az elnök 1918. február 11-i üzenete meghatározta a területi rendezés elveit, ami a Monarchiát illetően az új csehszlovák, román, lengyel, és jugoszláv entitásokra épült. A magyar politikai és értelmiségi elit pedig – mindkét oldalon – mélyen kötődött a történelmi joghoz, és a Szent Korona országainak integritásához, ennek okán érdemi előkészület sem volt, amely lehetővé tette volna a kiútkeresést a nemzetiségekkel egyetértésben, leszámítva Jászi Oszkár Dunai Konföderáció tervét, amelyet az utolsó pillanatokban feltámasztott és korszerűsített, és amelyre a tárgyalópartnerek úgy tekintettek, mint egyfajta álcára, hogy a magyarok megőrizhessék politikai fennhatóságukat. A Monarchia területét egymás között felosztó új államok alapítói sem dolgoztak ki ésszerű terveket a közép-európai térség átszervezésére, céljuk leginkább a lehető legtöbb terület megszerzése volt, hogy „*saját nemzetük szupremáciája alatt hozzanak létre nemzetinek nevezett többnemzetiségű államokat*”.²⁵

V. Befejezés

Munkámban röviden igyekeztem bemutatni a választójogi szabályozást, és az általános választójog problémáját a dualizmus kori Magyarországon. Törekedtem rá, – ha csak nagy vonalakban is –, hogy szemléltessem, milyen meghatározó jelentőségű probléma volt az általános választójog kérdése az említett időszakban, mennyi vita és konfliktus övezte, mely jól látható nem csak a történelmi eseményekből, hanem a korabeli szerzők írásaiból, vitáiból, folyóiratokból és műveiből, valamint a képviselőházi és a főrendiházi naplóból, továbbá jelenkori történelmi munkákból.

²⁵ Bérenger–Kecskeméti: i. m. 419–421. o. Jászi Oszkár tervezetét, mivel érdemben nem befolyásolta az eseményeket, nem részletezem.

Vajdai Anita

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz Elméleti-történeti tagozatának tagja

A római jogi haszonélvezet tárgya, sajátos fejlődéstörténetének tükrében

I. Bevezetés

A római jogi haszonélvezet, a témakörben született számos tanulmány és kutatás ellenére is sok megválaszolatlan kérdést vet fel.

Tanulmányomban a jogintézmény egy elsőre meglehetősen egyértelműnek és tisztázottnak tűnő aspektusával, a haszonélvezeti jog tárgyával foglalkozom.

A haszonélvezet kialakulásának körülményein, fejlődéstörténetén és definícióján keresztül igyekszem bemutatni, hogy a haszonélvezeti jog tárgya, az azt alkotó, haszonélvezőt megillető jogosultságok rendszere a jogirodalomban általánosan elfogadottnál valójában sokkal kiterjedtebben és árnyaltabban vizsgálendő.

Célom annak bizonyítása, hogy az általában szűk értelemben megfogalmazott definíciók ellenére, az *usufructuarius* a használat és gyümölcsöztetés jogán felül is rendkívül kiterjedt jogosítványokkal rendelkezett, amelyek nagymértékben korlátozták a tulajdonos jogát. A haszonélvező jogának gyakorlásával a tulajdonos teljeskörű dologi jogát - melynek főbb elemei a pozitív oldalt kitevő nevesített jogosultságok, jelesül, a *ius utendi et fruendi*, a *ius possidendi*, *ius abutendi*, *annihilandi*, *ius distrahendi* és a *ius onerandi* – korátossa azáltal, hogy jogosítványai köréből elvonja a használatra és gyümölcsöztetésre való jogokat és nem utolsó sorba a *ius possidendi*hez, azaz a birtokjoghoz kapcsolódóan a birtok külső látszatát, a dolog birlalatát.

A szakirodalom a fenti jogosultságok gyakorlásával kapcsolatban többnyire csupán a *ius utendi et fruendi* kérdéskörét elemzi részletesen. A haszonélvezet definíciójának magyarázata során Pázmány is említi, hogy „a haszonélvezet a tulajdonjog két elemét: az *usust*, s a *fructust* foglalja magában”, majd e két jogosultság elhatárolási nehézségeinek taglalásával folytatja az elemzést. Az állítás természetesen vitathatatlan, mely szerint a haszonélvezeti jog lényegét a megnevezett két jogosultság alkotja, ám véleményem szerint, bár ha a definícióban nyilvánvalóan nincs is helye a többi tulajdonjogból kihasított jogosultság említésének, a haszonélvezeti jog tartalma nem egyszerűsíthető csupán e két elem összességére.

A jogintézmény definíciójának, tárgyának és tartalmának pontos elemzéséhez dolgozatomban első felében megvizsgálom magának a meghatározásnak a kialakulását, a, haszonélvezet jogrendszerben elfoglalt helyét majd részletesen felvázolom a haszonélvezeti jog terjedelmét.

II. A haszonélvezet kialakulása és rendszertani helye

A XII. táblás törvény még nem ismerte a személyes szolgálmat, az egyes mezei telki – így az úti, vízi – szolgálmatokkal ellentétben, amelyeket már e törvény is felsorol, mint *res mancipit*. A telki szolgálmatok már a kezdetleges agrártársadalmakban is elengedhetetlenek voltak a telkek gazdaságos kihasználásához, majd számuk a társadalom fejlettségi szintjének emelkedésével egyre nőtt, szabályai kiforrottabbá váltak. Ezzel szemben a haszonélvezet már egy fejlettebb társadalmi felépítést hordozó kor szülte.¹ Az *ususfructus* és az ebből keletkezett jogok kialakulását, valamennyi forrás a köztársasági kor végére, a IV-II. század közé teszi. Szintén a communis opiniót tükrözi az a nézet, amely szerint kialakulásának gyökere az öröklési jogban lelhető fel. Keletkezésekor, csakúgy, mint napjainkban is, széleskörű alkalmazása mellett az egyik legfőbb célja, hogy az örökhagyó mellett biztosíthasson az általa megjelölt személynek – többnyire túlélő házastársnak – élete végéig szóló eltartást, hogy vagyontárgyai tulajdonjogát más örökösre hagyja.² Thomas – számos szerzőhöz hasonlóan – az *ususfructus* eredetét ahhoz kapcsolja, hogy célja elsősorban a *manus* nélkül házasodott nőkről való gondoskodás volt. A feleség így ugyanis nem vált a férj családjának részévé, ezáltal törvényes öröklés folytán nem részesülhetett a hagyatékban. A *manus* nélkül házasodott asszonyokat általában végrendeleti öröklésnél is mellőzték, hiszen – tekintettel arra, hogy Hadrianusig a nők nem készíthettek végrendeletet – a rájuk hagyott örökség haláluk esetén, végső soron az özvegy családjának vagyonát gyarapította volna.³ A haszonélvezet intézményének köszönhetően viszont, az özvegy – boldogulása szempontjából talán leglényegesebb szükséglete biztosítására – jogot szerezhettek arra, hogy az elhalt házastárs ingatlanában akár élete végéig haszonélvezőként élhessen.⁴ Az ókori Rómában felismert probléma orvoslására létrejött jogintézmény özvegyi jogként a mai napig a kontinentális jogrendszerek öröklési jogának, a törvényes öröklésnek szerves részét képezi.

¹ Buckland, William Warwick: The main institutions of roman private law. Cambridge 1931. 145. o.

² Földi András - Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest 2014. 362. o.

³ Thomas, Joseph Anthony Charles: Textbook of roman law. New York 1976. 203. o.

⁴ Watson, Alan: Roman Private Law. Edinburgh 1971. 90. o.

Fontos leszögeznünk, hogy a haszonélvezet és a fent említett jogok kialakulásakor még semmilyen kategorizálásról nem beszélhetünk, amely ezek csoportosítását lehetővé, indokolttá tenné. Ekkor még önálló jogokként egymás mellett szerepeltek a szolgalmom és más idegen dologbeli jogok. A szolgalmom fogalma és jellegzetességei ez időben még csak kialakulóban voltak.⁵

Az idegen dologbeli jogok, szolgalmi jogok valamint haszonjogok kategóriáinak további vizsgálata előtt meg kell említeni azt a rendszertani beosztást, amihez képest a haszonélvezet klasszikus kori elhelyezkedése, a jogrendszerben eredetileg elfoglalt helye vizsgálendő. A szolgalmi jogok egységes rendszerbe foglalása Jusztiniánusz császár nevéhez köthető, aki a *servitus* fogalma alatt egységesítette a különböző telki és személyes szolgalmakat, amelyeket a haszonélvezet és rokon jogintézményei alkottak.⁶ A haszonélvezet tehát ettől kezdve az *usus*, a *habitatio*, illetve az *operae servorum et animalium* mellett egyértelműen az idegen dologbeli jogok, közelebbről a szolgalmi jogok, ezen belül a személyes szolgalmak között tárgyalandó. A Jusztiniánusz által alkotott tiszta, logikus és átlátható rendszer életbe lépése előtti időszakot vizsgálva a haszonélvezeti jog helye már korántsem ilyen egyértelmű. Fejlődése, a jogrendszerben elfoglalt helyének változásai és különösen jusztiniánuszi besorolása számos vitát váltottak ki jogtudósi körökben. A források tanulmányozása után ugyanis egyértelműnek tűnik, hogy a jusztiniánuszi kodifikáció után létrejött dogmatikai rendszer következtlen abban, hogy a haszonélvezetet az újrastrukturált szolgalmi jogok kategóriájában tárgyalja. Ahogy számos tanulmány és értekezés szerint, úgy Brósz nyomán is kétségtelenül igazolhatónak látszik, hogy eredetileg az ún. személyes szolgalmak nem tartoztak a szolgalmak kategóriájának körébe.⁷ A szerző monográfiájában hangsúlyozza a haszonjogok szolgalmi jogoktól való idegenségét. Haszonjog alatt a klasszikus kori fogalmaknak megfelelően az *ususfructust* és *usust* érti, így a szolgalmakon belül a Jusztiniánusz előtti felfogás értelmében csak a telki szolgalmakat elemzi. Kutatásai révén bizonyítotttnak látja, hogy a ma személyes szolgalmak körébe tartozó jogintézmények a klasszikus korban egyenként, önálló jogokként szerepeltek.⁸

Buckland is úgy ismerteti a szolgalmak két csoportját, mint amelyek először a *Corpus Iuris*ban lelhetők fel, majd hozzáteszi, egyenesen meglepő, hogy a vonatkozó részekben a

⁵ Brósz Róbert: A klasszikus szolgalmom fogalma, különös tekintettel a szolgalmom és a haszonjogok viszonyára. Budapest 1949. 12. o.

⁶ Benedek Ferenc: Római magánjog. Dologi és kötelmi jog. Pécs 1995. 84. o.

⁷ Brósz. i. m. 12. o.

⁸ Brósz. i. m. 17. o.

szolgalmak eme kettős felosztását találhatjuk. A klasszikus szövegekben ugyanis a *servitus* és *ususfructus* egymástól általában élesen elkülönülnek, ahol pedig mégis együtt tűnnek fel, egyértelmű interpolláció következményei.⁹

A szolgalmak és haszonjogok főbb vonásait összevetve elmondható, hogy a kategorizálás amiatt váltott ki sok vitát és irányította a figyelmet a szolgalmi jogok csoportjának tüzetesebb és kritikus szemléletű vizsgálata felé, mert Jusztiniánusz rendszerezési törekvései folytán a szolgalmakat és a haszonjogokat nem egy harmadik, magasabb kategória alá vonta, hanem csupán az egyik csoportba, a szolgalmakba olvasztva tárgyalta, ezzel megbontva a tiszta logikai rendet. Brósz kutatásai szerint a fogalmakat valójában a legkisebb közös nevező, azaz az idegen dologbeli jogok csoportján belül lehetne egy szintre hozni.¹⁰

A szolgalom fogalmának meghatározásakor – fejlődéstörténetének köszönhetően – annak három értelmezése között szükséges különbséget tenni. Legtágabb értelemben a fogalom az összes idegen dolog feletti jogokra alkalmazandó, legszűkebb értelemben pedig csak a telki szolgalmakra. A harmadik, jusztiniánuszi értelmezés szerint mind a telki, mind a személyes szolgalmak beletartoznak a kategóriába.¹¹

A római jogtudósok, bár a klasszikus kori szolgalom fogalmát szabatosan meghatározták és elveit lefektették, adósak maradtak a Jusztiniánusz után szükségessé vált egységes szolgalom fogalom kialakításával. A klasszikus definíció és a kategória egyes jellemzői ugyanis nem illeszthetők rá teljesen a személyes szolgalmak körébe sorolt jogokra. A fogalom átalakulása következtében többször zavar észlelhető a szolgalmak közös szabályainak tárgyalásánál is, hiszen a telki szolgalmak általános szabálya emelt tételei nehezen értelmezhetők a személyes szolgalmakra vonatkozóan.¹²

A definíció egységesítése ellenére az szakirodalom a telki és a személyes szolgalmakat, azaz a haszonjogokat – általam a leghelyesebbnek tartott módon – többségében élesen elkülönülve mutatja be, és a szerzők külön pontban ismertetik a jusztiniánuszi változásokat. A Benedek-Pókecz tankönyvben a személyes szolgalmakra alkalmazott önálló definíció szerint „*a személyes szolgalmak egy dolog felett teljes vagy részleges használati jogosítványt adnak ingyenesen a jogosított élete tartamára vagy meghatározott időre szólóan.*”¹³ Véleményem szerint az idegen dologbeli jogok kategóriáján belül ez az a kellően tág definíció, amely alá a

⁹ Buckland, William Warwick: The main institutions of roman private law. Cambridge 1931. 145. o.

¹⁰ Brósz. i. m. 75. o.

¹¹ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 1-2. o.

¹² Brósz. i. m. 75. o.

¹³ Benedek Ferenc - Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Budapest- Pécs 2014. 222. o.

haszonélvezet jogintézménye még besorolható. Az átfogó, juszteniánuszi szolgáalom fogalom megalkotására tett kísérletek szükségtelenek, és a két szolgáalomtípus között ismertetett különbségek miatt a definíció csak rendkívül tágan határozható meg.¹⁴

A haszonélvezet jogrendszerben elfoglalt helyének változása ellenére, lényeges fogalmi elemei állandónak bizonyultak, definíciójának összetevői nem, csupán azok tartalmának értelmezései képezték időről időre jogtudósi viták tárgyát.

A haszonélvezet fogalmát a következőképp határozza meg Paulus a Digestában:

Paulus D. 7, 1, 1 (*libro 11 ad edictum*):

Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia.

A fragmentum alapján a haszonélvezet idegen dolgokon fennálló használati és gyümölcsöztetési jog a dolgok állagának épségben tartása mellett.

Kutatásom során az alábbi pázmányi definícióból indulok ki. E szerint: „*A valódi haszonélvezet, az az át nem öröközhető, s el nem idegeníthető, bizonyos személy javára constituált idegen dologbeli jog, amely az usufructuariust illető jogosítványok mellett az állag sértetlen fenntartásának kötelezettségével a szolgáalom tárgyát képező dolog termelési képességeinek teljes, még üzletszerű kizsákmányolására, s a szolgáalom gyakorlásának másra való átruházására is feljogosít.*”¹⁵ Kiemelendő, hogy a haszonélvezet időtartama határozott, legfeljebb a jogosított élete végéig szól. Amennyiben a haszonélvezetet jogi személy javára

¹⁴ A szolgáalom fogalmát több modern szerző meghatározta, de a főbb tartalmi elemek mibenlétében sem alakult ki egyetértés. Pázmány kísérletet tesz egy, a juszteniánuszi értelemnek megfelelő szolgáalom fogalom megalkotására. E szerint: „*A szolgáalom azon idegen dolog feletti jog, amelynél fogva a tulajdonos valamely meghatározott személy vagy dolog javára valamit tőnni, meg nem tenni, abbahagyni tartozik.*” Ld. Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 2. o.; A fogalomalkotás irányának másik főbb vonalát Lenkovics meghatározása demonstrálja legjobban, amely szerint „*A szolgáalom olyan jogviszony, amelynél fogva a jogosult olyan dolognak, amely nem az övé, valamely irányban hasznát veheti.*” Ld.: Lenkovics Barnabás: A dologi jog vázlata, Budapest 1999.

233. o.; A definíciók tartalmi elemei tehát lényegesen eltérnek, ennek oka viszont nem a témában uralkodó ellentmondás, hanem az, hogy a szabályozás egyes elemei közül a szerzők eltérő összetevőket tartottak olyan jelentősnek, hogy azt a definícióba emeljék. Marton a két ismertetett definíció valamennyi elemét magába foglaló, részletesebb meghatározást ad. Ld.: Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók, Debrecen 1943. 184. o.; Az irodalom döntő többségében az általános szolgáalom fogalom csupán a klasszikus értelemben vett *servitus* meghatározásának átalakítása és oly mértékű kiterjesztése, hogy a személyes szolgalmak is befoglalhatók legyenek. Bár dogmatikai szempontból kétségtelenül szükséges lenne egy a juszteniánuszi értelemben vett egységes szolgáalom fogalom meghatározása, véleményem szerint ennek gyakorlati jelentősége mind a római jogban, mind a jelen szabályozás szempontjából igen csekély. A modern jogok többnyire a Juszteniánusz előtti, klasszikus kategóriákat követik. Így a római jog rendszerét nagymértékben követő 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (új Ptk.) is külön cím alatt tárgyalja a Korlátolt dologi jogok részben a használati jogokat – ahová a haszonélvezet is tartozik – és a „Szolgáalom és közérdekű használat” cím alatt elhelyezkedő telki szolgalmakat, elkerülve ezzel a szükségtelen közös szabályok megalkotásának nehézségeit.

¹⁵ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 27. o.

alapították, az „élete végéig” kitétel értelmezhetetlen, így a Digesta 7, 1, 70, 1 alapján a joggyakorlás időtartamát száz évben állapították meg.¹⁶

Bár a haszonélvezet ismertetett definíciójának minden eleme akár önálló kutatás tárgyát is képezhetné, dolgozatomban a haszonélvezet tartalma meghatározásához legszükségesebb elemre, a haszonélvezőt megillető jogosultságokra koncentrálok.

Mindezek előtt azonban szükséges egy a haszonélvezet mibenlétének, jellegének meghatározásához szorosan kapcsolódó kérdéskör felvázolása.

III. A haszonélvezet mint osztott tulajdon

A haszonélvezeti jog és a tulajdonjog, valamint az ezeket alkotó jogosultságok viszonya régóta vita tárgyát képezik a jogirodalomban. Egyes jogtudósok a haszonélvező jogosítványait olyan jelentősnek látták, hogy az *ususfructus*ra, mint osztott tulajdonra tekintettek, míg mások ezt a tant alaptalannak és elvetendőnek tartották. Mindkét álláspont mellett találhatunk szép számmal véleményeket és érveléseket. A tanulmánynak nem lehet célja a kérdéskörrel foglalkozó, meglehetősen terjedelmes szakirodalom bemutatása, e fejezetben csupán a kérdés összefoglaló jellegű áttekintését tartom szükségesnek.

A vizsgált témakörben megmutatkozó ellentmondások súlyát kitűnően szemlélteti, hogy maga Paulus is két eltérően értelmezhető magyarázattal szolgál különböző szövegrészekben. A D. 50, 16, 25-ben¹⁷ azt mondja, hogy a tulajdonos joga, annak ellenére nem lesz kevesebb, hogy valakinek haszonélvezete van a tulajdonán, mert a haszonélvezet nem része a tulajdonjognak. Ezzel ellentétben a D. 7, 1, 4-ben¹⁸ azt a nézetet tartja fenn, hogy a haszonélvezeti jog a tulajdonjog különálló részének tekintendő.¹⁹

Az első álláspontnak tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, akik a tulajdonjogot egységes egésznek fogják fel, aminek egyes jogosítványait a haszonélvezet csak időlegesen korlátozza. E nézet szerint a tulajdonjog többnek tekinthető részjogosítványai összességénél, absztrakt és egységes, az időleges korlát megszűnésével pedig visszanyeri teljességét. A haszonélvezeti jog a tulajdonban foglalt jogosítványok egy részét tehát nem elvonja, csak azok gyakorlását

¹⁶ Thomas. i. m. 204. o.; A haszonélvezet időbeli korlátoltságáról bővebben ld.: Stein, Peter: Generations, Life – spans and Ususfructus. RIDA 9/1962. sz. 335-338. o.

¹⁷ D. 50, 16, 25 pr.: *Recte dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cum usus fructus alienus est, quia usus fructus non dominii pars, sed servitutis sit, ut via et iter: nec falso dici totum meum esse, cuius non potest ulla pars dici alterius esse. Hoc et Iulianus, et est verius.*

¹⁸ D. 7, 1, 4: *Usus fructus in multis casibus pars dominii est, et exstat, quod vel praesens vel ex die dari potest.*

¹⁹ Hunter, William Alexander: A systematic and historical exposition of Roman Law in the order of a code. London 1994. 397. o.

függeszti fel. A felfogás mellett szóló legevidensebb érv az, ha a korlátozás a tulajdonjogból meghatározott jogosítványokat kivonna, valójában többé már nem is lehetne tulajdonról beszélni.²⁰

Velük szemben állnak azok, akik az osztott tulajdon nézetét vallják és a tulajdonjog egységét megbomlani látják. Nézetük szerint sem a haszonélvező, sem a tulajdonos joga nem tekinthető teljesnek.²¹ A szolgalmi jogokban – így a haszonélvezetben – valamely tulajdonban foglalt jogosítvány a tulajdon tartalmából kiválik és önállósul. Farkas által kiválóan megfogalmazva: „a tulajdonosnál a tulajdonból *quantitative* kevesebb marad, mint volt azelőtt”.²²

Az osztott tulajdon elmélete már a klasszikus kortól kezdve foglalkoztatta a jogtudósokat, de egyöntetű válasz eme kérdésre, mely a haszonélvezet tartalmának szempontjából oly meghatározó, máig sem született. Pázmány amellet érvel, hogy a forrásokban használt *pars dominii* kifejezés elsősorban a helytelen fogalmazásmódból ered.²³ Az ellentmondás Thomas szerint is csupán a terminológia eltérő használatára vezethető vissza, azonban rávilágít a téma egy gyakorlati aspektusára is. Az, hogy a haszonélvező a haszonélvezet fennállása alatt, alapesetben a tulajdonost illető jogokat gyakorol, felveti a kérdést, hogy vajon a haszonélvezőnek is rendelkeznie kell-e a tulajdonost megillető – így például az *actio furti* és az *interdictumok* megindítására vonatkozó – kereseti joggal.²⁴

Pázmány szerint a haszonélvezet, a benne foglalt jelentős jogosultságok miatt csak olyan bánásmódban részesül, mintha a tulajdon egy darabja lenne, azonban a haszonélvező ennek ellenére valójában nem gyakorolhat tulajdonosi jogokat.²⁵ A szerző arra a megállapításra jut, hogy jogilag semmiképp nem beszélhetünk osztott tulajdonról.

A haszonélvező csupán praktikus, gyakorlati és gazdasági szempontokból részesült – egyes esetekben – a tulajdonost megillető bánásmódban, például a haszonélvező rendelkezésére bocsátott keresetek tekintetében.²⁶

IV. A haszonélvezeti jog tartalmát alkotó jogosultságok

²⁰ Ujlaki Tamás: A tulajdon korlátozása elméleti, történeti, jogösszehasonlító, kodifikációs és alkotmányos nézőpontból. Phd-értekezés, Szeged 2008. 19. o.

²¹ Ujlaki. i. m. 18-19. o.

²² Farkas Lajos: A római jog története. Kolozsvár 1906. 264. o.

²³ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 21-22. o.

²⁴ Thomas. i. m. 205. o.

²⁵ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 21-22. o.

²⁶ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 22-23. o.

A jogosultságok gyakorlásának eloszlása a haszonélvezet jellegének és tartalmának meghatározása szempontjából is központi kérdésnek bizonyul, így elkerülhetetlen ezek vizsgálata és annak elhatárolása, hogy a haszonélvezet fennállása alatt mely jogosultságokat foglalta pontosan magában *nudus proprietarius* és az *usufructuarius* joga. A haszonélvezet fogalmába tartozó, „*usufructuariust* megillető jogosultságok” meghatározásához Marton a tulajdonjog mellett szolgalmakra is alkalmazott megkülönböztetése remek kiindulópontot jelent. E szerint itt is elhatárolhatjuk egymástól a szolgalmi jog pozitív illetve negatív oldalát. Előbbin a jogosult részélvezeti joga szerepel, mintegy kihasítva a tulajdonjogból, a negatív oldalon pedig a tulajdonjoghoz hasonlóan a jogosult azon abszolút jogosítványa, hogy mindenkit – a tulajdonost is – eltilthat joga gyakorlásának zavarásától.²⁷

A haszonélvezet tárgyának pontos meghatározása szempontjából, a bevezetőben is felvázolt indokok miatt esősorban a pozitív oldalt kitevő jogosultságok pontos elhatárolása és meghatározása szükséges.

A továbbiakban a tulajdonos teljes és a haszonélvező részleges dologélvezeti jogának egymással való viszonyát, azaz valamennyi jogosultság érvényesülésének kérdéskörét összefoglalom, a tulajdonjog összes nevesített pozitív összetevőjének tekintetében.

IV.1. *Ius utendi et fruendi*

A haszonélvező jogosult a dolog teljes használatára, valamint a gyümölcsszámba menő összes hozadéka elsajátítására.

A haszonélvező a gyümölcsökön főszabályként percepció útján szerez tulajdont, a be nem szedettet pedig a tulajdonos, mint a haszonélvező eltartása szempontjából feleslegeseket megtarthatja.²⁸

Annak meghatározása, hogy a haszonélvezőnek és a tulajdonosnak mely esetekben keletkezik a gyümölcsökön tulajdonjoga, a keresetindítás szempontjából igen jelentős. Például az *usufructuarius* percepcióval szerzi meg a természetes gyümölcs tulajdonját, ezért a *glans caduca* is csak akkor tartozik a haszonélvező tulajdonába, ha azt percipialta. Így ha ezt még a beszéd előtt ellopják, bár a haszonélvezőnek rendelkezésére áll az *actio furti* – mivel a gyümölcsök felett nem szerzett tulajdont – a reiperszekutórius kereseteket a tulajdonos indíthatja.²⁹

²⁷ Marton, i. m. 166. o.

²⁸ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 25. o.

²⁹ Hunter, i. m. 398. o.

A haszonélvező a használat és gyümölcsöztetés jogával, a haszonélvezet jellegéből adódó funkcionális szűkítések kivételével – mint a rendeltetésszerű használat és okszerű gazdálkodás szabályainak betartása – korlátlanul rendelkezik, viszont gyümölcsösszerzési jogának teljes vagy részleges nem gyakorlásával e tekintetben feléled a tulajdonos tulajdonjogából folyó jogosítványa. Ha tehát az *usufructuarius* részéről nem történik meg a gyümölcsök beszedése, akkor a nem percipiált dolgok voltaképpen kívül maradnak a haszonélvezeti jog körén és ezáltal a tulajdonos hatalmi szférájának részét képezik.³⁰

A használati és gyümölcsösszerzési jog gyakorlása között fontos különbség, hogy míg utóbbi tekintetében a tulajdonos jogosítványa a percepcióra, mintegy szubszidiáris jogosítványként ott áll a haszonélvező ugyanezen jogosítványa mögött, a használat tekintetében erről nem beszélhetünk. A haszonélvezeti jog fennállása alatt a haszonélvező a megfelelő keresettel mindvégig követelheti a haszonélvezettel terhelt dolog birtokba adását és a tulajdonos birtokháborításának megszüntetését, szemben azzal, hogy a haszonélvező által beszedni elmulasztott, és a *proprietaryus* tulajdonába került gyümölcsökre már nem formálhat igényt.³¹

Ha a haszonélvező a *ius utendi et fruendi*ből folyó jogosítványaival közvetlenül nem kíván élni, joga gyakorlását ingyenesen vagy ellenérték fejében átengedheti.³² Visszterhes átruházás esetén, például haszonbérlet vagy bérleti jogviszony létesítésekor szintén gyümölcsösszerzésről beszélhetünk, ekkor a bérleti díj jogi gyümölcsnek tekinthető. A haszonélvezet tárgya idegen dologbeli jog és kamatozó követelés is lehetett, követelés esetén a kamatok szintén *fructus civiles*nek tekintendők.³³

VI.2. Ius possidendi

A tulajdonjog, birtok és birlalat viszonyából fakadó kérdések ugyancsak megkerülhetetlenek a tulajdonost valamint a haszonélvezőt megillető jogosultságok pontos elhatárolásához. A birtokjogok a tulajdonost illetik, hiszen a haszonélvező csupán *relatív detentorként* tartja hatalmában a dolgot. Mivel a haszonélvező ez esetben szinte teljesen védtelen lenne – legalábbis bármely jogvédelemben csak a tulajdonos által részesülhetne – a klasszikus korban kialakult a nézet, miszerint a szolgalmi jog gyakorlója nem birtokolja ugyan a dolgot, de

³⁰ Bessenýő András: Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében. Budapest-Pécs 2010. 279. o.

³¹ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 39. o.

³² Ld. bővebben: Ius distrahendi fejezetben.

³³ Földi-Hamza, i. m. 363. o.

birtokolja a szolgalmi jogot.³⁴ Így megteremtődött az alapja annak, hogy a *possideri autem possunt quae sunt corporalia* elv áttörésével a haszonélvezőt is a birtokoshoz hasonló védelemben részesítsék, mint *iuris quasi possessort*.³⁵ Véleményem szerint ekkor jött létre annak a valódi lehetősége is, hogy a haszonélvező fellépjen a *proprietaryus* ellen, ha az a békés birtoklásban akadályozta, hiszen a *iuris quasi possessio* kialakulása előtt a haszonélvező a külső behatásokkal szemben csak a tulajdonos által indított keresetek révén, közvetve kapott védelmet, amelyet a tulajdonos saját maga ellen nyilvánvalóan nem indított, nem is indíthatott meg.

A birtok kérdésköréhez kapcsolódva a jogosultságok és kötelezettségek összefonódása révén jelentős az is, hogy a haszonélvező birtoklásra annyiban köteles, nem csak jogosult, hogy megakadályozza a haszonélvezettel terhelt dolog elbirtoklását.³⁶

IV.3. *Ius abutendi, annihilandi*

Haszonélvezetbe átengedni egészen a *quasi ususfructus* intézményének kialakulásáig csupán elhasználatlan dolgot lehetett. A császárkor elején³⁷ azonban egy *senatusconsultum a favor testamentii* elv érvényre juttatása érdekében úgy rendelkezett, hogy az elhasználatlan dolog a haszonélvezet alapításával átmegy a haszonélvező tulajdonába, aki ezt akár el is fogyaszthatja, ha *cautio usufructuariában* kötelezi magát, hogy a haszonélvezet megszűnése után ezek helyett ugyanolyan és ugyanannyi dolgot fog visszaadni vagy ezek pénzbeli egyenértékét megfizeti.³⁸ Ha tehát elhasználatlan dolgokra történt a haszonélvezeti jog alapítása, arra az *ususfructus* eme speciális formáját alkalmazták, amely – Buckland hasonlatával élve – lényegében egy életre szóló kamat nélküli kölcsön.³⁹

A megsemmisítés jogának kérdése az elhasználással ellentétben felmerülhet a rendes haszonélvezet körében is, mind a tulajdonosnál, mind a haszonélvezőnél. A *ius annihilandi* a tulajdonosi oldalon a haszonélvezet fennállása alatt nyugszik, mert ennek gyakorlásával a *proprietaryus* a haszonélvező *in rem* jogát korlátozná. Ha tulajdonos a haszonélvezettel terhelt

³⁴ Marton, i. m. 170. o.

³⁵ Benedek, i. m. 18. o.

³⁶ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 51. o.

³⁷ Horovitz Simon: A Római jog történetének és anyagi részének tankönyve. Eperjes 1908. 205. o.: Horovitz szerint a *quasi ususfructus* Tiberius császár idejében alakult ki.

³⁸ Horovitz, i. m. 205. o.; Benedek, i. m. 89. o.

³⁹ Buckland, William Warwick: A manual of roman private law. Cambridge 1939. 163. o.: „It was in effect a loan for life without interest.”

dologban kárt okoz vagy megsemmisíti, az *usufructuarius* a megfelelő keresettel vele szemben felléphet.

A haszonélvezőnél szintén nem beszélhetünk e jogosultság fennállásáról, hiszen az *ususfructus* rendeltetéséből adódóan köteles a dolog állagát sértetlenül megőrizni, majd a haszonélvezet megszűntével a tulajdonosnak kiadni illetve visszahagyni.⁴⁰ A dolog épségben tartásáért (állagmegóvásért) a haszonélvező *custodia*-felelősséggel felel, így ennek révén alsó balesetért, lopásért is.

Az állagmegóvással összefüggésben említendő, hogy az *usufructuariust* terhelik az ezzel kapcsolatos kisebb költségek, javítási munkálatok és közterhek is. Egyes jogtudósok szerint a tulajdonos a nélkülözhetetlen javítások elvégzését akár *arbitraria actio* indításával is kikényszeríthette.⁴¹

IV.4. Ius distrahendi

A haszonélvezettel terhelt dolog esetében az elidegenítés joga egyértelműen és változatlanul a tulajdonost illeti, hiszen a haszonélvezet az *usufructuarius*nak, mint *detentornak* nem biztosít a dolog felett ilyen erős jogosultságokat.⁴² Szélsőséges értelmezések szerint, ha a haszonélvező *in iure cessiót* kísérelt meg, az olyan súlyos következménnyel járt, mint a haszonélvezeti jogának az elvesztése. Az általánosan elfogadott álláspont alapján viszont cselekményének következménye pusztán az ügylet érvénytelensége.⁴³

Kezdetben a haszonélvezet, minden tekintetben abszolút elidegeníthetlenséget élvezett, ezek a szabályok viszont később enyhültek.

Ulpianus D. 7, 1, 12, 2 (*libro 17 ad Sabinum*):

Usufructuarius vel ipse frui ea re vel alii fruendam concedere vel locare vel vendere potest: nam et qui locat utitur, et qui vendit utitur. Sed et si alii precario concedat vel donet, puto eum uti atque ideo retinere usum fructum, et hoc Cassius et Pegasus responderunt et Pomponius libro quinto ex Sabino probat.

⁴⁰ Ha a haszonélvező e kötelezettségét megszegi, a tulajdonos elsősorban a *cautio usufructuaria* alapján indíthat keresetet ellene, valamint egyéb *iniuriarum actió*kkal is élhet.

⁴¹ Bessenýő. i. m. 280. o.

⁴² Ha a tulajdonos a haszonélvezet tárgyát elidegeníti, annak tulajdonjoga a „*Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse haberet*” elv alkalmazásával a szerző félre haszonélvezeti joggal terheltlen száll át. Az *alimentáció* a haszonélvező jogát nem érinti.

⁴³ Buckland, William Warwick: A manual of roman private law. Cambridge 1939. 163. o.

A fragmentum szerint a haszonélvező használhatja maga a haszonélvezettel terhelt dolgot, vagy átruházhatja ezt másra, ez utóbbit akár ingyenesen, akár ellenérték fejében, valakinek bérbe vagy használatba adhatja. A szabálynak a haszonélvezet átruházhatatlanságának elvével való összhangját Ulpianus azzal magyarázza, hogy amennyiben a haszonélvező joga gyakorlását átruházza valakire vagy odaadományozza, annak valójában továbbra is ő élvezi előnyeit, így a haszonélvezeti joga ezért változatlanul fennmarad. A vélemény széles körben való elfogadottságára utal annak feltüntetése, hogy ezt az álláspontot osztja Cassius, Pegasus, és Pomponius is, Sabinus ötödik könyvében.

A haszonélvező tehát a jusziniánuszi jogban már egyértelműen jogosult volt a használat és gyümölcsöztetés jogát részben vagy egészben másnak átengedni, akár még a tulajdonos kívánsága ellenére is.⁴⁴

Ez sem a tulajdonos, sem a haszonélvező jogállásában nem idéz elő változást, csupán kötelmi jogi jogviszonyt hoz létre, amelynek jogosultja a harmadik féllel szemben a haszonélvező lesz. Nem keletkezik kapcsolat a *dominus* és például a bérlő között. A haszonélvező, haszonélvezeti jogánál fogva továbbra is felelős marad a tulajdonosnak (az általa esetlegesen létrehozott kötelmi jogviszony figyelembevételével).⁴⁵ Ha a haszonélvező a haszonélvezeti jog gyakorlását a dolog tulajdonosának engedi át, a haszonélvezet *consolidatio* folytán megszűnik.⁴⁶

IV.5. Ius onerandi

A haszonélvezet és a *ius onerandi* kapcsolatáról meglehetősen kevés szerző tesz említést, azonban véleményem szerint néhány érdekes reláció miatt nem lehet figyelmen kívül hagyni ezt a jogosultságot sem.

A szolgalmak vonatkozásában következetesen érvényesült az elv miszerint szolgalom további szolgálommal nem terhelhető meg. (D. 33, 2, 1: *Servitus servitutis esse non potest.*)

Ezzel az idegen dologbeli joggal csupán a tulajdonos jogosult megterhelni a tulajdonjog tárgyát.⁴⁷ A haszonélvező a haszonélvezetében átengedett dolog a terhére való szolgálomalapítást annyiban köteles túrni, amennyiben az érdekeit nem sérti.⁴⁸ Olyan szolgalom, amely a haszonélvező jogát hátrányosan befolyásolná, még engedélyével sem

⁴⁴ Hunter. i. m. 402. o.

⁴⁵ Buckland, William Warwick: A manual of roman private law. Cambridge 1939. 163. o.

⁴⁶ Thomas. i. m. 205. o.

⁴⁷ Földi-Hamza. i. m. 360. o.

⁴⁸ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 58. o.

alapítható, a haszonélvezettel terhelt dolog javára engedélyezett szolgáalom viszont beleegyezése nélkül is szerezhető.⁴⁹

A haszonélvezőt e jogosultsággal kapcsolatban kötelezettségek is terhelik, ugyanis köteles gyakorolni a telek hasznára szolgáló szolgalmakat valamint az azt terhelő szolgáalom alapítását megakadályozni.⁵⁰

Brósz utal rá, hogy az *usufructuarius* jogosultsága a haszonélvezeti jog gyakorlásának átengedése mellett akár olyan széles körre is kiterjedhetett, mint a szolgáalom elzálogosítása.⁵¹ Pázmány és Horovitz a D. 20, 1, 11, 2 alapján szintén erre az álláspontra helyezkedik.⁵²

V. Összegzés

A tulajdonjogot alkotó részjogosítványok gyakorlásának vizsgálata után megállapítást nyert, hogy a haszonélvezet fennállása alatt az *usufructuarius* jelentős, a *nudus proprietarius*éval vetekedő jogosultságokat gyakorolhat. Nem pusztán a *ius utendi et fruendivel* élhetett, hanem haszonélvezeti joga a tulajdonos valamennyi részjogosultságát befolyásolta, azok gyakorlását csorbította. Joga zavarásától *in rem* joga alapján magát a tulajdonost is eltilthatta. Hatalmasságának következtében – az általa gyakorolt jogok tekintetében – a tulajdonoshoz hasonlóan a haszonélvezőnek is megfelelően hatékony jogorvoslati lehetőségek álltak rendelkezésére.

A haszonélvezeti jog jellegével, rendszertani besorolásával és az osztott tulajdon nézetével kapcsolatos viták pedig mind mind eme jogosultságok elhatárolásának nehézségeire vezethetők vissza, hiszen annak eldöntése, hogy végső soron kinek az oldalára billen a mérleg nyelve, kizárólag valamennyi részjogosítványoknak az adott esetben történő tüzetes vizsgálatával lehetséges.

⁴⁹ Pázmány Zoltán: A Római jog institúciói, Karcag 1930. 279. o.; Hunter. i. m. 403. o.

⁵⁰ Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 51. o.

⁵¹ Brósz 1949, 26.

⁵² Pázmány Zoltán: Haszonélvezet a római jogban. Kecskemét 1902. 53. o.; Horovitz. i. m. 204. o.